

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

David Trojan

Vývoj středověkého osídlení Českobrodsko do roku 1437

Osídlení a majetkové struktury

The Evolution of Medieval Settlements in the Region of Český Brod to the Year 1437

Settlement and Property Structures

Praha 2019

Vedoucí práce: prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 28. dubna 2019

David Trojan

**Je to konec konců rodný kraj,
jímž a skrze nějž učíme se
milovati celou vlast.**

Josef Pekař, *Kniha o Kosti*¹

Na prvním místě patří můj dík vedoucímu předkládané práce, prof. PhDr. Josefu Žemličkovi, DrSc., za podnětné poznámky a postřehy, za ochotu a trpělivost. Za mnohdy podnětné postřehy patří můj dík i všem mým kolegům.

Děkuji rovněž své rodině za podporu a trpělivost.

Soli Deo gratia!

---

¹ PEKAŘ, Josef, *Kniha o Kosti, díl první*, Praha 1909, nestránkovaná předmluva.

Abstrakt

Práce se zabývá dějinami středověkého osídlení specifického regionu Českobrodsko, který leží na rozhraní několika specifických, zejména majetkových, zájmových sfér, což je také jeden z důvodů výběru a vytyčení právě tohoto celku. Ve čtyřech hlavních kapitolách nastiňuje vývojové trendy a tendence osídlení, formovaného především jen velmi obtížně zachytitelnou vnitřní kolonizací a následně procesem tzv. středověké proměny a rozvojem v průběhu 14. století, spjatým s hospodářskou a s tím spojenou mocenskou expanzí regionu a do regionu.

Klíčová slova

středověk – osídlení – kolonizace – německé právo – Českobrodsko – Český Brod – zázemí středověké Prahy – majetky pražského (arci)biskupství – pražští měšťané

Abstract

This thesis deals with the history of medieval settlement of the specific region of Českobrodsko which lies on the interface of several specific, mainly estate, sectors of interest which is one of the reasons for the choosing and demarcation of the area. In four main chapters the thesis outlines developmental trends and tendencies of the settlement, formed mostly by a very difficult to capture internal colonisation and the consecutive process of so-called medieval transformation and expansion during the 14th century, connected to the expansion of power in this region and into this region.

Key words

Middle Ages – Settlements – Colonisation – Emphyteusis – The region of Český Brod – Town Český Brod – Economic background of Medieval Prague – Prague (arch)bishopric's properties – Burghers of Prague

Obsah

Úvod	7
1. Metodika; prameny a literatura	8
2. Českokobrodsko – čas a prostor	14
3. Nejstarší fáze osídlení: 10. – 12. století	16
3.1 Počátky a kontinuita	16
3.2 Ve světle prvních písemných pramenů	17
3.3 Kostely a dvory elit	21
3.4 Počátky Biskupského Brodu	25
3.5 Pohled do středověké krajiny <i>knížecího</i> Českokobrodsko	26
3.5.1 Trstenická stezka	28
4. Českokobrodsko ve středověké proměně	30
4.1 Fenomén středověké proměny	30
4.2 Profánní majetky a jejich vývoj	32
4.2.1 Závěť a donace Kojaty, syna Hrabíšova	32
4.2.2 Místní drobná šlechta	34
4.3 Nebiskupské církevní majetky	37
4.4 Biskupský districtus Brodensis	38
4.4.1 Přerod Biskupského Brodu v Brod Český	41
4.5 Kolonizace a stabilizace osídlení	44
4.6 Královská města a jejich vliv na Českokobrodsku	47
4.7 Tvář Českokobrodsko na konci 13. století	49
4.7.1 Pokus o rekonstrukci komunikační sítě	53
5. Českokobrodsko lucemburského věku	54
5.1 Rozvoj venkova	54
5.1.1 Farní síť	56
5.2 Český Brod, arcibiskupský distrikt	58
5.3 Cisterská fundace v Klášterní Skalici, její zajištění a správa	65
5.4 Ostatní církevní statky	69
5.5 Pražští měšťané a jejich působení na Českokobrodsku	70
5.6 Šlechtické statky	76
5.6.1 Statky vladycké	79
5.7 Pražské hospodářské zázemí	83
5.8 Několik poznámek ke krajině	84
6. Husitské bouře; sekularizace a zástavy	87
6.1 Arcibiskupský – husitský – královský Brod	90

Závěr.....	94
Seznam zkratek	96
Soupis citovaných pramenů	98
Soupis použité literatury	104

Úvod

Pohybujeme-li se v nejistých a jen zřídka průzračných vodách dějin středověkého osídlení, je namístě se nejprve alespoň částečně zorientovat v geografických a krajinných souvislostech, jejichž poznání nejlépe umožňuje vlastní vjem.

Prve stanovme základní otázky a cíle studia. Předně jde o zasazení uměle vymezeného regionu do obecného kontextu, v tomto případě se jedná především o předpokládané *staré sídelní území*, a následně zhodnocení a zařazení jednotlivých, často proměnlivých a odlišných součástí tohoto regionu do vzájemných souvislostí. Hlavním faktorem jejich vymezení a členění je otázka majetkové příslušnosti lokalit, neboť zejména vlastníků, resp. držitel zásadním způsobem určoval a ovlivňoval rozvoj lokality a její případné povýšení či změnu statutu; jak bude naznačeno především v případě městečka Brodu a méně k němu příslušejícímu distriktu. Proto je v textu rovněž kladen důraz na majetkové uspořádání regionu, výrazněji pak od závěru 13. století, kde pramenná základna umožňuje tuto příslušnost jistěji stanovit.

Výběr a následné vytyčení regionu, popsané v druhé kapitole, ovlivnilo několik faktorů. V první řadě lze středověkou pramennou základnu Českobrodsko považovat za relativně bohatou a s výjimkou nejstaršího období za poměrně dostačující pro postižení základních vývojových linií, zároveň však jde o oblast heterogenní; lze tedy pozorovat v jednotlivých částech uměle vymezeného regionu určité rozdílné tendence. Nabízí se také srovnání s pestrou mozaikou sousedních regionů – od úrodného Polabí po dodnes výrazně lesnaté a méně hostinné Černokostelecko. V neposlední řadě je to také ryze subjektivní hledisko výběru, které výstižně charakterizoval nejméně jeden historik píšící o svém rodném kraji, jehož krásy, taje a kouzlo ho mnohdy přivedly k vlastivědě a historii.²

---

² Především poukazují na výše citovanou Pekařovu knihu o Kosti, dále PETRÁŇ, Josef, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011, s. 7-18.

1. Metodika; prameny a literatura

Středověké dějiny osídlení, tedy snaha sledovat a konstruovat osidlovací schémata, jsou ze své podstaty a na základě uplatňovaných metod příkladem mezioborového přesahu bádání. Kromě studia písemných pramenů lze operovat především s výsledky archeologických a stavebně-historických průzkumů, s prameny kartografickými (zde zejména indikační skici stabilního katastru, dále také rejstříky bonity půdy katastru tereziánského aj.), ikonografickými (zejména znázornění nejružnějších činností, nástrojů a nečetných krajinných scenerií) a dále také se studiem patrocinií, místních a pomístních názvů a krajinné situace (především polohy) a kontinuity jednotlivých sídel. Oporou sledování krajinných formativních procesů je často až příliš pozitivistické (ve smyslu chápání prvních zmínek o lokalitách), avšak pramenně velmi bohaté starší vlastivědné bádání. Neoddělitelným souputníkem dějin osídlení jsou dle mého názoru hospodářské dějiny, zejména sledování hospodářských a majetkových strategií vlastníků půdy (např. vysazení na německém právu). Proto jsem tomuto tématu rovněž věnoval pozornost, zejména v pramenně bohatých případech.³

Základem předkládaného nástinu vývoje středověkého Českobrodského je pramenná rešerše k příslušným lokalitám vycházející především z dostupných pramenných edic. Velmi základní představu o majetkových poměrech jednotlivých vsí poskytuje Sedláčkův *Místopisný slovník* (1908¹), k lokalitám s panským sídlem pak ještě 15. díl jeho monumentálního přehledu *Hrady, zámky a tvrze království Českého* (1927¹) s četnými pramennými odkazy. V letech 1947–1957 vydal Antonín Profous jako základní příručku toponomastiky svá čtyřdílná *Místní jména v Čechách*, která rovněž obsahují základní přehled důsledně odkazovaných pramenných zmínek. Vzhledem k povaze práce ale reflektuje především změny jednotlivých pojmenování, přičemž ta shodná pochopitelně často přechází mlčením. Získání takřka kompletního přehledu však vyžaduje podrobnou práci s edicemi, i tak je ale pravděpodobné, že nečtené, spíše marginální položky mohou být přehlédnuty.⁴

---

³ Srv. programově BOHÁČ, Zdeněk, *K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách*, In: HG, 17, 1978, s. 3–59. – ŽEMLIČKA, Josef, *Výzkum hospodářských dějin přemyslovského období (stav, problémy, výhledy)*, In: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k narozeninám J. Purše, Praha 1982, s. 245–261.

⁴ SEDLÁČEK, August, *Místopisný slovník království Českého*, Praha 1908²; TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XV*, Praha 1908²; PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách – Jejich vznik, původní význam a změny, Díl I–V*, Praha 1947–1960.

Pro přemyslovské období je úhelným kamenem edice *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, dovedená do roku 1283, resp. registová edice *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* dovedená téměř do konce vlády Karla IV. Obě edice postihují listinný materiál, z něhož je zejména třeba pro toto období vycházet. Diplomatař dále doplňuje Havlův *Katalog listin a listů*, dovedený k roku 1297. Pro nejstarší období jsou to zejména listinná falza klášterů a kapitul různé důvěryhodnosti; pro *královské období* jde předně o svědečné řady jednotlivých listin či stále častější záznamy o převodu či daru určitého nemovitého majetku. Zmíňme alespoň tzv. *Kojatovu závět'* (a donaci) a *lokační listinu biskupských Bylan a Rataj (n. Sázavou)* z roku 1295, jejíž svědečná řada je zajímavým seznamem lokální šlechty. Podnětným pramenem k biskupskému distriktu je *Formulář Tobiáše z Bechyně* a *Nově nalezený zlomek formuláře Tobiáše z Bechyně*, oba zpravují především o neklidném období domácí války mezi straníky a oponenty Závise z Falkenštejna. Svědectví diplomatického materiálu pak zejména v obecném kontextu doplňují narativní prameny – především obecné pasáže Kosmovy, jeho pokračovatelů, Vyprávění o zlých letech a mladší Zbraslavská a tzv. Dalimilova kronika.⁵

Pro 14. století se pramenná základna i její pestrost značně rozšiřují. Kromě již zmíněných *Regest*, a především prvních dvou dílů edice *Regesta Bohemiae et Moraviae Aetatis Venceslai IV.* (RBMV), která však v textu téměř není citována, neboť se její obsah ve většině případů kryje s jinými využívanými edicemi, jsou to zejména úzce zaměřené pramenné edice. K farní správě, církevním poměrům, avšak i majetkovým pozicím drobné šlechty jsou to knihy erekcí (*Libri erectionum*, LEr I–VII) a konfirmační (*Libri confirmationum*, LC I–X) a *Registra decimarum papalium* (RDP). Erekcí knihy, vedené při arcidiecézi od roku 1358, obsahují zápisy o majetkovém zajištění donací a fundací jednotlivých kostelů, kaplí a oltářů; knihy konfirmační, vedené od roku 1354, pak potvrzují prezentaci klerika k příslušnému beneficiu. O sporech vedených s faráři, ale nepřímě v rámci svědečných řad také o postavách života jednotlivých vesnic informují *Soudní akta konzistoře pražské* (AJ I–VII), dochovaná pro léta 1373–1408 a 1420–1424. Výše zmíněné prameny poskytují především poměrně podrobný, i když ne vždy zcela reálný obraz fungování předhusitské farní sítě a správy, jejího majetku a střídání beneficiářů, jehož četnost také může leccos o movitosti far napovědět. Vedlejší záležitostí jsou zde knihy svěcenců (*Libri*

⁵ Pro přehlednost zde i v následujících poznámkách uvádím názvy edic pouze obecně přijímanými zkratkami, plně jsou citovány v seznamu pramenů. MARÁZ, Karel – HAVEL, Dalibor, *Kedici Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, její minulosti a současnosti*, In: KRAFL, Pavel (ed.), *Almanach medievisty-editora*, Praha 2011, s. 19–29; ŠRÁMEK, Josef, „Aby události neunikly paměti“. *Středověká listinná falza a kláštery*, In: *Ideje, iluze a realita v dějinách. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2/2009, s. 13–37, zejména s. 21nn. – CDB II, č. 303, s. 301; RBM II, č. 1687, s. 725.

ordinationum cleri, LOC) a *Vizitační protokol Pavla z Janovic* pro pražské arcijáhenství, které ale do regionu zasahovalo pouze okrajově (viz níže popsáný případ Lhoty nad Úvalem). Pro sledování hospodářské aktivity a obecně vývoje lokální šlechty slouží rovněž pozůstatky *desk zemských a dvorských*.⁶

Podrobnější poznání hospodářské správy brodského arcibiskupského distriktu umožňuje zlomek *urbáře pražského arcibiskupství* sepsaný po roce 1390 vydaný v Emlerově edici *Decem registra censuum*. Ten však neobsahuje veškerá arcibiskupská zboží, stejně jako zlomek *urbáře pražského biskupství* (asi r. 1290) v téže edici, v jehož rámci se hospodářské záznamy o Českobrodsku žel nezachovaly. Vzájemně se doplňujícím pramenem k arcibiskupskému urbáři je pak stručnější *Účet pokladníka arcibiskupství pražského z let 1382–1383*, jenž na rozdíl od předřečeného zachycuje zadluženým arcibiskupstvím skutečně vybrané sumy. Podstatnou součástí distriktu a jeho centrem byl Český Brod, příjemce četných privilegií a listin z arcibiskupské kanceláře. V souvislosti s emancipací města na počátku 15. století, a zejména po jeho povýšení (a mj. udělení pečeti) roku 1437 vznikla rovněž kancelář městská, z jejíž produkce je třeba zmínit tzv. *nejstarší městskou knihu Českého Brodu*, zahrnující léta 1421–1496; pro tuto práci je tedy podnětná především její reflexe husitských bouří, stavu městského hospodářství a obecně společenského napětí. Narativní prameny, kromě několika drobných výjimek potvrzujících pravidlo, nabízejí cenné postřehy především právě pro nestabilní dobu husitskou (zejména *Husitská kronika* Vavřince z Březové a *Staré letopisy české*).⁷

Ucelený přehled pak nabízejí *Zikmundovy zástavní listiny* z let 1420–1437, vydané především v několika svazcích edice *Archiv český* a nově zhodnocené Stanislavem Bárto, jehož práce podává rovněž jejich přehledný katalog. Listiny ke královskému povýšení Českého Brodu byly jednak častým zájmem regionálního bádání (zejména M. Dvořáka), jednak jsou součástí třetího dílu edice *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* (CIM). Pomůckou usnadňující sledování působení pražského patriciátu je zejména třetí a pátý svazek dosud nepřekonaného Tomkova *Dějepis města Prahy*.⁸

⁶ Obecně KRMÍČKOVÁ, Helena, *Edice středověkého diplomatického materiálu*, Brno 2014, s. 69–74; VANĚK, Vojtěch, *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, in: ČČH, roč. 100, č. 3, 2000, s. 497–521.

⁷ DRC, s. 1–3, 104–106; Účet pokladníka, s. 19–22; SCHULZ, Václav, *Historické zprávy o nejstarší knize m[ěsta] Brodu Českého z l. 1421–1496*, in: Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, č. 6, 1899, s. 1–45.

⁸ BÁRTA, Stanislav, *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*, Brno 2016; TOMEK, Wacław Wladiwoj, *Dějepis města Prahy, díl I.*, Praha 1855 – *díl II.* Praha, 1871 – *díl III.*, Praha 1875 – *díl IV.*, Praha 1879 – *díl V.*, Praha 1881.

Další, méně závažné prameny cituji a popřípadě komentuji přímo v textu předkládané práce.

Archeologický materiál, který by zejména pro nejstarší období napomohl blíže objasnit některé řešené otázky, je žel pochopitelně ze své podstaty torzovitý a nekompletní. Zájem archeologů, již od regionálních počátků (František Dvořák, později Jaroslav Kudrnáč aj.), poutaly zejména významnější lokality – často ve výraznější kontinuitě osídlení (tj. především hradiště v Tismicích, Přistoupimi, Klučově aj.), resp. v blízkosti kostela či výraznějšího feudálního sídla (Tismice, Vrbčany, Žabonosy, resp. Hradenín a Tuchoraz). Samostatnou kapitolu pak tvoří poznatky záchranných výzkumů v Českém Brodě, prováděných zejména v 90. letech Janem Frolíkem. I přes ona omezení je třeba s touto rozšiřující se materií počítat; zde zejména v případech určování stáří jednotlivých svatyní, ačkoli ani v tomto případě se nelze vyhnout určitým *interpretačně slepým uličkám* – příkladem budiž zejména překonaná teorie o kostelech zakládaných na okraji předpokládané slavníkovské domény svatým biskupem Vojtěchem (Vrbčany, Dobřichov, Žabonosy). Ani datování mladších kostelů není vždy jednoznačné; v případě některých, zvláště mladších svatyní stavebně-historické průzkumy buďto vůbec neproběhly, nebo byly uskutečněny značně šablonovitě. Podrobné popisy jednotlivých památných budov podává přehledně Antonín Podlaha v odpovídajícím dílu *Posvátných míst království Českého* (1907) a v *Soupisu památek historických a uměleckých* (1907). Proces kolonizace a vývoj osídlení archeologicky přehledně dokumentoval na sousedním Černokostelecku Jan Klápště; jeho postup je však v českobrodském regionu pro značně odlišné podmínky téměř nerealizovatelný.⁹

Příspěvkem k poznání kolonizačních aktivit a pokolonizačního vývoje je rovněž studium *indikačních skic stabilního katastru* uchovávajících obraz předindustriální krajiny, která ve více či méně omezené míře vychází ze středověké situace. V případě některých vsí lze rozšiřování přiměřené obdělávané půdy sledovat alespoň náznakově jak v rámci katastru, tak na poli písemných pramenů (Liblice). Vzhledem k absenci výraznějších krajinných bodů a dominant jsou staré katastrální hranice vedeny často nelogicky a vymezují spíše dosah agrární činnosti vyvíjené z jednotlivých vsí; nota bene spíše aktivit spíše novověkých. Podle charakteru a typologie místních jmen se o rekonstrukci postupu osídlování pokusil Vladimír

---

⁹ RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada, *Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách*, In: Sborník SNM ŘH, sv. 37, č. 2–3, 1983, s. 117–128. – PODLAHA, Antonín, *Posvátná místa království Českého: dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v království Českém. Díl I, Vikariáty českobrodský, černokostelecký, mnichovický a prosecký*, Praha 1907; PODLAHA, Antonín – HLÁVKA, Josef, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Českobrodském*, Praha 1907. – KLÁPŠTĚ, Jan, *Středověké osídlení Černokostelecka*, In: PA, roč. 69, 1978, s. 423–475.

Šmilauer; na základě lingvistických typů názvů lokalit určil mj. Českobrodsko jako součást onoho *starého sídelního území*.¹⁰

Základní přehled o vývoji osídlení poskytuje jednak výše zmíněné Sedláčkovovo dílo, dále obdobný prvorepublikový přehled Šimákův, který však až příliš pozitivisticky ztotožňuje první písemné zmínky s prvopočátky lokality; což zejména v této tzv. *staré sídelní oblasti* není ve většině případů relevantní. Obecným otázkám středověkého osídlení se věnovali v řadě článků především Zdeněk Boháč, Jan Klápště a Josef Žemlička; předhusitským hospodářským dějinám, tedy zejména době lucemburské pak především Rostislav Nový, Jaroslav Mezník a Jaroslav Čechura. Církvi se pak zabývala především Zdeňka Hledíková, přemyslovským obdobím Zdeněk Fiala. Avšak opomenuti by neměli být ani další autoři, jejichž výčet zde ale nemá valného smyslu uvádět. Stav poznání shrnul Jan Klápště ve své *Proměně českých zemí* (2005¹¹), resp. Josef Žemlička v *Království v pohybu* (2014), z jejichž koncepce v podstatě vycházím.¹¹

Českobrodská regionální literatura se problematice osídlení a obecně středověkému obrazu regionu příliš nevěnuje; a pokud, tak spíše útržkovitě a v lokálních, do širšího kontextu nezasazených statích. Obecně je tradice regionálního vlastivědného bádání zaměřena spíše na *vypsání* dějin (tj. v těchto případech zejména písemných zmínek) jednotlivých obcí.

Za pozornost stojí především osobnost amatérského archeologa, muzejníka a protinacistického odbojáře Františka Dvořáka (1896–1943) a jeho jmenovce, archiváře a regionálního patriota, *Miloše Dvořáka* (*1942). Z jeho pera vyšla nejen stručná monografie dějin Českého Brodu, podrobná historická topografie města a studie k nejstarším městským archivním dějinám, ale také drobné příspěvky k blízkému regionu otištěné v seriálu *Archivní prameny Kolínska*, vycházejícím v 90. letech. Jinak se ale kolínští a českobrodští muzejníci věnují především novověkým a moderním dějinám. Rovněž je vhodné zmínit spíše popularizační texty kronikáře Jana Psoty. Mezi regionální srovnání pak umožňují práce Jana Klápště věnované Černokostelecku, resp. Davida Kalhouse zabývající se oblastí mezi Libicí a Kolínem, tedy centrem kdysi slavníkovské domény.

---

¹⁰ Zde především BOHÁČ, Zdeněk, *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, In: HG, 20, 1982, s. 15–88, zde především s. 37–44. K předindustriální podobě srv. dále SOMMER, Johann Gotfried, *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band 12: Kaurzimer Kreis*, Prag 1844 a PALACKÝ, František, *Popis království Českého*, Praha 1848. – ŠMILAUER, Vladimír, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 2015², s. 60–61.

¹¹ ŠIMÁK, Josef Vítězslav, *České dějiny: Dílu I. část 5., Středověká kolonisace v zemích českých*, Praha 1938, s. 937–941; TÝŽ, *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*, Praha 1938, s. 435–445; KLÁPŠTĚ, Jan – ŽEMLIČKA, Josef, *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, In: ČSČH, roč. 27, č. 6, 1979, s. 884–906; KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012²; ŽEMLIČKA, Josef, *Království v pohybu*, Praha 2014.

Závěrem je ještě vhodné připomenout internetovou databázi www.cestyapamatky.cz/kolinsko, která nabízí velmi podrobný přehled jednotlivých památek, od drobných božích muk až po komplexy městských budov, na Kolínsku (tj. v okrese Kolín). Informačně pak vychází zejména z výše zmíněného díla Sedláčkova, Podlahova a Profousova.

2. Českobrodsko – čas a prostor

Předně definujme oblast zájmu této práce, a to jak její časový, tak i prostorový záběr. Pevné ohraničení regionu bude vždy umělým konstruktem, zvláště pro tuto oblast, kde region nelze vymezit téměř žádnými přirozenými (přírodními) bariérami. Na západě, při cestě na Prahu, jej odděluje dodnes patrný les Vidrholc, postupně, avšak nepříliš úspěšně kolonizovaný ve 14. století. Černý les, kam osídlení pronikalo až v průběhu 13. století, pak tvoří úsek jižní hranice s prostorem Černokostelecka, jehož páteř tvoří strmé údolí říčky Šembery. Přestože toto obecné územní vymezení bude ve vybraných otázkách překročeno, je více než vhodné jej tímto způsobem základně vymezit, aby nedošlo k roztržitému již tak torzovitých pramenů a rovněž výpovědi samotné.¹²

Rovněž majetkově se nikdy nejednalo o sourodou oblast, již z prvních písemných zmínek vyplývá, že o úrodný region při tzv. trstenické stezce z Prahy na Moravu byl zájem ze strany církevních institucí, jejichž majetky se tu střídají především s držbou drobných zemanů a vladyků. Ani rozsahem arcibiskupských majetků spravovaných z Českého Brodu nelze tento region vymezit, neboť ty byly rozptýleny poměrně volně jižním směrem. Nejvhodnější se tak jeví vymezení zkoumané oblasti pro každý z okruhů odlišně, přičemž celkový prostor je uvažován zhruba od lesa Vidrholce na západě po hranice někdejšího klášterství skalického na východě, na jihu je pak zhruba vymezen Černokosteleckem a vlivem královské Kouřimi, i když toto centrum regionu v mnohých ohledech výrazně ovlivňuje. Zvolené severní ohraničení pak zhruba odpovídá staré poděbradské cestě. Pomyslnou tepnou kraje je tzv. trstenická stezka, spojující Prahu s východními Čechami a Moravou, a z ní se v Brodě oddělující cesty na Kouřim a příp. Sadskou. Vymezení prostřednictvím územněsprávních jednotek se rovněž nezdá být příliš užitečné, neboť českobrodský okres ve svých modifikacích zahrnoval také Černokostelecko až k Sázavě a na druhé straně sahal až k Labi. Takto striktně uměle vymezený celek nerespektující středověké vztahy by omezil poznávací rovinu a zkreslil výsledky.¹³

---

¹² Srv. BERÁNEK, Michal, *Vesnické osídlení v zázemí vrcholně a pozdně středověké Prahy. Sídlně-historický vývoj a zemědělství v příměstských oblastech*, Diplomová práce FF UK, 2013, s. 16–21; KLÁPŠTĚ, Jan, *Černokostelecko jako kolonizační oblast*, In: HG, sv. 10, 1973, s. 123–138, map. příloha č. 7; SEDLÁČEK, August, *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*, Praha 1920, s. 127.

¹³ KUBÁSEK, Jakub, *Krajina Českobrodsko*, Bakalářská práce, PŘF UPOL, 2016, s. 12–28 a 78–81; SEVERIN, Karel, *Trstenickou stezkou cestou necestou*, In: *Pomezí Čech a Moravy: sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy č. 4*, 2000, s. 353–388; *Atlas krajiny České republiky*, Praha 2009, s. 111–126.

Následný společný osud spojuje značnou část takto vymezeného regionu. V závěru 15. století se podstatná část vsí položených jižně až východně od Brodu dostala do rukou Slavatů z Chlumu a Košumberka, lhostejno, zda jako zpupný či manský statek. Přes Smiřické, kteří se zejména na Černokostelecku podstatně zapsali, je získal jako pobělohorský konfiskát Karel Eusebius kníže z Lichtenštejna; k lichtenštejnskému knížecímu velkostatku pak až do zrušení patrimoniální správy náležel téměř celý region.¹⁴

Časové vymezení je jasnější, úrodná oblast Kouřimska a Polabí byla osídlena již v pravěku, typická je kontinuita slovanského osídlení a samotných lokalit, objevujících se v problematických písemných zmínkách již v 11. století. Východní okraj této oblasti pak byl součástí zájmové sféry Slavníkovců a později snad i nejasného vlivu hradu Oldříše. Prvé písemné zmínky o lokalitách, spojené pochopitelně zejména s církevními donacemi a fundacemi téma časově vymezují odspodu, shora pak rozsáhlé majetkoprávní změny v průběhu a bezprostředně po husitských válkách, symbolickým mezníkem je povýšení Českého Brodu, pomyslného centra oblasti, na královské město roku 1437, přestože tato událost sama o sobě fakticky vývoj v regionu nijak výrazněji nezměnila.

Českobrodský region leží na rozhraní tří geomorfologických celků, členěných na další podcelky a okrsky. Západní část, přibližně střední část povodí Výmoly, je součástí poměrně nečlenité Pražské plošiny, směrem k jihovýchodu se krajina zdvíhá přes Hradešín (399 m) až k ploché Lipské hoře (369 m) a protínají ji údolí říčky Šembery a jejích přítoků (Bušinec, Jalový potok, Bylanka). Jižní okraj k Černokostelecku je součástí Jevanské a Černokostelecké pahorkatiny, okrsků Dobříšské pahorkatiny. Zbytek, tedy převážná část, sestává z rovinatých okrsků Českobrodské tabule. Z geologické charakteristiky oblasti také vyplývá absence nerostných surovin, vyjma stavebního kamene – pískovce – povrchově těženého ve středověku na vícero místech (mj. lomy u Horoušan, Břežan, Tismic a v Klánovickém lese).¹⁵

Tento úrodný pás se táhne od Kolína přes Český Brod k Brandýsu nad Labem, v současnosti je tvořen především černozeměmi a méně úrodnými hnědozeměmi; bonita půdy jednotlivých vsí v tomto pásu odpovídá dle tereziánského katastru 2. až 4. třídě, v méně úrodných oblastech na jeho okraji průměrně 5. třídě a lze tedy důvodně očekávat, že patřila k jedněm z nejúrodnějších a nejkvalitnějších i ve středověku.¹⁶

---

¹⁴ SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV*, s. 24–26; SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s.14–88.

¹⁵ *Atlas krajiny České republiky*, s. 111–120.

¹⁶ TEREZIÁNSKÝ KATASTR, II. díl, Kouřimský kraj, s. 42–85.

3. Nejstarší fáze osídlení: 10. – 12. století

3.1 Počátky a kontinuita

Úrodný kraj mezi Labem a zdvihajícím se lesnatým Posázavím lákal svou příhodnou polohou k osídlení již v pravěku. Tudy procházela spojnice Čech s Moravou, což poskytovalo vhodné podmínky ke konstituci a rozvoji sídelní činnosti, na druhou stranu však snadno přístupná oblast v dobách válečných neposkytovala tak snadné útočiště.

Prostor zkoumaného Českobrodsko se v období raného přemyslovského knížectví nacházel na rozhraní pražské přemyslovské domény a Kouřimska, osídlení tohoto regionu pak pravděpodobně náleželo k oběma centrům, oddělených lesním pásem, na severní straně zřejmě řidším a prostupnějším. Kontinuitu lze sledovat na mnohých výrazných polohách, zejména na ostrožnách nad Šemberou (hradiště Klučov), Bušincem (hradiště Tismice), Jalovým potokem (hradiště Přistoupim) a Výrovkou (hradiště Třebovle a Radim), k nimž se bezpochyby vázalo rozptýlené venkovské osídlení.¹⁷ Dlouhodobá existence osídlení v příhodných lokalitách budoucích středověkých vesnic je často archeologicky doložitelná, někdy dokonce došlo k druhotnému užití těchto reliktních – příkladem může být husitský vojenský tábor zbudovaný v základech slovanského hradiště v Klučově.¹⁸

Vliv Slavníkovců pronikal patrně do této oblasti od východu, ve shodě s nejnovějšími poznatky jej však nelze přeceňovat. S biskupským působením sv. Vojtěcha spojované založení nejstaršího kostela ve Vrbčanech je již v současnosti zpochybněno, ani spojení Slavníkovců s radimským hradištěm (poloha Na Šancích) nelze považovat za smysluplné, neboť název se prokazatelně vztahuje až ke vsi, a to až ve 14. století; jde tedy pravděpodobně o anachronické spojení názvu lokality s postavou nevlastního Vojtěchova bratra. Podobně nelze přikládat příliš velkou váhu tradici a lidovým legendám, zaznamenaným beztak až mnohem později, o střetu svatého Václava a zlického knížete (někdy Radslava) u Přistoupimi, Štolmíře, Tuklat atp.¹⁹

---

¹⁷ SLÁMA, Jiří, *Střední Čechy v raném středověku*, Praha 1988, s. 80–84; KUDRNÁČ, Jaroslav, *K vývoji slovanského osídlení v Klučově a v Pošembeří na Českobrodsku v 6.–9. století*, In: ASČ, č. 6/2, 2002, s. 441–491; Heslovitě s přehledem literatury k jednotlivým lokalitám: LUTOVSKÝ, Michal, *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001; ČTVERÁK, Vladimír – LUTOVSKÝ, Michal – SLABINA, Miroslav – SMEJTEK, Lubor, *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003.

¹⁸ ČTVERÁK – LUTOVSKÝ – SLABINA – SMEJTEK, *Encyklopedie hradišť*, s. 130.

¹⁹ LUTOVSKÝ, Michal – PETRÁŇ, Zdeněk, *Slavníkovci*, Praha 2004; KUDRNÁČ, Jaroslav, *Slovanská vesnická sídliště v okolí tismického hradiště na Českobrodsku*, In: AR, č. 42, sv. 3, 1990, str. 369–390; TÝŽ, *Slovanská*

Zřejmě mnohem větší pravomoci zde vykonávali kasteláni přemyslovských hradských center v Kouřimi, pod jejíž církevní správu (*archidiaconatus Curimensis*) ostatně celá oblast spadala až do reforem arcibiskupa kardinála Harracha ve 30. letech 17. století. Kontinuitu těchto vazeb osídlení na centrum v Kouřimi lze hledat mimo to také v majetcích, jimiž královské město a měšťané prokazatelně disponovali od 14. století. Nejistý a nejasný je vztah Českobrodsko k Oldříšské župě.²⁰

3.2 Ve světle prvních písemných pramenů

První písemné prameny k osídlení Českobrodsko, úrodné oblasti na okraji Polabské nížiny, se vztahují k donacím nejstarším církevním institucím, které měly zájem na zachování věčné paměti o těchto držbách. Informace jsou to však pohříchu nekompletní a kusé, většinou navíc charakteru více či méně věrohodných falz.

Nejstarší zmínka je vztahována k založení břevnovského kláštera a jeho majetkům – vsím Vykán a Bříství, jejichž držbu měl klášteru potvrdit papež Jan XV. spolu s dalšími příjmy a výsadami. Znění Janova privilegia bylo značně upraveno před konfirmací Přemyslem I. roku 1224 a zmínka o oněch dvou vsích je pouze součástí Pulkavovy redakce oné listiny.²¹ Další z falz pro Břevnovský klášter, tedy domnělá donace Boleslava I. z téhož roku, hovoří v širším regionu ještě o vsích Třebestovice a Mračenice s příslušejícími pozemky.²²

První hodnověrná zmínka o příslušnosti Vykáně ke klášterství patří až zhruba k roku 1320, kdy byla spolu s dalšími (Bříství, Mračenice, Vestec a Přerov nad Labem) osvobozena

---

hradiska a vesnická sídliště na Českobrodsku před vznikem slavníkovského knížectví, In: SNM ŘH, roč. 39, č. 1–2, 1985, s. 15–22; TUREK, Rudolf, *Slavníkovci a jejich panství*, Hradec Králové 1982, s. 78–108; SLÁMA, Jiří, *Slavníkovci v pohledu současného bádání*, In: Atiqua Cuthna 2, Praha 2007, s. 9–13. Ke střetu knížete Václava např. DALIMIL, kap. 28, nebo HÁJEK Z LIBOČAN, Václav, *Kronika Česká*, KOLÁR, Jaroslav (ed.), Praha 1981, s. 225–226 (rok 926).

²⁰ MOTYKOVÁ, Karla, *Archeologický příspěvek k dějinám hradiště a hradu Oldříš*, In: Vlastivědný zpravodaj Polabí, č. 36, 2002, s. 46–67; MUSIL, František, *Sídelní a geografický aspekt farní sítě ve středověkých Čechách. Vysokomýtský děkanát v době předhusitské*, In: CHODĚJOVSKÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert (eds.), *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012, s. 41–63, zde s. 42–43.

²¹ CDB I, č. 38, s. 43–46; PULKAVOVA KRONIKA, In: FRB V, s. 27; srv. HRUBÝ, Václav, *Břevnovská falza*, In: ČČH, č. 26, 1920 s. 94–126.

²² CDB I, č. 375, s. 347–350. Za hodnověrné je lze považovat pro situaci nejpozději na počátku 13. stol., viz ŽEMLIČKA, Josef, *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993)*, In: Milénium Břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha, 1993, s. 25–39.

od nadměrných břemen.²³ Existence raně gotických kostelů ve Vykání a Bříství posouvá spolehlivé stanovení existence těchto lokalit na přelom 12. a 13. století, spíše však ještě hlouběji, neboť roku 1183 je užito vsi Vykáně v donační listině knížete Bedřicha johanitům za účelem lokalizace nedaleké jim darované vsi Týnec.²⁴ Svatohavelské patrocinium vykáňského kostela lze důvodně spojit se stavební činností břevnovského kláštera. Zdá se, že vzhledem ke své poloze by mohl vznik těchto lokalit souviset s raným budováním hospodářského zázemí břevnovského kláštera, břevnovský urbář z roku 1406 tyto lokality uvádí jako spíše větší, výnosnější a co se týče bonity půdy velmi kvalitní. Lze se tedy domnívat, že ono uskupení vsi patřilo k základu klášterních statků asi již v 11. století.²⁵

Rovněž problematická zakládací listina kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě (kol. 1070) se nedochovala v originále, ale ve čtyřech o sto let mladších falzech. Vratislav II. podle ní daroval kapitule majetky rozprostřené po celé tehdy osídlené zemi; v Chotýši získala kapitula osm lánů (*manses*) a čtyři služebníky (*ministeriales*), ve Vrbčanech zemi k zušlechtění (*terra ad aratum*), což se nijak nevymyká průměrné velikosti darovaných vesnic. Vsi, které Vyšehradští získali v širším okolí i v celých Čechách, tvoří často drobné enklávy, které mohly být základem pozdější majetkové expanze kapituly. Statky, včetně Vrbčan, měl kapitule potvrdit Soběslav I. roku 1130; z listin však nevyplývá, že by se mělo jednat o významnější lokalitu, čemuž by nasvědčovala existence kostela.²⁶

Na návrší nad okrajem dnešní obce samostatně stojí barokní kostel sv. Václava, který vystřídal dva předchůdce. K založení nejstaršího zde muselo dojít před rokem 1126, neboť toho roku mělo být dle Kanovníka vyšehradského v kostele uschováno kopí sv. Václava s praporcem sv. Vojtěcha.²⁷ Datace nejstaršího předrománského kostela je nejasná, starší bádání jej spojovalo s údajnou zakladatelskou vlnou po návratu biskupa Vojtěcha do Prahy na hraně slavníkovského území, pravděpodobně však vznikl až zakladatelskou činností vyšehradské kapituly. Valové opevnění kostela lze spojovat spíše až s nejistými časy po smrti Přemysla II. v souvislosti s ve formulářové sbírce Tobiáše z Bechyně několikrát zmiňovanou

---

²³ RBM III, č. 555, s. 233.

²⁴ CDB I, č. 402, s. 418–421.

²⁵ BOHÁČ, Zdeněk, *K raně středověkému osídlení Čech*, In: HG, sv. 11, 1973, s. 209–226, zde s. 213–215; ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie, *Urbář kláštera Břevnov z roku 1406*, In: ČNM, ŘH 161, č. 3–4, 1992, s. 79–107; ŽEMLIČKA, Josef, *Hmotné zabezpečení nejstarších benediktinských klášterů v Čechách*, In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, s. 265–276.

²⁶ CDB I, č. 387, s. 371n; NOVÝ, Rostislav, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, In: SMP 2, 1991, s. 125–146, zde s. 133–134; KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012, s. 54; k zakládací listině nově REITINGER, Lukáš, *Vratislav. První král Čechů*, Praha 2017, s. 170–174. – CDB I, č. 111, s. 111–115; k dataci Soběslavovy listiny REITINGER, *Vratislav*, s. 163–170.

²⁷ KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ, In: FRB II, s. 204.

inkastelací kostelů. Ono václavské patrocinium je zde charakteristické pro nejstarší vrstvu kostelů Kouřimska a Posázaví (na Kouřimsku Vrbčany a Žabonosy). Kromě předřečených nemovitých majetků držela kapitula podíl na dani z míru mj. i z blízké Kouřimi, což předpokládá účast obyvatel přidruženého regionu, tedy i části Českobrodsko, na jeho placení.²⁸

Rovněž jméno vsi Chotouně je spojeno s počátky monasticismu v přemyslovských Čechách. Mnich sázavský ji označil za rodiště později svatého opata Prokopa. V polovině 12. století tedy zde lze předpokládat existenci jakéhosi dvorce, o jehož starším původu důkazy neexistují.²⁹ Přímá existence Chotouně je připomínána až k roku 1249, kdy byla v majetku olomouckých biskupů a nacházel se zde jim podřízený manský statek a biskupství rovněž náleželo podací právo ke kostelu sv. Petra a Pavla, poprvé zmíněnému r. 1354. Lze předpokládat, že Chotouň, položená při tzv. trstenické stezce, sloužila olomouckým biskupům jako cestovní stanice již nejpozději na přelomu 12. a 13. století.³⁰

Vedle části řeky Sázavy s lesy a lukami a jiné dosud nekultivované krajiny a mobiliáře získal mezi lety 1037–1052 Sázavský klášter ke své obživě také ves Skramníky. Sázavští opati byli i stavebníky na pahorku osaměle stojícího kostela Stětí sv. Jana Křtitele, poprvé zmiňovaného až r. 1356, jehož nejstarší části pocházejí ale již ze 12. století. Blízkost dvora v Tatcích, který klášteru patřil nejpozději na počátku 14. století, a Chotouně spojené s prokopskou tradicí svědčí o drobné majetkové enklávě Sázavy. Patrocinium kostela také potvrzuje jeho příslušnost k sázavskému okruhu.³¹

---

²⁸ BOHÁČ, Zdeněk, *Patrocinia románských kostelů v Čechách*, In: HG, sv. 8, 1972, s. 31–52, zde s. 35; TÝŽ, *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*, In: ČSČH, roč. 21, 1973, s. 369–388, zde s. 378; KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna*, s. 93–94; MENCL, Václav, *Panské tribuny v naší románské architektuře*, In: Umění, roč. 13, 1965, č. 1, s. 29–62; WAGNER, Václav, *Kostel ve Vrbčanech: jeho vznik a vývoj podle archeologických nálezů*. In: Cestami umění: sborník prací k počtům šedesátých narozenin Antonína Matějčka, Praha 1949, s. 48–56. O obranné funkci kostelů bude pojednáno dále i s odkazy. – PÁTROVÁ, Katrin, *Probošt versus kapitula. K problematice majetkových vztahů uvnitř vyšehradské kapituly do doby husitské*, In: MHB, roč. 11, 2007, s. 79–93, zde s. 81.

²⁹ MNICH SÁZAVSKÝ, In: FRB II, s. 241; SLÁMA, Jiří, *Svatý Prokop – život v legendě a ve skutečnosti*, In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, s. 99–103, zde s. 102.

³⁰ RBM I, č. 570, s. 268; LC I/1, s. 54; SLÁMA, Svatý Prokop, s. 102–103. K Chotouni jako cestovní stanici olomouckých biskupů srv. podobnou v Jezbořicích u Chrudimi (CDB I, č. 30, s. 121; SEDLÁČEK, August, *Příspěvky k nejstarší moravské topografii*, In: ČMM, roč. 30, 1906, s. 171; VOREL, Petr, *Česká léna olomouckého biskupství ve 12. – 16. století*, In: Východočeský sborník historický, roč. 1, 1991, s. 49–106, zde s. 51–52), na rozdíl od Jezbořického újezdu drželi olomoučtí biskupové Chotouň osaměle.

³¹ CDB I, č. 48, s. 50–51; FRB II, s. 244; RDP, s. 51, RBM III, č. 273, s. 110–111; DITTRICH, Tomáš – ŽIŽKA, Jan, *Románský kostel ve Skramníkách*, In: PaSČ, sv. 1, 1985, s. 159–160; ŽEMLIČKA, Josef, *Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století*, In: Sázavsko. Historie – tradice – současnost, č. 7, 2000, s. 5–13. – K dataci ještě ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 55; FRB II, s. 246.

Na sklonku 1. poloviny 12. století (mezi lety 1140–1148) měl Asinus, syn Hozeův, pro spásu své duše darovat klášteru sv. Jana Křtitele na Ostrově vedle kostela na Krušině (dnes Pankrác) a země v Početicích také dvůr v Přistoupimi. Jde o první z dokladů soukromé nemovité držby; lze se snad domnívat, že v úrodném regionu Asinus nebyl jediným.³² Na ostrohu nad vsí se rozkládalo slovanské hradiště, jehož největší rozkvět se datuje na konec 9. století a je velmi pravděpodobné, stejně jako u dalších lokalit podobného typu, že počátky kontinuálního osídlení lze propojit s existencí hradiště.

Příhodné hospodářské (nejen zemědělské) podmínky, relativní centralita regionu a zřejmější starší kontinuita sídelní struktury stojí pravděpodobně za prvými donacemi církevním institucím, přestože se na věrohodnost zmíněných falz pro toto období nelze spolehnout. Kláštery a kapituly však v 11. století nezískávaly vesnice, půdu a hospodáře do vlastní držby, ale přináležely jim pouze výnosy z oněch majetků, vyjma soudních poplatků a pokut, které i nadále náležely hradským orgánům. Proces exempce těchto statků z přímé moci knížete a hradských center probíhal až od počátku 12. století v souvislosti s rozvolňováním povinností lidu k těmto centrům. Do přímé držby ostrovského kláštera se tak dostal i dvůr v Přistoupimi.³³

Donační listina knížete Bedřicha rytířům sv. Jana Jeruzalémského hlásící se k roku 1183 je zřejmě mladší, až z počátku 13. století. Na Českobrodsku obdrželi ves Týnec (Týnici) poblíž Vykáně, k níž měl mimo jiné náležet také les *super Albeam*, přičemž vzdušnou čarou je to k Labi minimálně šest kilometrů, navíc se mezi Týnicí a řekou rozkládají pozdější statky břevnovského kláštera. Zda tento les získali johanité koncem 12. století, nebo až ve 13. století, kam G. Friedrich vztahuje vznik listiny, a jak byl s Týnicí spojen, je otázkou.³⁴ O příslušenství k vesnici informuje vzor listu Hermana z Hohenlohe, představeného řádu pro Čechy, Moravu a Polsko, kanovníku Litoměřickému a řádovému kaplanu Eliovi z doby

---

³² CDB I, č. 154, s. 154–155, falzum sestavené zřejmě v průběhu 12. století a vztažené k roku 1205. Srv. FOLTÝN, Dušan, *Celly a proboštství kláštera svatého Jana Křtitele na Ostrově: Zamyšlení nad problematikou benediktinských pobočných domů v raně středověkých Čechách*, In: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, s. 277–289, zde s. 279.

³³ ŽEMLIČKA, *Hmotné zabezpečení*, s. 265–276; TÝŽ, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007, s. 191–209.

³⁴ CDB I, č. 402, s. 568–569 (*villam iuxta Vicain iacentem nomine Tynec*), přičemž Friedrich se tamtéž domnívá, že jde o Týnec nad Labem a Vicain označuje neznámou zaniklou lokalitu. Týnec však rytířům sv. Jana nepatřil, byl knížecím dvorcem. Srv. MIŠKOVSKÁ, Zuzana, *Týnec nad Labem*, In: Archivní prameny Kolínska 1994, s. 29–30; ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 158 a ŠIMÁK, *Středověká kolonisace*, s. 942.

Václava II. Ke vsi tehdy náležely pastviny, louky, lesy a háje, tekoucí vody (mj. Týnický potok), pole obděláná i neobděláná a také všechna práva, poplatky a výnosy.³⁵

Chybějící tzv. služebná jména vsí nemusí ještě svědčit o absenci tohoto problematického fenoménu raného středověku, neboť ještě na přelomu 14. a 15. století víme o *servilibus regalibus*, kteří úspěšně bránili svá práva v Černíkách. Zda však je možné je považovat za relikty této služebné soustavy, či zda svá práva získali později, zůstává nezodpovězeno. Jakési služebníky lze snad hledat i v *hospites*, které darovala tamtéž královna Kunhuta kapli při svém dvoře v Lysé.³⁶

3.3 Kostely a dvory elit

Rané církevní stavby mohou být zásadním ukazatelem venkovské majetkové držby rodící se šlechty, ovšem i tyto doklady jsou značně torzovité a nahodilé, často odkázané na archeologické a nejisté kunsthistorické či stavebně-historické průzkumy. Stavbu nejstarších, zejména tribunových kostelů lze spojit s existencí velmožských majetků. Na Českobrodsku lze tyto drobné državy zachytit velmi útržkovitě ve 12. století (výše zmiňovaný Asinus v Přistoupimi, snad i dvůr v Chotouni), v první třetině 13. století pak zmíněk přibývá a lze doložit rozsáhlejší scelenější majetky (mj. dále donace Kojaty, syna Hrabšova r. 1227, Holach z Plaňan r. 1219). Pro 12. století zde lze na předpokládat kromě majetků církevních institucí a knížecí komory spíše menší rozdrobené statky rané šlechty.³⁷

Jakousi koncentraci velmožského majetku ale naznačuje schopnost výstavby a zajištění svatyní. Jak dokazuje Zbyhněvova donace únětickému kostelu s dvěma kanovníky z roku 1132, mohl k udržování provozu kostela postačovat poměrně nevelký majetek. Nákladnější byla samotná výstavba kostelů, lze tedy předpokládat, že mnohé byly stavěny jako dřevěná provizoria, nebo menší a mnohem méně nákladné kaple. Za ni byl rovněž považován údajně románský kostelík v Dobřichově, který byl hledán v dnešní sakristii kostela

---

³⁵ RBM II, č. 2498 s. 1075; zda formulace *silvis, nemoribus* odkazuje k držbě onoho lesa za Labem a hájů v již poměrně odlesněné blízkosti Týnice, je opět pouze domněnka.

³⁶ RBM II, č. 1624, s. 697; DD VII, knihy půhonné č. 362, s. 137–39; Srv. pozn. 264 a dále ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 191–209; TŘEŠTÍK, Dušan – KRZEMIENSKÁ, Barbara, *Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen*, In: GRAUS, František – LUDAT, Herbert (Hrsg.), *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, Wiesbaden 1967, s. 70–103, zejména mapa mezi s. 88 a 89.

³⁷ Přehled podává KLÁPŠTĚ, Jan, *O rané šlechtě v českých zemích*, In: DOLEŽALOVÁ, Eva – MEDUNA, Petr (eds.), *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti*, Praha 2011, s. 61–66; TÝŽ, *Proměna*, s. 51–60; k názorům na postavení rané české šlechty ŽEMLIČKA, Josef, *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*, In: ČČH, roč. 110, sv. 2, 2012, s. 189–233, kde v pozn. 1 reflektuje probíhající debatu.

Nejsvětější Trojice; detailní stavebně historický průzkum prokázal opačnou posloupnost jednotlivých stavebních fází, tedy nejprve výstavbu gotické lodi.³⁸

Na výrazném návrší v Hradešíně (399 m) byla pravděpodobně v první čtvrtině 12. století vystavěna rotunda svatého Jiří, která měla být soukromou kaplí jakéhosi, snad strážního, opevněného dvorce, který zřejmě zanikl ve 13. století přesunem majitelů do blízkého Škvorce.³⁹

O významu Tismic svědčí románská trojlodní bazilika Nanebevzetí Panny Marie ze závěru 12. století. Baziliky tohoto typu však až na výjimky mimo Prahu vznikaly výhradně jako kostely klášterní, kapitulní nebo biskupské; kdo a z jakých příčin ji založil, zůstává otázkou. Více by snad mohlo napovědět srovnání fresek zobrazujících postavy biskupů s podobnými malbami z biskupského kostela sv. Bartoloměje v Kyjích. Písemné prameny hovoří o Tismicích až na sklonku 13. stol. (poprvé 1295 ve svědečné řadě listiny pražského biskupa) v predikátu vladyky Zdeslava.⁴⁰ Tento vztah by mohl nasvědčovat existenci vazeb mezi Tismicemi a blízkým Biskupským Brodem, střediskem biskupských statků; zakladatelem baziliky tedy mohl být pražský biskup, případně panovník. Pravděpodobnější je, dle mého soudu, možnost prvá, neboť v případě existence knížecího dvorce při zemské stezce bych předpokládal, analogicky k podobným dvorům, existenci písemného dokladu panovnického pobytu narativním pramenem. Přesto ale *ex silentio* nelze jistě ničeho vyvozovat. Tradice těžby lomového kamene se v Tismicích rozvíjela patrně po celý středověk, zřejmě však jen pro lokální či regionální potřebu; ještě při výstavbě šternberského trojského zámku (1679–1685) byl kámen lámán v okolí vsi.⁴¹

---

³⁸ RBM I, č. 219, s. 98–99. PETRÁČEK, Tomáš, *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek: fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10. – 12. století*, Praha 2012; ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 242–244; K otázce Dobřichova nejnověji KIBIC ML., Karel – KRÁLOVÁ, Bohumila, *Ke stavební historii kostela Nejsvětější Trojice v Dobřichově*, In: PASČ, roč. 24, č. 2, 2010, s. 61–71; Srv. MERHAUTOVÁ, Anežka, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 71; RADOVÁ–ŠTIKOVÁ, *Poznámky k dosavadnímu datování*, s. 117–128.

³⁹ MERHAUTOVÁ, Anežka, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, s. 125–6; SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XV*, Praha 1927, s. 124–127.

⁴⁰ Podobně datovatelné jsou kostely sv. Václava na pražském Proseku a svatých Fabiána a Šebestiána v Živohošti; obě lokality byly knížecím majetkem. – RBM II, č. 1687, s. 725. – PRIX, Dalibor – VŠETEČKOVÁ, Zuzana, *Středověký kostel sv. Bartoloměje v Praze 9 - Kyjích do počátku husitských válek*, In: Umění, roč. 41, č. 3-4, 1993, s. 231-261.

⁴¹ MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, s. 341–343; MERHAUTOVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983, s. 182, 186, 324. Archeologický průzkum z let 2008–10 nepřinesl žádné doklady dvorce ani jiné sídelní aktivity starší 14. století. K Proseku PRIX, Dalibor, *Umělecké památky Prahy, Velká Praha, část M–Ž, díl M–U*, Praha 2017, s. 279–283; k Živohošti BURGET, Josef, *Raně středověký kostel v Živohošti a jeho proměna v období vrcholné gotiky*, In: PASČ, roč. 1, 1985, s. 50–60. – KIBIC ML., Karel, *Kvádrové zdivo kostela v Tismicích*, In: Dějiny staveb, 2011, s. 15-27; ČORNEJOVÁ, Ivana – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VLNAS, Vít, *Velké dějiny země Koruny české, díl VIII*, Praha – Litomyšl 2008, s. 444.

Dvůr v Tismicích, dokládáný zaniklou panskou tribunou v bazilice, existoval patrně paralelně s biskupským dvorcem v Brodě a jeho držitelem pak byl zřejmě i Zdeslav a jeho potomci, kteří ve 14. století vystupují jako Hájkové a Vrbíkové z Tismic a disponují mj. patronátním právem ke kostelu. Zda se jedná o pozůstatek jakési klientské, snad nápravnické sítě, či jakým jiným způsobem došlo k privatizaci majetku, zůstává nejisté.

Nejstarší stavební fáze kostela sv. Václava v Žabonosech byla dle nejnovějšího výzkumu zbudována snad již v 11. století, v průběhu 11. století ji nahradila drobná předrománská stavba trojlodní baziliky, opět nahrazená o století později jednolodním románským kostelem, k němuž na přelomu 12. a 13. století přibyla tribuna a ve 14. století došlo k jeho zásadní gotické přestavbě.⁴²

Existence této předrománské baziliky by mohla nasvědčovat existenci jakéhosi významnějšího sídla; očekávání panovnického dvorce, který v tomto prostoru neznáme, je snad příliš odvážné. Není vyloučeno, že v sousedních Zalesanech (*Zalasaz*) daroval půdu svému žertěři Dobretovi (*ioculatori suo*) kníže Vladislav I.; jeho královský syn měl pak ves roku 1167 darovat litomyšlským premonstrátům. G. Friedrich v poznámce k listině tuto ves ztotožňuje se Zalažany u Vysokého Mýta, patrně proto, že většina Vladislavem potvrzených nebo darovaných majetků se nachází zhruba v rámci tehdejšího Chrudimského kraje, až na několik výjimek (mj. Týnec nad Labem).⁴³

Kostel sv. Jana Křtitele ve Skramníkách byl zřejmě zbudován Sázavským klášterem rovněž ve 12. století, podobně jako gotizovaný kostelík Nalezení svatého Kříže v Bříství. Z téže doby pochází také kostel svatého Gotharda v Českém Brodě, o jehož biskupském založení bud řeč dále.⁴⁴

Postupnou stabilizaci sídelních struktur nejstarší sídelní domény v průběhu 12. a na počátku 13. století a pevnější vztah drobné pozemkové šlechty k zemi a ke zboží lze dokládat na příkladech románských tribunových kostelů, zajišťujících základní duchovní péči lidu z okolních vsí, k symbolickému odlišení společenské hierarchie (tribuna jako soukromá

---

⁴² HENDRYCHOVÁ, Soňa – FROLÍK, Jan, *Kostel sv. Václava v Žabonosech (okres Kolín) a jeho počátky*. AH, roč. 41, č. 1, 2016, str. 229–240.

⁴³ CDB I, č. 399, s. 411–15. Pro obě lokality by tato zmínka byla jedinou, jenž potvrzuje *Zalasaz* premonstrátům v Litomyšli.

⁴⁴ DITTRICH, Tomáš – ŽIŽKA, Jan, *Románský kostel ve Skramníkách*, In: PASČ, sv. 1, 1985, s. 159–160; MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, s. 98; PODLAHA, *Soupis*, s. 28–32.

oratoř) a v neposlední řadě také jako refugium, často jako jediná kamenná stavba dané lokality.⁴⁵

Klasické tribunové kostely ve zkoumaném regionu představují kostely svatého Václava v Žabonosech (poč. 13. stol.) a ve Vrbčanech (poč. 13. stol.), sv. Petra a Pavla v Plaňanech (konec 12. stol.), tedy na jeho východním okraji.⁴⁶ Ještě východněji, pod Železnými horami, lze nalézt další tribuny – v Kojicích, Řečanech a Záboří nad Labem, Pařížově atp. Naopak směrem ku Praze je lze doložit až v užším zázemí (Kyje, Dolní Chabry, vzdáleněji Čelákovice), jižně pak až v Posázaví, odděleném dosud nekolonizovaným Černým lesem. Vynesemím oněch lokalit do mapy vyniká absence tohoto typu svatyní v okolí Českého Brodu, vyjma již zmiňované baziliky v Tismicích; oblast nápadně shodná s vymezením absence služebných jmen. Z toho by snad bylo možné usuzovat na existenci jakési biskupské mocenské sféry vlivu, s centrem v Brodě (anebo předtím v Tismicích), známé v jiném rozsahu až koncem 13. a především ve 14. století.⁴⁷ Ovšem absence výskytu struktur dle těchto snad až příliš nekriticky konstruovaných teorií není příliš stabilním podkladem oné hypotézy. V závěru 13. století v biskupských listinách vystupují snad zemané píšící se podle těchto vsí, což by bylo rovněž lákavé interpretovat jako jakési doznívání starších majetkových poměrů, snad jako jakousi nápravnickou soustavu. Budování svatyní v těchto vesnicích až ve 14. století by mohlo tuto domněnku potvrzovat, neboť, jak podotkl Mencl, na biskupských statech rané kostely vznikaly mnohem řidčeji.⁴⁸

Do období počátku 13. století je také datován vznik kostelů sv. Šimona a Judy ve Viticích a sv. Havla ve Vykání. Další svatyně vznikaly ještě v průběhu 13. století a v první polovině 14. století, většina jich je ale pramenně doložena až rejstříky papežských desátků.⁴⁹ Při nich vznikaly mnohde neuspořádaně fary, čímž docházelo k postupnému zahušťování nedostatečné velkofarní sítě. Na přelomu 12. a 13. století lze zde hovořit o síti kostelů, která byla schopna zajistit základní duchovní život obyvatel. Kastelánské hrady na sebe vázaly správní funkce, tedy především soustředění nejrozličnějších dávek a služeb, rovněž ale i

---

⁴⁵ MENCL, Václav, *Panské tribuny v naší románské architektuře*, In: Umění, roč. 13, 1965, č. 1, s. 29–62, zde s.30. Tamtéž také podává typologii tribunových kostelů. Srv. dále TOMASZEWSKI, Andrzej, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław 1974, s. 245–247.

⁴⁶ MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, po řadě s. 367–8, 355–6, 191–2.

⁴⁷ DRC, s. 104–106.

⁴⁸ Srv. MENCL, *Panské tribuny*, s. 31, TŘEŠTÍK – KRZEMIENSKÁ, *Zur Problematik der Dienstleute*; LÁNÍK, Jaroslav, *Vývoj pozemkové držby pražského arcibiskupství od 10. do 14. století*, In: HG 20, 1982, s. 113–123, zejména s. 114–15; RBM II, č. 1687, s. 725.

⁴⁹ RDP, s. 49–51.

duchovní správu – ve 12. století se Kouřim stala sídlem arcijáhenství, pod jehož jurisdikci spadala téměř celá oblast Českobrodská.⁵⁰

3.4 Počátky Biskupského Brodu

Rozložení biskupských majetků v Čechách odpovídá zhruba hvězdicovitému směřování hlavních tahů z Prahy a tyto statky pak tvoří jakousi síť umožňující pražskému biskupovi při cestách po diecézi pobývat (nocovat) ve vlastních dvorech. Příhodná poloha lokality na křižovatce cest u významného brodu přes bažinatou nivu Šembery⁵¹ ve vzdálenosti jednoho dne jízdy od Prahy i Čáslavi a později Kolína a Kutné Hory byla předpokladem ke vzniku správního a ekonomického střediska. Do konce 13. století vznikl okrsek dvanácti, později sedmnácti, vesnic spravovaných z biskupské tvrze v Brodě.⁵²

První písemné zmínky o Brodě, tehdy Biskupském (*Broda Episcopalis*), pocházejí sice až z konce 13. století, kdy již figuroval jako trhové městečko (*oppidum forense*), vznik trhové osady nebo alespoň biskupského dvorce lze však předpokládat minimálně o století dříve, pokud totiž měly donace zajistit ekonomické fungování biskupské správy, musely být tyto lokality výnosné.⁵³ Kostel svatého Gotharda byl zřejmě založen biskupem Janem I. ve 30. letech 12. století spolu s gotthardskou svatyní v Hořicích, čemuž napovídá především svatogothardské patrocinium oblíbené a šířené biskupy Menhartem, svědkem Gothardovy kanonizace v Remeši r. 1131 (1122–1134) a Janem I. (1134–1139). Jeho popularita v Čechách je omezena na poměrně úzké časové období i geografickou oblast nejstarší sídelní domény.⁵⁴

---

⁵⁰ ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 242–244; MUSIL, František, *Sídelní a geografický aspekt*, s. 42–43.

⁵¹ Regionální historik a archivář Miloš Dvořák zde r. 1992 při archeologickém průzkumu na náměstí Arnošta z Pardubic údajně odhalil pozůstatky pozoruhodného románského mostu přes před r. 1268 zaniklé koryto Šembery. O nález však lze důvodně pochybovat. Srv. DVOŘÁK, Miloš, *Románský most v Českém Brodě*, In: APK 1993, s. 13–16; FROLÍK, Jan, *Archeologický výzkum Českého Brodu v letech 1994–1995*, In: AR, č. 4, 1996, s. 737–747, zejména s. 737.

⁵² BOHÁČ, Zdeněk, *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, In: HG, sv. 18, 1979, s. 165–203, zde s. 179–180; PALACKÝ, František, *Über Formelbücher zunächst im Bezug auf böhmische Geschichte: II. Teil*, Prag 1847, s. 17.

⁵³ FTB, č. 30, s. 28; FROLÍK, *Archeologický výzkum*, s. 742.

⁵⁴ KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ, In: FRB II, s. 214; BOHÁČ, Zdeněk, *K raně středověkému osídlení Čech*, s. 216–220; DVOŘÁK, *Český Brod*, s. 5–6; popis kostela PODLAHA, Antonín, *Soupis*, s. 2–12 a TÝŽ, *Posvátná místa*, s. 7–11; HORNÍČKOVÁ, Kateřina, *Pražský biskup Meinhard a umělecký patronát ve 12. století*, In: *Čechy jsou plné kostelů: kniha k počtě Anežky Merhautové*, Praha 2010, s. 245–249.

3.5 Pohled do středověké krajiny *knížecího* Českobrodsko

Pokusme se nastínit celkový vzhled a charakter zkoumaného regionu v kontextu *Čech knížecích*. Nabízí se mnoho otázek, ale méně odpovědí; mnoho domněnek, ale méně jistých bodů nejstaršího osídlení. Archeologické prameny jsou útržkovité a nesystematické; písemné prameny ještě chudší, a navíc jde ve většině případů o více či méně relevantní falza. I další materiál nabízí více možností než jistot.

Časté jsou náhodné nálezy nádob, střepů a dalších stop evidentně sídelní činnosti v celém rozsahu raného středověku (doby hradištní) v intravilánu i extravilánu současných vsí, které ovšem ve své torzovitosti nemají přílišnou vypovídací hodnotu.⁵⁵ Osídlení, vázané zprvu především k hradištím, postupně zaujímal výhodnější polohy v Kosmově *polní krajině* (*in campestribus*). Nejednalo se o vesnice v pravém slova smyslu, ale spíše o drobné shluky nestabilních sídel v příhodných polohách. Tyto raně středověké *villae* se v průběhu 12. a zejména na počátku 13. století koncentrovaly, čímž vznikala charakteristická síť venkovského osídlení. Přestože Českobrodsko bylo krajinou ryze agrární, lesní porosty z ní nezmizely, jak dokládají výše zmíněné knížecí dary. Souvislejší lesní pásma v krajině přetrvala až do novověku, známý je především les Vidrholec, neúspěšně osidlovaný až v polovině 14. století, který skýtal příhodný úkryt lapkům, číhajícím na pocestné cestující do Prahy po trstenické stezce. Českobrodský region byl téměř ve všech směrech lesním porostem alespoň částečně vymezen vůči svému okolí (Černé lesy, Vidrholec, Kersko) a bylo třeba si jej postupně mýcením, kultivací a zpřístupňováním podmanit.⁵⁶

Rozvoj hospodářského potenciálu regionu souvisí jednak se zájmy pozemkových vlastníků, jednak také s rozvojem Prahy a následným rozvojem dalších zejména královských měst, který přispěl k rozvoji širšího okruhu jako hospodářského zázemí konstituujícího se centra přemyslovských Čech. K výraznému svázání a vzájemnému propojení regionu s městskými centry došlo až v průběhu 13. a na počátku 14. století; výnosy z jednotlivých vsí byly základem ekonomiky církevních institucí.⁵⁷

⁵⁵ Zevrubný přehled podává projekt Archeologická mapa, dostupné on-line: www.archeologickamapa.cz; srv. též Kolínsko – území s archeologickými nálezy: výstava, Kolín, 1999.

⁵⁶ KOSMAS, III. 52, s. 225; ŽEMLIČKA, Josef, *Čechy v době knížecí*, s. 15–16 a 275–277. – *Ottův slovník naučný*, díl 26, Praha 1907, s. 672; o nebezpečí v lese Vidrholci hovoří ještě romanopisci 19. stol. (srv. např. Jiráskův F. L. Věk).

⁵⁷ NOVÝ, Rostislav, *Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století*, In: ČSČH 19, č. 3, 1971, s. 397–418, zde s. 405–6.

Nejstarší velkofarní síť kostelů postupně nahrazovaly a zahušťovaly kostely soukromých založení, vázané často k sídlům velmožů nebo klášterním zbožím; v závěru tohoto *knížecího* období stálo na ploše přes 200 km² minimálně deset nerovnoměrně rozložených kostelů, tato síť mohla již poměrně spolehlivě zajišťovat výkon duchovní správy v celé oblasti, v jejíž bezprostřední blízkosti svůj vliv podržely i další instituce – zejména kapitula u sv. Apolináře v Sadské a arcijáhenský kostel sv. Jiří na Kouřimi. V průběhu následujícího jednoho a půl století se tato síť zahustila téměř do dnešní podoby.

Základem sídelní struktury byla síť sídlišť, označovaných jako *villa*, s více či méně rozsáhlým příslušenstvím, dokumentovaným pro toto období velmi sporadicky v jednotlivých donačních listinách. Co se týká sociálního rozvrstvení, pro nejstarší období známe na Českokobrodsku naprosté minimum. V Chotýši byli vyšehradské kapitule darování čtyři služebníci (*ministeriales*),⁵⁸ další nesvobodné lze pouze předpokládat i na dalších darovaných statcích; širokou nehomogenní vrstvu svobodných sedláků lze pouze předpokládat. O existenci svobodných dvorů a velmožských sídel svědčí jednak tribunové kostely, jednak také řídké písemné zmínky – přistoupišský Asinus, *prokopský dvůr* v Chotouni. Kontinuitu držby, především té rozsáhlejší, doložené na počátku 13. století, lze předpokládat i o několik desetiletí nazad. Vlastní dvory jako hospodářské jednotky zřejmě budovaly také jednotlivé kláštery. Vazby některých vesnic k zázemí církevních institucí lze spíše jen tušit, příkladem mohou být již zmiňované domnělé vazby vsí k českokobrodskému biskupskému dvorci. Dokladem staré majetkové držby je i její roztržitost, na rozdíl od později osidlovaných oblastí, kde lze od poloviny 12. století sledovat systematickou kolonizaci a utváření majetkových domén.⁵⁹

Fakt, že pro *dobu knížecí* známe pouze ojedinělé zmínky o existenci lokalit, neznamená, že by byl kraj liduprázdný. Většina vsí poprvé zmíněných ve 13. století, vyjma nově založených, zřejmě pozvolně vznikala v průběhu přechozího století; jednak v rámci dlouhodobého procesu, označovaného jako vnitřní kolonizace, jednak postupnou koncentrací rozptýleného raně středověkého osídlení. Do světla písemných pramenů pak vstoupily jen ty, které se staly součástí konstituujících se majetkových celků církevních institucí; oproti tomu nebyl důvod pojišťovat knížecí majetek zlistiňováním.

---

⁵⁸ CDB I, č. 387, s. 371–391.

⁵⁹ PETRÁČEK, Tomáš, *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek: fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10. – 12. století*, Praha 2012, zde zejména s. 83–97; ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 191–209, 283–286.

3.5.1 Trstenická stezka

Jako pulzující tepnu Českobrodsko lze s trochou nadsázky označit cestu, tradičně označovanou jako trstenická stezku, či spíše několik vzájemně propojených cest směřujících z Prahy východním směrem na Kouřim, Čáslav, do východních Čech a na Moravu s řadou odboček. Její přesný průběh pro starší období nelze spolehlivě rekonstruovat, lze se však s Ivanem Vávrou domnívat, že její trasa vedla na východ od Prahy spíše jižněji přes osídlené území s náznaky existence dvorců a velmožských sídel (zejména Hradešín a Tismice, později tvrže drobných feudálů v Sibříně, Sluštici, Škvorci a Přišimasech); jak ale trefně podotkl Karel Severin, jedinými jistými body jejího průběhu jsou však Praha, Český Brod a Vraclav u Vysokého Mýta.⁶⁰ Na přelomu 13. a 14. století byla tato trasa zřejmě napříměna přes Úvaly a Novou Ves, biskupskou kolonizační vesnici, do Českého Brodu, odkud směřovaly hlavní cesty na Sadskou, Kouřim, Čáslav a Přemyslem II. Otakarem později založený Kolín.

Původnímu průběhu cesty od Tismic napovídá i orientace dlážděného prostranství tržiště v Brodě, zachovaná v půdorysu středověkého města ze 14. století. Kdy vzniklo *locum forense* při brodu říčky Šembery a jaké byly jeho vztahy k okolnímu osídlení, nelze však pro absenci pramenů přesněji rekonstruovat. Nedořešenou otázkou rovněž zůstává netypická poloha městiště; jeho polovina se nachází na terase nad říční nivou, zbytek pak v této nivě. Onu anomálii přisuzuje Jan Frolík nutnosti respektovat při lokaci určité starší sídelní situace, zřejmě ono předlokační *locum forense* biskupa Jana.⁶¹

Denárový poklad z počátku 11. století, uložený kolem r. 1020 u Chrást'an, by mohl být dokladem výraznějších obchodních aktivit v regionu, snad právě v ose dnešní silnice I/12 pokračovala jedna z větví cesty přes Bylany, Vrbčany a Žabonosy na Čáslav. Podobný, avšak méně početný nález pochází z Tuchorazi, z dalších lokalit jde pak o vesměs náhodné nálezy.⁶²

Přes region vedoucí cesta s sebou přinášela všechna pozitiva i negativa otevírání se světu. Na příhodném místě vznikl trh, sloužící nejen pro dálkový obchod, ale rovněž i k regionální směně. V Brodě i jeho okolí se díky zvýšené poptávce rozvíjely rovněž služby

---

⁶⁰ VÁVRA, Ivan, *Trstenická stezka*, In: HG, č. 6, 1971, s. 77–132, zde s. 80–84; předpokládá trasu Praha – (...) – Běchovice – Sibřina – Škvorec – Hradešín – Limuzy – Tismice – Český Brod a dále tři větve přes Kouřim, resp. (Starý) Kolín, resp. vesnické osídlení mezi Kouřimí a pozd. královským Kolínem do Čáslavi. SEVERIN, Karel, *Trstenickou stezkou cestou necestou*, In: Pomezí Čech a Moravy 4, 2000, s. 353–388, zde s. 373.

⁶¹ FROLÍK, Jan, *Archeologický výzkum Českého Brodu v letech 1994–1995*, In: AR, roč. 48, č. 4, 1996, s. 737–747.

⁶² Hlubokou kontinuitu obchodních aktivit potvrzuje výšinná neopevňovaná osada Na Okrouhlíku u Bylan s doklady dálkového obchodu. Viz ZÁPOTOCKÝ, Milan – PEŠKE, Lubomír – VENCL, Slavomil, *Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen*, Praha 2000, s. 171. PETRTYL, Josef, *Nálezy mincí jako doklady dějinného vývoje na Českobrodsku*, In: Vlastivědný sborník Českobrodsko, díl I., 1957, s. 35–50, zde zejména s. 42–43.

spojené s pohostinstvím – od 14. století je zmiňováno množství krčem, další se nacházely v blízkých vsích, město samotné bylo obdařeno právem várečným.⁶³ Analogický, avšak mnohem skromnější hospodářský význam cesty předpokládám i pro starší období. Olomoucké a zřejmě i pražské biskupství si budovalo síť jakýchsi cestovních stanic, vzdálených od sebe jeden až dva dny cesty – zde Chotouň; domnívám se, že podobnou funkci plnil i Český Brod. Na druhou stranu v neklidných dobách se takto dostupný kraj stával snadným terčem plnění, nejvýrazněji na sklonku 13. století.

---

⁶³ DVOŘÁK, Miloš, *Český Brod: Stručné dějiny*, Český Brod 1992, s. 3–8.

4. Českokobrodsko ve středověké proměně

4.1 Fenomén středověké proměny

Průběžná transformace, kterou země v průběhu 13. století procházela, dělí klasicky pojímaný středověk do dvou, výrazně odlišných etap. *Čechy knížecí* střídají *Čechy mladšího středověku*, ono století přemyslovských králů lze charakterizovat jako přechod, v němž došlo k prolínání obou situací. Často provedení jednotlivých kroků této proměny závisí na majiteli, resp. držiteli; obecně platí, že moderní německé právo přijímají jednak nově zakládaná sídla (jak města, tak většinou i vsi), jednak především majetky bohatší šlechty a podnikavých církevních institucí, které jsou po určitý čas s to oželeť příjem z transformovaného majetku.

Výrazným průvodním jevem celé proměny, podobně jako kterékoli jiné modernizace, je důraz na ekonomickou složku života společnosti; ve 13. století jde především o hospodářské využití vlastněného, resp. drženého zboží. Úspěšnému majiteli nestačilo pozemkový majetek hromadit, bylo třeba jej aktivně zhodnocovat, přičemž převedení majetků na německé (emfiteutické) právo lze považovat jako jednu z efektivních možností. Královská města a menší města poddanská vznikala od počátku transformační vlny jako střediska obchodu a řemesla; *svobodné městské ovzduší* stimulovalo rovněž ekonomickou aktivitu jeho obyvatel a širší vazbu mezi městem a jeho vesnickým zázemím.⁶⁴

Požadavky a nároky ustavující se šlechtické zemské obce se projeví zejména v rámci kolonizačních podniků, především v rámci tzv. *vnější kolonizace*, tradičně, avšak nepřesně označované za *kolonizaci německou*,⁶⁵ rovněž však také ve snaze vlastní reprezentace. Zatímco na počátku století obraně země a pobytu krále a pánů sloužila ještě stará *valová hradiště, resp. dvory a kurie*, které se však pro svou náročnou a nákladnou údržbu a nutnost vysokého počtu obránců stávaly přežitkem, již za Přemysla I. a ještě výrazněji za jeho syna a vnuka byly pod zahraničním vlivem významněji budovány panovníkem a majetnějšími šlechtici kamenné hrady. Drobná šlechta setrvala na svých sídlech, některá byla postupně přetvářena v gotické tvrze nejrůznějšího typu.⁶⁶

⁶⁴ Shrnuje ŽEMLIČKA, *Království*, s. 54, 177–179, 236–253, 281; srv. také HOFFMANN, František, *Středověké město v Čechách*, Praha 2009.

⁶⁵ Proměnu chápání průběhu osidlování a pojmu samotného shrnuje ŽEMLIČKA, *Království*, s. 61–73, zde také další literatura.

⁶⁶ BOHÁČ, Zdeněk, *Otázky terminologie dějin osídlení a kolonizace za feudalismu*, In: Historiografie čelem k budoucnosti: Sborník k šedesátinám Jaroslava Purše, Praha 1982, s. 359–373; ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, Praha 2002, s. 371–377. Ke tvrzím obecně srv. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 145–160.

Zásadním momentem této celospolečenské proměny je právní systém, na jehož základě bylo možné vymezit jednotlivé základní jednotky nového systému, jejich vzájemné vztahy a hospodářsky přínosné kontakty. Lokace, či relokace vesnic na německém právu, tedy rozměření příslušné půdy na lány a jeho díly, ustavení rychtáře, práv a povinností; zakládání měst na magdeburském, resp. norimberském právu a jeho regionálních variantách spojené s udělováním četných privilegií; právní a ekonomická emancipace církve a šlechty, veškeré tyto procesy mohly pozvolna proměňovat krajinu na tomto základě. Jejich potřebám však neodpovídala kvalita měny, jejíž *renovatio* sice obohacovalo panovnický fiskus, ale její nestabilita rozhodně nebyla hnacím motorem růstu. Ražba pražského groše a horní zákoník pak jako by symbolicky uzavíraly onu epochu proměny.⁶⁷

Samotný průběh transformačního procesu nelze generalizovat. Každá oblast se v závislosti především na přírodních, geografických a majetkových podmínkách vyvíjela odlišným způsobem, jinak rychle a k jinému výsledku. Stará sídelní oblast, tedy i podstatná část Českobrodsko, byla засídlena především v předcházející osídlovací vlně, v rámci tzv. *kolonizace vnitřní (vnitrozemské)* a v průběhu 13. století docházelo spíše ke stabilizaci osídlení, převodu na německé právo a hospodářskému rozvoji. Úpravu vesnických polností na základě německého práva je nutno vnímat jako dlouhodobý, postupný proces; i v bohatém a úrodném Českobrodsku docházelo k převodům na emfyteuzi až do husitských válek a ojediněle i později. Rovněž ne všechny vsi byly tímto způsobem rozměřeny; tam, kde výrazně převládala rozdrobená vrchnostenská držba, lze často sledovat nepravidelné uskupení plužin; vždyť tento převod byl finančně náročný a rovněž vyžadoval ekonomické myšlení do budoucnosti, neboť zvýšení výnosu nebylo lze očekávat hned v následujícím roce.⁶⁸

Výčet základních faktorů středověké *proměny* musí nutně zahrnovat i návaznost na staré osídlení Čech a také postupnou modifikaci nástrojů a praktik, následně funkčně propojenou v jakýsi *inovační balík*, svým charakterem a povlovným zaváděním výrazně odlišný od vyzdvihovaných vynálezů industriální éry.⁶⁹

Význam a projevy takto zhruba vymezeného období jsou předmětem následujícího textu.

---

⁶⁷ Obecně opět ŽEMLIČKA, *Království*, především s. 116–130, 334–336 a 442–444.

⁶⁸ Obecně především ŽEMLIČKA, *Království*, zejména s. 189–191.

⁶⁹ Podotýká a shrnuje KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 267–283.

4.2 Profánní majetky a jejich vývoj

O knížecích, resp. královských majetcích, a tedy i o postupném vývoji jejich osídlení téměř nic nevíme; písemné prameny o nich, jak bylo dříve naznačeno, skrovně hovoří až po převzetí církevními institucemi a světskými držiteli z řad vznikající šlechty, svobodných sedláků a později měšťanů. V pozdním 13. století, pro něž lze majetkové rozložení přibližně celkově rekonstruovat, neregistrujeme z nemovitého majetku na Českobrodsku v královské držbě kromě Štolmíře, o kterém bude dále pojednáno, téměř nic; je možné, že královské komoře náležely části (dvory) některých vesnic, postupně přecházejících do soukromé vladycké držby. Jediným pramenně postižitelným vztahem je královské podací martinského farního kostela v Rostoklatech, zbudovaného počátkem 14. století.⁷⁰ Z majetku královny Guty získala kaple při královnině dvoře v Lysé jednu dědinu orné půdy v Černíkách a čtyři služebníky s dávkami.⁷¹

Velká část sousedícího Černého lesa patřila ještě ve 13. století královské komoře; zřejmě také kolonizace tohoto zbytku hraničního lesa proběhla pod panovnickou direktivou, zřejmě s centrem v Kostelci (nad Černými lesy). Písemné prameny k této předpokládané kolonizaci však chybí. Před rokem 1344 získali významnou, již kolonizovanou, část lesa i s kosteleckým hradem jako svobodnou držbu od Jana Lucemburského páni z Náchoda; ona listina byla vydána s cílem zabezpečení práv královských nápravníků. Roku 1358 kostelecké majetky přijal Ješek z Náchoda v léno, severní část lesa drželi lénem páni z Chrástu, o nichž ještě bude řeč. Srovnáním s později osidlovaným Černokosteleckem lze snad předpokládat obdobné panovnické vztahy k zemi i lidem na úrodnějším Českobrodsku, ovšem dříve a v omezenější míře.⁷²

4.2.1 Závět' a donace Kojaty, syna Hrabíšova

Ojedinělým dokladem majetkových poměrů a jejich proměny je tzv. Kojatův testament a jeho donace rodinné fundaci – klášteru křižovníků-božehrobců na Zderaze k roku 1227. Obě listiny⁷³ jsou dokladem majetkové držby Hrabíšiců v širším předpolí a zázemí

⁷⁰ Kostel vznikl počátkem 14. stol., královské podací zmíněno pouze r. 1358 (LC I/1, s.12) a existovalo do r. 1368 (SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s.336), kdy jej král daroval vyšehradské kapitule. Ke kostelu PODLAHA, *Posvátná místa, díl I.*, s. 63.

⁷¹ RBM II, č. 1624, s. 697. VOJÁČEK, Josef, *Lysá nad Labem: Grunty, domky a jejich majitelé*, Lysá n.L. 2003, s. 52. Donace v Černíkách je poměrně běžným aktem; v rámci téhož převodu získal kostel také další drobné statky ve středních Čechách. Je nepravděpodobné, že by se tato část Černíků počítala k bezprostřednímu lyskému zboží, v březnu 1291 převedeném na německé právo (RBM II, č. 1534, s. 661; k listině ŽEMLIČKA, *Království*, s. 186–7).

⁷² SUMMA GEBH., č. 71, s.90–91; RBM VI, č. 796, s. 481; KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení Černokostelecka*, s. 425.

⁷³ CDB II, č. 302, s. 300 a č. 303, s. 301–302.

Prahy, na Českobrodsku jsou jmenovány vsi Šestajovice, Tlustovousy a Limuzy. V roce 1238 potvrdil pražský biskup další donaci zderazským božehrobcům – ves Horoušany z majetku Kojatova bratra Všeбора. Donace však proběhla spíše dříve, neboť Všebor (IV.) zemřel podle nových poznatků kolem r. 1224, Kojata (IV.) o čtyři roky později, přičemž rok 1228 by měl být jistým rokem *ante quem*.⁷⁴

Tyto čtyři vesnice tedy tvořili scelenou majetkovou enklávu, pro světskou držbu ve 13. století na Českobrodsku velmi netypickou. Nezodpovězenou otázkou zůstává jejich nabytí, které lze pravděpodobně klást k závěru 12. století. V kontextu hrabišických majetků kolem centra království jde o nejrozsáhlejší držbu, kromě majetků na dnešním Úvalsku drželi jen drobné majetky na západním okraji dnešní *Velké Prahy* a dům v městě samotném. Do souvislosti s těmito majetky vstupuje o devadesát let mladší prodej dvora v Sibřině neboli Újezdě (dnes nad Lesy) opět zderazskému klášteru, který v polovině roku 1309 uskutečnil Vítek ze Švábenic, potomek Hrabišiců (Všeбора IV.) po ženské linii, s pražskými měšťany. Sibřina, a zřejmě ani Újezd, ke starým hrabišickým majetkům nepatřily, neboť majitelé vsi a později tvrze jsou známi od konce 12. století.⁷⁵

Majetkový celek byl zřejmě samostatnou hospodářskou a správní jednotkou, spravovanou z nějakého dvorce (*curia*), přímo pro tuto situaci neexistují doklady, donace hovoří pouze o vsích se vším, co k nim přísluší (*villa cum omnia, que ad se pertinent*). Zda pod touto obecnou formulací lze hledat i jakýsi dvůr, je otázkou. V Šestajovicích a Tlustovousech založili božehrobci v 15. století tvrze, předchůdcem některé z nich snad mohl být onen dvůr.⁷⁶

Kojatův testament z roku 1227 odkazuje ony tři vsi manželce Vratislavě, po její smrti mají připadnout zderazským božehrobcům; druhá z listin, zderazské *deperditum*, určuje Vratislavě k doživotnímu užívání pouze Tlustovousy a Šestajovice, Limuzy daruje přímo klášteru. Zda se jedná o chybu, nebo změnu názoru, nelze říci a pro charakter osídlení to ani není podstatné. Jakémusi Konrádovi, snad svému klientovi, odkazuje lokality *Goreni* a *Naprerowe*, přičemž se nabízí ztotožnění druhé z nich se Starým Přerovem (Přerov n. L.).

---

⁷⁴ RBM I, č. 948, s. 441–442. VELÍMSKÝ, Tomáš, *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 272–3 (rodokmen).

⁷⁵ RBM II, č. 2189, s. 951–2 a č. 2190, s. 952; VELÍMSKÝ, *Hrabišici*, s. 119–122; SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 798.

⁷⁶ CDB II, č. 303, s. 301; NOVÝ, Rostislav, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972, s. 112–114; ŠIMEK, Tomáš, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI, Východní Čechy*, Praha 1989, s. 483. ÚLOVEC, Jiří a KOL., *Encyklopedie českých tvrzí, díl III*, Praha 2005, s. 884.

Po smrti Vratislavy vliv Hrabšiců jako jediného z předních šlechtických rodů na Českobrodsku, vyjma zmíněné Sibřiny, mizí.⁷⁷

Název odkázané vsi Limuzy patří do skupiny tzv. přesídleneckých jmen. Obyvateli Limuz tedy mohli být lidé určitým způsobem přesídlení z oblasti dříve předpokládaných Lemuzů, tj. shodné se zájmovou oblastí Hrabšiců; což by, přijmeme-li hypotézu těchto přesunů, mohlo nasvědčovat kolonizačním aktivitám Hrabšiců pod Klepcem, ale pravděpodobněji přesídlení těchto lidí před vstupem Hrabšiců na Českobrodsko. Jediná další, dnes zaniklá ves stejného jména se nacházela u Radomyšle (okr. Strakonice) a pramenně je doložena až ve 14. století v majetku drobného feudála, není však vyloučeno její starší založení. Spíše se tedy v případě středočeských Limuz jedná o shodu náhod.⁷⁸

4.2.2 Místní drobná šlechta

Aktivity a existenci pozemkové šlechty, ustavující se nejpozději od poloviny 12. století, lze pro 13. století sledovat v regionu ve dvou podobách. Méně výrazné a netypické pro starou sídelní oblast jsou šlechtické rozrody disponující rozsáhlými, často kompaktními majetky; jejich majetek zde reprezentují pouze vesnice věnované klášteru zderazských božehrobců ve 20. letech.

Signifikantní je naopak rozdrobená držba vladyckých či zemanských rodin, k jejímž následnému štěpení často docházelo i kvůli dělení dědictví mezi několik synů. Na rozdíl od jiných oblastí s obdobnou majetkovou strukturou nelze doložit, že by se mladší synové vraceli do rodných vsí jako faráři a žili z platů a výnosů kostelního majetku, alespoň tedy ne pro druhou polovinu 14. století, kdy by tento fenomén byl pramenně podložitelný.⁷⁹

Vladycká sídla – tvrze a dvory (kurie) – tvořila síť drobných a drobnějších správně-hospodářských středisek, přestože však nelze pochybovat o tom, že majetkové rozdíly mezi touto drobnou šlechtou a svobodnými sedláky se leckdy stíraly a často ani není možné tyto dvě skupiny pro 13. století jasně odlišit. Některá se proměnila v gotické kamenné tvrze – především Hradenín, Klučov, Plaňany, Škvorec, Třebovle, Tuchoraz, Tuklaty; jiná svůj

---

⁷⁷ CDB II, č. 303, s. 301; KINCL, Jaromír, *Dva testamenty šlechtice Kojaty*, In: AUC Iuridica, roč. 24, sv. 3, 1978, s. 301–320. VELÍMSKÝ, *Hrabšici*, s. 120 a 143–148; SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 729.

⁷⁸ NECHVÁTAL, Bořivoj, *Dvě zaniklé středověké osady u Radomyšle (okres Strakonice)*, In: AH, roč. 42, č. 2, 2017, s. 773–787; SLÁMA, Jiří, *K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu*, AR 37, 1985, s. 334–342; ŠMILAUER, *Osídlení Čech*, s. 37 a 115–127; ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 49–50.

⁷⁹ Typicky např. Sedlčansko; BOHÁČ, Zdeněk, *Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské*, Praha 1978, s. 102–103.

význam ztratila, došlo ke spojení více vesnic a správa byla přenesena jinam – Močedník, Mrzky, Lstiboř, Rostoklaty, Syneč, později i Chrást.⁸⁰

Tyto stavby sloužily v návaznosti na starší dvory a tribunové kostely rovněž jako útočiště venkovanů, jejich dobytka a zásob v případě nenadálého nebezpečí; signifikantní je období braniborské správy, a ještě výrazněji následné domácí války, jejímž přímým účastníkem byl biskup Tobiáš, držitel několika takto postižených vsí. Ve vsích, kde jich nebylo, onen obranný účel často přebíraly různým způsobem opevněné kostely, přičemž jejich stavbu, či budování opevňovacích prvků (nejčastěji valů a zdí) lze ztotožnit s procesem *inkastelace*, několikrát zmiňované v Tobiášově formuláři a doložené na jiných biskupských statcích (centra správních distriktů Řečice a Červená Řečice). Pasivní obranu měl zřejmě zajišťovat val s příkopem kolem kostelů ve Vrbčanech, Hradešíně a snad i Svojšicích, účelům refugia sloužily i kamenné kostelní věže – zmiňme především westwerk kostela v Kounicích snad z druhé pol. 14. století a věže podobného stáří ve Viticích a Rostoklatech.⁸¹

Nejrozsáhlejší výčet drobných šlechticů poskytuje jinak strohá biskupská listina z května 1295 o objezdu vsí Rataje (nad Sázavou) a Bylany (u Brodu), v níž jako *důvěryhodní svědkové* vystupují tito zemané z širšího okolí obou lokalit. Lze předpokládat, že jde o téměř kompletní dobový seznam drobné šlechty úzkého regionu Českobrodsko. Na některých lokalitách vystupuje více osob, většinou bratři nebo otec a synové, jinde je jejich vztah nespécifikovaný; druhá skupina by mohla naznačovat rozdělení oněch vsí mezi několik držitelů. Tito drobní šlechtici byly držiteli jednotlivých vsí, či jen jejich částí (svobodných a lenních dvorů atp.) a případně mohli tvořit onu klientskou soustavu, podřízenou biskupskému dvoru v Brodě, či spíše její reziduum. Zajímavá je v tomto směru držba Tismic bratry Mikulášem a Zdeslavem, jejichž předci, zřejmě v průběhu 13. století získali původně biskupský či knížecí dvůr s bazilikou a zřejmě i s patronátním právem.⁸²

⁸⁰ KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 145–159; ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 337–8, 367–369; k tvrzím a dvorům podává základní přehled SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV*, s. 20–27, 224–229. Ke gotickým tvrzím pak dále srv. kapitolu 5.6.

⁸¹ DRC, s. 113–133; FTB, s. XXXVII a č. 89, s. 75; SOMMER, Jan, *Gotické kostely s obrannými zařízeními na českém venkově*, In: Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy, č. 1, 1988, s. 195–200; TÝŽ, *Poznámky k typologii, konstrukci a provozu gotických venkovských kostelů v Čechách, část I.*, In: Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností. roč. 37/107, č. 1, 1999, s. 1–14; SKRUŽNÝ, Ludvík – ŠPAČEK, Jaroslav, *Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin*, In: Muzeum a současnost, roč. 15, 1997, s. 105–154; k Vrbčanům navíc KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 93–4; ke Kounicím SOMMER, Jan, *Westwerk kostela sv. Jakuba Většího v Kounicích*, In: Památky a příroda, roč. 13, č. 8, 1988, s. 465–468; k Viticím TÝŽ, *Ke stavební historii kostela sv. Šimona a Judy ve Viticích*. In: PaSČ, roč. 2, 1987, s. 64–69; k domácí válce viz kapitolu 4.4.

⁸² RBM II, č. 1687, s. 725 a č. 1692, s. 726; Ve svědečné řadě k Bylanům vystupují bratři z Tuchoraze, Štěpán z Tuklat, Zdeslav a Jan z Rostoklat, Předbor, Nachval a Zachariáš z Kounic, Jakeš, Jindřich a Jan z Klučova, Zbyslav a Bruno z Hradenína, Zdislav st. a ml. z Poříčan, Oldřich z Cerhenic, Heřman z Mochova, Mikuláš a Zdeslav

Další příslušníky této zemanské vrstvy nacházíme v průběhu 13. století i v dalších vsích, nejčastěji jako svědky církevních institucí nebo majetnějších šlechtických rodů. K rokům 1257 a 1267 je to rytíř (*miles*) Zachariáš z Kounic; obdobně roku 1266 svědčí břevnovskému klášteru Ranko ze Kšel.⁸³

Již na počátku 13. století v pramenech figuruje predikát z Plaňan (*de Planan, de Planas*) spojený zřejmě s dvorem, který lze předpokládat v sousedství románského tribunového kostela sv. Petra a Pavla. Holach z Plaňan svědčil ve 20. letech králi Přemyslu I. v několika listinách, v jedné z titulu olomouckého kastelána; tehdy k Plaňanům, ležícím při jedné z větví zemské stezky, patřily také blízké Žhery. Nejpozději r. 1318 náležely již Plaňany a další zboží v okolí (Radímek) vladykům z Hradenína.⁸⁴

Rod rytířů z Klučova patřil ve 14. století k těm významnějším, základ své expanze si ale budoval minimálně již od poloviny století předešlého. Samotná ves se prvně připomíná v predikátu Oldřicha z Klučova v roce 1250, snad jeho potomky známe ve svědečné řadě k Bylanům a další příslušníky větvícího se rodu v průběhu 14. století.⁸⁵

Zakladatelem hradu ve Škvorci byl pravděpodobně podle něj se píšící Domaslav, pohybující se v 60. a 70. letech 13. století na královském dvoře. Jeho předkové snad pobývali na sousedním Hradešíně, s jehož svatojiřským kostelem byl Škvorec spjat poměrně dlouho. Jistě od poloviny 14. století Škvorec s příslušnými statky držela pražská patricijská, později feudalizovaná rodina Olbramoviců.⁸⁶

Tato majetková síť byla poměrně stabilní až do poloviny 14. století, tedy do doby, kdy se na Českobrodsku zakupují pražští a zřídka i kouřimští měšťané a moc několika místních rodů (z Chrástu, z Klučova a Vrbíků z Tismic) posiluje na úkor těch ostatních.⁸⁷

---

z Tismic, Sláva z Malotic, Magnus a Lucek z Močedníka, Sulislav z Mrzek a *další věrní*. Mezi ratajskými svědky lze nalézt ještě Lucka ze Synče. – Ves Tuklaty se připomíná již na počátku 13. stol. (mezi 1204–1214) v predikátu Štěpána (*de Tuklak*), svědka donace Děpolta III. vilémovskému klášteru (CDB II, č. 112, s. 107). Starším bádáním připisovaná zmínka v konfirmační listině pro Ostrov z roku 1205 (CDB II, č. 359, s. 382) se vztahuje k zaniklé vsi Tukleky, také Havraň na Kladensku. Srv. PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny, díl 4. S–Ž*, Praha 1957, s. 396.

⁸³ Po řadě RBM II, č. 165, s. 65–66, č. 562, s. 216–217; *miles* Zachariáš v obou případech svědčí mocnému Smilovi z Lichtenburka. – CDB V/I, č. 477, s. 707–708.

⁸⁴ CDB II, č. 231, s. 220 (1219/20); CDB II, č. 278, s. 272 (1225) kde po jeho boku vystupuje také Jan z Peček; CDB II, č. 289, s. 290 (1226); TAB. VET. s. 296.

⁸⁵ CDB IV, č. 183, s. 334–335: Oldřich je svědkem královny donace městečka Chýnova biskupovi; SEDLÁČEK, *Hrady*, sv. XV, s. 26.

⁸⁶ RBM II, č. 1180, s. 507; SEDLÁČEK, *Hrady*, sv. XV, s. 224–226; ŽEMLIČKA, Josef, *Přemysl Otakar II.*, Praha 2011, s. 432 a 451.

⁸⁷ Srv. kapitoly 5.5 a 5.6. Pro stabilitu některých majetkových držeb svědčí i absence zmínek o majetkových transakcích; signifikantní je to zejména v případě Mrzek – zmínka 1295, pak až 1405 (LEr. VII, s. 30).

4.3 Nebiskupské církevní majetky

Nejstarší vrstva církevních majetků se v tomto regionu stabilizovala v průběhu 12. století, její rozsah známe často z různě hodnověrných falz datovaných do 12. a 13. století. Stabilita klášterních, respektive kapitulních majetků byla značná; k prodejům docházelo téměř výhradně v dobách krizových a majetkové směny se na této úrovni do mozaiky církevních majetků na Českobrodsku nijak výrazně nezapsaly. K těmto držbám se následně pro období 13. a počátku 14. století vztahuje minimum pramenů, které by svědčily o existenci roztržštěných držav; lze jen analogicky usuzovat o způsobu správy, rozvoje a hospodářského využití těchto statků.⁸⁸

Pražské instituce upevňovaly, resp. nově nacházely své pozice ve strategickém regionu. Vyšehradský probošt Jan, levoboček Přemysla II. Otakara, dokoupil roku 1292 k vrbčanskému dvoru zbytek oné vsi; celé Vrbčany s kostelem tehdy náležely ke dvoru v blízkých Tatcích, kde nejpozději roku 1317 stávala tvrz.⁸⁹ Tatecký dvůr, resp. tvrz fungoval jako správní mikrocentrum drobných kapitulních majetků – samotných Tatců, Vrbčan a Milčic, získaných r. 1294 náhradou za vsi u Zbraslavi. Kapitule rovněž náležela ves Semice.⁹⁰

Pražští *křížovníci s hvězdou od paty mostu* získali v 90. letech odkazem od kouřimského měšťana Adlotha statky v Třebovli, Votěleži (*Ocheles*) a blíže neurčitelné lokalitě Bražnici (*Prasnichz*), zřejmě jakési vísce či dvoru v blízkosti Kouřimi. Všechna tři sídla byla rozdělena na vícero částí, které drželi mj. synové řečeného Adlotha a zavázali se křížovníkům odvádět stanovené množství obilí na sv. Martina.⁹¹ V průběhu 14. století jsou v Třebovli doloženi další majitelé dvorů, z nichž někteří jsou měšťany, u ostatních lze

---

⁸⁸ ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 420–426; dále srv. např. BOHÁČ, *Pozemková držba*, s. 165–182; ČECHURA, Jaroslav, *Hospodářský vývoj klášterních velkostatků v předhusitských Čechách*, In: HO, č. 3–4, 2000, s. 75–79; PRAŽÁK, Jiří, *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276*, In: SAP, roč. 5, č. 1, 1955, s. 159–203; KUBŮ, Eduard, *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)*, In: HG, sv. 18, 1979, s. 205–232.

⁸⁹ Katalog listin a listů, č. 672, s. 264; RBM II, č. 1588, s. 683. Koupě zbytku Vrbčan byla financována ziskem z prodeje vsi Kamenný Most (u Kralup n. Vlt.) svému kaplanu Fridrichovi, faráři na Budči. Důvodem této směny byla deklarovaná snaha o scelení majetku kapituly. Je zářezující, že krátce na to, roku 1294, zakoupil vyšehradský kanovník Velislav kapitule jisté statky opět v Kamenném Mostě, a to jako nadaci za zemřelého děkana Kunona. Katalog listin a listů, č. 795, s. 309–310. – CHRON. AUL. REG., II.1, In: FRB IV, s. 244.

⁹⁰ Katalog listin a listů č. 765, s. 300 a č. 817, s. 817; RBM II, č. 2808, s. 1230: Milčice daroval kapitule r. 1294 král Václav II. jako náhradu zcizených vsí Lahovice a Vidim, jež se pro svou blízkost staly součástí bezprostředního zázemí fundace Aula regiae. – PÁTROVÁ, Katrin, *Probošt versus kapitula. K problematice majetkových vztahů uvnitř vyšehradské kapituly do doby husitské*, In: MHB, roč. 11, 2007, s. 79–93. – Katalog listin a listů, č. 352, s. 138.

⁹¹ RBM II, č. 1768, s. 761, biskupské potvrzení testamentu z r. 1297.

předpokládat místní, především zemanský venkovský původ. Snad movitější majitelé dvorů drželi také podací právo ke kostelu sv. Bartoloměje, poprvé zmiňovaného, shodně s dalšími venkovskými kostelíky, až v registrech papežských desátků. Za založením raně gotické jednolodní stavby v druhé polovině 13. století stojí drobní pozemkoví vlastníci, mezi nimi zřejmě i rodina kouřimského Adlotha.⁹²

Majetky kapituly u sv. Apolináře v Sadské se soustřeďovaly zejména v její blízkosti, na Českobrodsku drželi kanovníci ves Hořany, spíše náhodou kronikářem připomínanou v souvislosti s hladomorem r. 1282.⁹³ Již zmiňované tři vsi na západě (Šestajovice, Tlustovousy a Limuzy) drželi od konce první třetiny 13. století zderazští křižovníci – božehrobci. Majetkové poměry dalších církevních institucí zůstávaly stabilní; lze předpokládat, že v souladu s obecným trendem docházelo k hospodářskému rozvoji stabilizovaného osídlení.

4.4 Biskupský *districtus Brodensis*

Ke koncentraci a zcelování biskupských statků docházelo především za biskupa Tobiáše, a to zejména za účelem potenciální majetkové (sebe)obran, což vycházelo i z jeho vlastních zkušeností, pramenících především z domácí války, kdy byl Brod a okolní biskupské vsi vyplněny straníky Závaše z Falkenštejna. Listina z 11. srpna 1295 poodhaluje okolnosti směny některých majetků mezi biskupem a králem Václavem II., přičemž biskup je nesměňoval vždy dobrovolně. Neméně důležité byly důvody ekonomické a správní, především usnadnění výběru dávek a jejich soustřeďování ve správních centrech; jedním z nich se etabloval i Biskupský (Český) Brod s tvrzí, založenou zřejmě biskupem Tobiášem po vyplnění statků r. 1287.⁹⁴

Biskupský majetek na Českobrodsku byl ale, na rozdíl od ostatních biskupských distriktů, značně rozdrobený; v těsné blízkosti centra šlo o Novou Ves (II), Bylany, Liblice

---

⁹² SUMMA GERH., č. 175, s. 509–10; RDP s. 49; RT I, 530; LEr V, s. 749; KYPTA, Jan – ŠULC, Jaroslav, *Kachle ze dvora Votělež u Kouřimi*, In: PaSČ, roč. 20, č. 2, 2006, s. 3–29, zde s. 18; VANĚK, Vojtěch – KOVÁŘ, Miroslav – HLAVÁČOVÁ, Hana – MACEK, Petr, *Kostel sv. Bartoloměje v Třebovli ve středověku*, In: PP, roč. 17, č. 1, 2010, s. 107–120.

⁹³ ZLÁ LÉTA, In: FRB II, 362: *We wsi řečené Hořany (...) jedna dcera odložiwiš wšelikau bohaboynost, a nepamatuje na lásku mateřskou, swau matku rozsekala na kusy a uwařiwiš snědla.*

⁹⁴ BOHÁČ, Zdeněk, *Pozemková držba*, s. 169; o dopadu domácí války na Českobrodsko bude pojednáno dále; srv. ŽEMLIČKA, Josef, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301)*, Praha 2017, s. 128; k domácí válce především FTB, č. 30, s. 27–28 (editor FTB J. Novák listinu datuje k r. 1289), č. 193, s. 153; ke směně RBM II, č. 1692, s. 726–727. Zakladatelská role Tobiáše z Bechyně v případě brodské tvrze je odvozována podle analogické obranné strategie biskupských statků v Týně nad Vltavou, srv. BOHÁČ, *Pozemková držba*, s. 173.

a zřejmě Břežany (II), nebo jen jejich část, další statky byly rozptýleny na Černokostelecku, Uhlířskojanovicku a na západě Kolínska.⁹⁵ Nejbližší vesnice jsou poprvé zmiňovány v závěru 13. století jako biskupský majetek; Nová Ves a Bylany, zřejmě však i Liblice a Břežany byly emfyteuticky vysazeny za Tobiášova episkopátu.⁹⁶

Biskupské zboží na Českobrodsku neuniklo plenění a pálení za domácí války mezi Závišem z Falkenštejna a jeho odpůrci, mezi něž se počítal i biskup Tobiáš. Z jeho formuláře víme o vypálení městečka Brodu a vyplenění tří vesnic v jeho blízkosti Konrádem a Jindřichem z Altenburka v roce 1287 a o plenění vesnic Ondřejem z Říčan zřejmě o dva roky později. V obou případech je jmenována ves Liblice; Ondřej z Říčan zde měl biskupovým poddaným uloupit a odvést mnoho koní a stád. Chov těchto koní byl zřejmě určen pro biskupský dvůr, stejně jako většina dobytka – snad skotu a prasat.⁹⁷

Rozhojnění biskupských statků, v oblasti českobrodské zejména o nově lokované Bylany a vzdálenější zboží ratajské, po Závišově porážce lze chápat jako náhradu škod způsobených tímto konfliktem. Podobně je chápána rovněž patrná biskupova snaha o převod statků na německé právo.⁹⁸

Příslušnost vsí v užším pražském zázemí (Kyje, Hostavice, Štěrboholy) k brodskému centru, jak se domnívali někteří badatelé, je nepravděpodobná. Tobiášův urbář se však dochoval pouze značně torzovitě a neumožňuje rekonstruovat tyto vztahy pro závěr 13. století, v arcibiskupském urbáři z počátku poslední dekády 14. století ani ve starším Účtu

---

⁹⁵ Černokostelecko: Oplany; Uhlířskojanovicko: Bohuňovice (II), Onomyšl (1279/96 biskup jej vysazuje německým právem; NFTB, č.2, s.24) a Nepoměřice; Kolínsko: Radovesnice (II) a Zibohlavy; srv. DRC, s. 104–106 a BOHÁČ, *Pozemková držba*, mapa č. 23. Štíhllice, Kozojedy, Chrást a Slavice na Černokostelecku drželo arcibiskupství zřejmě velmi krátce ve 14. století; tyto statky jsou doloženy jako dědičné královské léno udělené rodu rytířů Hájků z Chrástu až po polovině 14. století v souvislosti se spory, které onen vedl se skalickým klášteřem. Tento Bohuněk řeč. Hájek z Chrástu byl také prvním doloženým purkrabím českobrodského biskupského distriktu k r. 1364. Účet pokladníka, s. 21–22 však tyto lokality uvádí jako poplatné arcibiskupovi, jedná se však o jedinou zmínku příslušnosti k brodskému distriktu. Viz dále pozn. 96. Srv. RBM VII/1, č. 32, s. 29; CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterského řádu v Čechách 1142–1420, II. Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2014, s. 320–322; ŠIMEK, Tomáš, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI, Východní Čechy*, Praha 1989, s. 81, 167 a 256.

⁹⁶ K objezdu Bylan RBM II, č. 1687, s. 725. Dvůr ve vsi Liblice byl zpustošen r. 1289 Konrádem a Jindřichem z Altenburka, straníky Závišovými, spolu s dalšími dvěma neznámými vesnicemi a vypálen byl blízký Brod. Ony dvě vsi mohly být právě Bylany a Nová Ves, ležící v těsné blízkosti Brodu. (FTB, č. 30, s. 27–29.) V Nové Vsi kupuje biskup *duos laneos agrorum (...) iure teutonico* od Matouše z Kouřimi a jeho příbuzných. Lze uvažovat o Nové Vsi jako o kolonizačním podniku na napřimované cestě z Prahy do Brodu. (FTB, č. 39, s. 36), r. 1397 ji arcibiskup Olbram ze Škvorce znovu vysadil na německém právu se svobodnou rychtou (LEr IV, č. 639, s. 463). Břežany se jako arcibiskupské zboží připomínají poprvé až r. 1390 (DRC, s. 105).

⁹⁷ FTB, č. 30, s. 27–28 a č. 193, s. 153; HRUBÝ, Václav, *Příspěvek ke kritice formulářové sbírky biskupa Tobiáše z Bechyně*, In: ČMKČ, roč. 89, 1915, s. 289–297 a 385–395, zde především s. 293, 389 a 392.

⁹⁸ LÁNÍK, *Vývoj*, s. 120; ŽEMLIČKA, *Království*, s. 193–194.

pokladníka arcibiskupství pražského (1382–83) rovněž doklady vazeb nenalzáme, resp. v Účtu jsou tyto vsi řazeny pod *districtus Pragensis*.⁹⁹

Jednotlivé distrikty pražského biskupství podléhaly vždy centrální lokalitě, zřejmě již ve 13. století se sídlem purkrabího, odkud byly spravovány a kde byly rovněž soustředěny platy a naturálie odváděné do Prahy, jednak biskupu, jednak také králi, neboť městečko Brod podle diplomu krále Jana z roku 1310 sloužilo jako jedno ze sídel (*sessio*), kde byly shromažďovány generální berně. K rozšiřování biskupských držav v brodském distriktu docházelo omezeně ve 14. století, šlo především o dvory, neboť půda zde již byla výrazně rozdrobena.¹⁰⁰

Správa statků moravského biskupství byla vykonávána oproti tomu skrze manské zřízení, zavedené Brunem ze Schauenburku (1245–1281); manové se zavazovali biskupovi k (vojenské) službě, za což dědičně, ale s povinností obnovy závazku, obdrželi část biskupské půdy v léno. Systém předpokládal výhodné rozšiřování léna vlastní manovou činností (tzv. *bona empticia*); rovněž byly jednotlivé statky soustředěny do správních distriktů.¹⁰¹ Takto také roku 1249 získal za věrné služby Havel z Lemberka v léno vsi Chotouň, Přitoky (západně Kutné Hory) a desátky ze vsi Lešany; k roku 1268 bylo toto oblénění rozšířeno i na jeho bratry. Kolonizační snahy se projeví i v Chotouni, jež byla roku 1330 emfyteuticky rozměřena se všemi dávkami na 24 lánů, včetně jednoho svobodného k rychtě.¹⁰²

V závěru 13. století je pražský biskup po králi nejmocnějším držitelem půdy; v průběhu episkopátu několika významných mužů posílila a upevnila církevní správa svou pozici v zemi, mj. co se dotýče investitury farářů. Fiala dokonce považuje biskupskou

---

⁹⁹ TOMEK, Wáclaw Wladivoj, *Dějepis města Prahy, díl I.*, Praha 1855, s. 500; DRC, s. 1–3, 104–106; Účet pokladníka, s. 21–22.

¹⁰⁰ Brodský purkrabí poprvé zmiňován r. 1364. – CIB II/3, s. 123; KROFTA, Kamil, *Začátky české berně*, ČSČH, roč. 36, 1930, s. 1–26, 237–257, 437–490; R. Nový předpokládá, že výběr platů z brodského distriktu byl součástí torzovitě dochovaného Tobiašova formuláře (DRC, s. 1–3); srv. NOVÝ, Rostislav, *Nejstarší český urbář z let 1283–84*, In: ČSČH, roč. 8, č. 2, 1960, s. 210–227. – AČ II, č. 296, s. 180.

¹⁰¹ MEDEK, Václav, *Osudy moravské církve do konce 14. věku, Dějiny olomoucké arcidiecéze*, Praha, 1971, s. 103–106; VOREL, Petr, *Česká léna*, s. 49–106; JANIŠ, Dalibor, *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302). K problematice lenních a lokačních listin*, In: ČMM, roč. 116, č. 2, 1997, s. 325–346.

¹⁰² CDB IV, č. 161, s. 264–5; CDB V/II, č. 554, s. 120; RBM III, č. 1705, s. 667; VOREL, *Česká léna*, s. 49–106; Vedle materiálních výhod přinášelo manské postavení rovněž i lepší právní postavení – man podléhal jedině lennímu soudu. Není proto divu, že rovněž členové předních rodů země, mezi něž Markvartici bezesporu patřili, do tohoto vztahu vstupovali (MEDEK, *Osudy*, s. 103).

hospodářskou politiku za nejlépe fungující v zemi, ať už co se týče kolonizace, zakládání měst, nebo užívání urbáře.¹⁰³

4.4.1 Přerod Biskupského Brodu v Brod Český

Centrální role trhového místa (*locum forense*) při šemberském brodu, označitelného za jakési centrum druhého řádu oproti na počátku století stále ještě přetrvávající funkci hradské soustavy (zde především Praha, Kouřim a Čáslav), sílila v průběhu 13. století. Ačkoli to přímo pro Brod není doloženo, lze zde předpokládat výběr mýta, případně další povinnosti; zřejmě v druhé polovině století obdržel biskup (snad Tobiáš z Bechyně, resp. z Benešova) právo soudit zločiny, které byly v tržním městečku a náležejícím okrsku spáchány.¹⁰⁴

Ve shodě s obecným trendem přeměny těchto lokálních středisek v městečka docházelo k tomuto procesu i v případě Brodu.¹⁰⁵ První zmínka o něm jako o trhovém městečku (*oppidum forense*) je spojena s jeho vypálením straníky Závíše z Falkenštejna roku 1289. Toto povýšení lze tedy spojit se závěrem episkopátu Jana III. z Dražic, či s jeho aktivním nástupcem Tobiášem z Bechyně; ideální povahu tohoto aktu nastiňuje formulářový vzor vysazení městečka na německém právu. Rychtář, vykonavatel aktu, vystupuje rovněž jako příjemce dvou lánů, lázně, masného a chlebného krámu a mlýna (i zde Brod vyhovuje podmínce zřízení městečka na vodním toku), to vše pak má držet dědičně, svobodně a osvobozen od platů. Ony náležitosti příslušné k rychtář jsou v Brodě zmiňovány opět až pro polovinu 14. století, lze však předpokládat, že zde existovaly již dříve, stejně jako samotné purkrechtní vysazení, jemuž snad byla listina předlohou. Za účelem pravidelného rozměření městiště byl lokátor nucen přeložit koryto říčky Šembery. Snad pro toto vysazení také biskup zakoupil dva lány v Nové Vsi.¹⁰⁶

Další Tobiášova formulářová listina informuje o rozhojnění majetku měšťanů o 20 lánů a specifikuje platební povinnosti vůči biskupské vrchnosti (2 hřivny stříbra odváděné na

¹⁰³ FIALA, Zdeněk, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*. In: SH, sv. 3, 1955, s. 64–88, zde s. 82.

¹⁰⁴ ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 306–307; TÝŽ, *Království v pohybu*, Praha 2014, s. 87, 222–227. – K soudním pravomocem srv. zejména Katalog listin a listů, č. 624, s. 242.

¹⁰⁵ Z biskupských městeček jmenujme alespoň Trhový Štěpánov, Týn n. Vltavou, Pelhřimov a Červenou Řečici. NOVÝ, Rostislav, *Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách*, In: ČSČH, roč. 21, č. 1, 1973, s. 73–109.

¹⁰⁶ FTB, č. 30, s. 27–28; č. 39, s. 36; č. 268, s. 208; ŽEMLIČKA, *Království*, s. 223–224; FROLÍK, *Archeologický výzkum*, s. 740. Vysazení Brodu na německém právu lze srovnat s podobnými lokačními podniky pražského biskupa, za zmínku stojí *locum forense* Příbram s okolními vesnicemi (ŽEMLIČKA, *Království*, s. 183–184). Je možné, že podobně jako vsi okolo Příbrami došlo i k lokaci biskupských osad u Brodu; v úvahu připadá zejména výše zmíněný případ Nové Vsi. Obecně ŽEMLIČKA, Josef, *K organizaci venkovského zázemí středověkých měst*, In: ČČH, roč. 111, č. 4, 2013, s. 681–727.

sv. Václava z každého lánu a poplatky z krčem). V Brodě také má být zřízeno minimálně 12 masných krámů, dodávajících na pražský biskupský dvůr vepřový lůj; tito řezníci pravděpodobně zajišťovali i porážky dobytka z okolních vesnic a dodávky masa na biskupský stůl. Dále zde vypočítává poplatné podsedky s půdou i bez ní. Rozšíření majetku městečka lze důvodně chápat jako kompenzaci za vypálení r. 1289.¹⁰⁷

Měšťané slibují biskupovi, že, bude-li si to přát, přesunou městečko na jiné, vhodnější místo, což je požadavek velmi ojedinělý. Přestože nelze předpokládat absurditu onoho motivu v kontextu Formuláře Tobiáše z Bechyně, je na místě otázka, zda vůbec vešla listina v platnost a vešla-li, jaká pak byla její platnost a praktická vymahatelnost přesunu lokality.¹⁰⁸ Nejde totiž dle mého soudu o translaci sídla na geograficky příhodnější místo a jeho stabilizaci, jaké v rámci transformace sídelní struktury ve 13. století probíhaly poměrně běžně (mj. dvojice Starý – Nový Knín, Bydžov, Mýto, Kouřim, ale i přesuny center nižšího řádu), ale o potenciální přesun městečka, již vysazeného na německém právu; z pozdějších pramenů plyne, že se spravovalo právem Starého Města pražského. Roku 1310 je již Brod užíván jako jedno z míst výběru daní v Pražském neboli Kouřimském kraji.¹⁰⁹

Naznačenou proměnu postupně se rozvíjející trhové vsi v hospodářské i správní středisko regionu – biskupské městečko a později město, nadané snad Tobiášem a jistě Arnoštem z Pardubic mnoha privilegii, symbolicky uzavírá poznámka Petra Žitavského, že příbuzní a straníci Jindřicha z Lipé se po jeho zajetí utábořili v Brodě (*in oppido Bohemicali Broda*). Ne Biskupském, ale již Českém. Proměnu charakteru sídla doprovodila i změna názvu. Nezodpovězenou, a, soudím, i nezodpověditelnou otázkou zůstává, zda ona záměna přívlastku proběhla řízeně, anebo, což je pravděpodobnější, šlo o neřízený pozvolný proces, k němuž lze v prostředí českého středověku nalézt analogie.¹¹⁰

Onen translační požadavek mohl být defenzivní, pravděpodobně opožděnou, reakcí na domnělé nezdařené královské vysazení Štolmíře (Žitomíře) v bezprostřední blízkosti Brodu.

¹⁰⁷ FTB, č. 156, s. 124–125; BERÁNEK, Karel – DVOŘÁK, Miloš, *Nejstarší privilegia města Českého Brodu*, SSH, roč. 25, 1999, s. 3–47, zde s. 25–26.

¹⁰⁸ FTB, č. 156, s. 124–125: (...) *habitaciones suas ad alium locum transferent et civitatem predictam Brod in eodem loco iuxta dispositionem et ordinationem meam, prout melius poterint, collocabunt* (...). Inspirací by mohlo být nové osazení a přesun Pelhřimova z osady u sv. Víta (snad roku 1289) v důsledku vyplnění staršího sídla. Srv. FTB, č. 231–232, s. 175–177; DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1, Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927, s. 109–113; ZYCHA, Adolf, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen*, Prag 1914, s. 28, pozn. 2; ŽEMLIČKA, *K organizaci*, s. 704–714.

¹⁰⁹ CIB II/3, s. 123; ŽEMLIČKA, *Království*, s. 272, 280–281; TÝŽ, *Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století*, In: HD, č. 4, 1979, s. 43–68; CIM I, č. 127, s. 204.

¹¹⁰ CHRON. AUL. REG., I.126, In: FRB IV, s. 229. Srv. toponymum Německý Brod, které se objevuje v téže době.

K jasnému přijetí ale ani odmítnutí teorie, prvně publikované M. Dvořákem, není dostatek přesvědčivých důkazů. Ve 13. stol. byla Štolmíř podle Sedláčka trhovou vsí a měla odedávna patřit českým králům, což dokládá zejména udělení řady vsí, tedy mj. i Štolmíře, králem Janem v manství Hynku ze Sleven roku 1345. Význam Štolmíře dokládá i označení *Markt Sittemir* v německém regestu nezvěstné listiny Václava II. z roku 1283; Václav připisuje jakémusi Brunovi ve Štolmíři 24 *Huben Ackern*, z nichž má ročně platit dvě hřivny a odvádět dvě vepřové kýty. Desátky má odvádět k místnímu kostelu. Zda tato zmínka dokládá existenci kostela, či to značí příslušnost ke kostelu sv. Gottharda v Brodě, nelze s jistotou rozhodnout. Domnívám se však, že význam lokality spolu s charakterem havelského patrocinia nasvědčuje spíše existenci kostela ve Štolmíři již v průběhu 13. století, alespoň tedy jeho druhé poloviny či závěru.¹¹¹

Nadměrná velikost štolmířské návsi (snad budoucího rynku) odpovídá podobným velkorysým Přemyslovým lokacím a je otázkou, proč by měla mít vesnice takto předimenzovanou náves. Za neúspěchem tohoto podniku by pak dle mého soudu spíše než nepříznivé přírodní podmínky stála početná soukromá držba v jeho okolí, která by nedovolovala dostatečné pozemkové zajištění města. Vzpomeňme vzorového příkladu Poličky, zakládané v téže dobu, a jejího pozemkového vybavení (zhruba 150 km²), čehož nebylo ani v menší míře možno dosáhnout bez výrazných zásahů do majetkových poměrů v kraji. Z téhož důvodu také ve staré sídelní oblasti nebylo založeno žádné královské město bez vazby na starší přemyslovské centrum.¹¹²

Pouhým konstruktem je na druhou stranu dovození významu Štolmíře na základě Dalimilova příběhu o střetu svatého Václava se zlickým Radslavem; dle těchto zmínek však lze uvažovat o poměrně širokém povědomí o její existenci a snad i podstatnějším významu.¹¹³

---

¹¹¹ Katalog listin a listů, č. 20, s. 21; RBM IV, č. 1602, s. 639; DVOŘÁK, Miloš, *Žitomíř*, In: APK, sv. 4, 1994, s. 27; PROFOUS, *Místní jména*, IV., s. 307; BERÁNEK, Karel – DVOŘÁK, Miloš, *Nejstarší privilegia města Českého Brodu*, SSH, roč. 25, 1999, s. 3–47, zde s. 9 – Beránek a Dvořák tamtéž rovněž vyvracejí starší, avšak hojně tradované domněnky. – BOHÁČ, *Patrocinia románských kostelů*, s. 44; TÝŽ, *Patrocinia jako jeden z pramenů*, s. 382. První jistá zmínka o kostele ve Štolmíři se vztahuje k udělení tohoto benefícia vyšehradské kapitule k výživě jednoho z kanovníků králem Janem (RDP, s. 13); o patrocinii je zmínka ještě mladší.

¹¹² Srovnání výměry čtvercové návsi (snad náměstí) ve Štolmíři (1,75 ha) a dalších městech, založených Přemyslem Otakarem II. – Čáslav (2 ha, obdélník), Vysoké Mýto (1,95 ha, čtverec), České Budějovice (1,7 ha, čtverec); oproti tomu ale i Písek (0,75 ha, obdélník), Polička (0,6 ha, čtverec), Kouřim (0,6 ha, čtverec), Kolín (0,6 ha, čtverec). Pokud by korelovala plocha náměstí a hospodářský, alespoň předpokládaný, význam města, patřila by snad Štolmíř k těm nejvýznamnějším, i v případě, že by bylo náměstí naddimenzované. Srv. HOFFMANN, *České město*, s. 116–117. – K Poličce CDB V/1, č. 423, s. 628; KONEČNÝ, Stanislav, *O zakládací listině města Poličky*, Litomyšl 2008, zejména s. 18–23, 34–39 – ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 211–212.

¹¹³ DALIMIL, kap. 28 je rozšířeným převyprávěním legendy Oriente I, srv. BLÁHOVÁ, Marie, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. 3, Praha 1995, s. 337.

4.5 Kolonizace a stabilizace osídlení

Prostor starého sídelního jádra se již na počátku 13. století vyznačoval téměř souvislým osídlením s omezenými enklávami původních lesních porostů. Pokud se tedy zde mohla projevovat kolonizační činnost, šlo pouze o zahušťování již poměrně stabilní sítě; na rozdíl od sousedního Černokostelecka, kde v průběhu 13. století docházelo teprve k prosvětlování hvozdů a zakládání či stabilizaci sídlišť.¹¹⁴

Proměna, k níž v průběhu století docházelo, s sebou přinesla spíše stabilizaci sídelní struktury a prostorovou fixaci vesnic s rozměřenými lány; proces vysazování a znovuvysazování vsí na německém právu probíhal až do závěru 14. století.¹¹⁵

O kolonizaci samé, tedy novému zakládání sídlišť, na Českobrodsku prameny mlčí, neboť sídelní struktura zde nevznikala plánovitě zasedlováním kraje směřovaným primárně z nižších a úrodnějších poloh, ale neřízeně, často v návaznosti na starší, pravěké osídlení. Proto je také třeba důsledně odlišit dobu vzniku jednotlivých sídel a první písemnou zmínku o jejich existenci.¹¹⁶

Mezi nejisté drobné kolonizační podniky lze počítat několik brzy zaniklých vsí často neznámé nebo zemědělsky nevýhodné polohy zejména v zájmové sféře kouřimské městské obce. Tyto osady jsou pramenně doloženy pohřichu nedostatečně, a to až ve 14. století. Jejich zánik pak souvisí jednak s husitskými bouřemi, ať už jako přímý důsledek (vypálení), nebo typičtěji opuštění nepříliš příhodné polohy a přesun obyvatel do uvolněných úrodnějších lokalit, jednak s jinými pohromami zejména počátku a poloviny 17. století.¹¹⁷

---

¹¹⁴ KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení Černokostelecka*, s. 423–475; ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 232–234. – Srv. také pokus o odlišení jednotlivých vrstev osídlení na základě typů jmen. ŠMILAUER, Vladimír, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 2015², s. 120–127 a kartografická příloha. Šmilauer zde vymezuje určitý pás starého osídlení táhnoucí se od Jiren přes Štolmíř, Český Brod, Bylany, Lipany ke Kouřimi a dále na Kolínsko, Kutnohorsko a severní Čáslavsko; oproti tomu je pak vyčleněn zejména mikroregion Přišimaska, jehož jižní část jistě souvisí s překročením starého sídelního území. Je vhodné k těmto výstupům přistupovat obezřetně. Dále viz Přílohy, mapa 2.

¹¹⁵ Např. Nová Ves r. 1397 (LEr IV, č. 639, s. 463).

¹¹⁶ Příliš pozitivisticky k využití prvních písemných zmínek přistupuje ŠIMÁK, *Středověká kolonizace*, k této oblasti s. 937–944; ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 281–3. Dále srv. výše pozn. 114.

¹¹⁷ Bimany (PALACKÝ, *Popis*, s. 594); Bražnice (dar křižovníkům r. 1297: RBM II, č. 1768, s. 761; ROUBÍK, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959, s. 27; zaniká v závěru 15. stol.; podobný osud snad lze předpokládat u lokality *Ochelez* z listiny z r. 1297); Řitva (jediná zmínka r. 1358; TAMTÉŽ, s. 28); Lhota u Tismic (jediná nejistá zmínka 1368: LEr II, s. 147; dvůr zanikl před 1512: SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 512; spíše se jednalo o hospodářský dvůr); vsi Hol a Lhota nad Úvalem (BERÁNEK, *Vesnické osídlení*, s. 16–25; a dále řada vsí na Černokostelecku (KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení Černokostelecka*, s. 431–447).

Jediným prokazatelným biskupským lokačním podnikem bylo vytyčení a objezd (*circuicio villae*) Bylan, směněných s králem, v květnu 1295. Strohé konstatování onoho faktu bez jakýchkoli podrobností dovoluje předpokládat běžný postup, tedy vymezení obvodu vsi, snad s využitím příhodných krajinných dominant, za přítomnosti *důvěryhodných svědků* z řad místní drobné šlechty. V tomto případě hustěji zasedlené krajiny se zřejmě jednalo o solitérní body – hájky, výrazné stromy, kameny, případně cesty atp.¹¹⁸

Pravděpodobně se v případě Bylan i dalších vsí, jejichž vysazení nemáme pro 13. století pramenně podložené, jednalo zejména reorganizaci půdního fondu náležejícího vesnici, případně samotného vesnického jádra, jehož podoba se promítá do podoby uspořádání tradičního českého venkova dodnes. Lze předpokládat rovněž stanovení práv a povinností osadníků vůči vrchnosti, v tomto případě biskupu; mezi ně zřejmě patřil i výše zmiňovaný chov koní v Liblicích, dodávky potravin na biskupský dvůr, případně v rámci brodského distriktu neznámé povinnosti služebné. Rychtářský dvůr je v Bylanech doložen až k roku 1443, nelze však vyloučit jeho starší, snad kolonizační původ, jak by bylo obvyklé.¹¹⁹

Určitým vodítkem k poznání této lokační stabilizace a stability českého venkova mohou být tvary plužin a samotných vsí; je však nutné předpokládat, především v úrodných oblastech, relativně vysokou variabilitu proměn uspořádání polností, jejich zcelování a naopak dělení. Pro rovinaté Českobrodsko je typický návesní charakter vsí, nejčastěji nepravidelný, méně pak vidlicový (Přistoupim) a trojúhelníkový (Přišimasy), návsi některých vsí, snad lokovaných v druhé polovině 13. století, v těsné blízkosti Brodu (Černíky, Štolmíř, Lstiboř a Bylany) mají čtyřhranný tvar. Ráz plužin lze s rozdílnou mírou jistoty rekonstruovat na základě indikačních skic stabilního katastru. Nepravidelná, nejčastěji bloková plužina, pokud nedošlo v pozdější době k přeměření lánů, napovídá rozdrobení vsi mezi několik majitelů (Klučov, Přistoupim).¹²⁰

Rovněž síť farních a filiálních kostelů, ustalující se do první třetiny 14. století s určitými výjimkami do dnešní podoby (kvantitou, ne však kvalitou, tj. patrocinie, architekturou atp.), svědčí o stabilizaci vesnické sítě. Došlo k postupnému zahušťování sítě

¹¹⁸ Katalog listin a listů, č. 883, s. 344–345; RBM II, č. 1687, s. 725 a č. 1692, s. 726; ŽEMLIČKA, *Království*, s. 296–9; BOHÁČ, Zdeněk, *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, In: HG, č. 20, 1982, s. 15–82, zde především s. 27–28, 32–33. Ke svědečné řadě viz pozn. 82.

¹¹⁹ Koně v Liblicích: FTB, č. 30, s. 27–8; dodávky potravin mj.: FTB, č. 156, s. 124–125; rychta: MRVÍK, Vladimír Jakub, *Trojanové z Bylan a Rossfeldu*, In: Heraldika a genealogie, roč. 36, č. 2–3, 2003, s. 96–176, zde s. 98; TAMTÉŽ, s. 165: Pavel Trojan, předek rodu Trojanů byl na počátku 16. století bylanským svobodným rychtářem s právem výsadní držby krčmy, svobodného lánu dědiny a měl vlastního poddaného (pasáka); ŽEMLIČKA, *Království*, s. 103–104, 116–119.

¹²⁰ KUČA, Karel, *Půdorysné typy sídel: mapa*, In: Atlas krajiny České republiky, Praha 2009, s. 82–83; ŽEMLIČKA, *Království*, s. 113–115 a 190.

kostelů, pro jejich farní funkci není pro tuto dobu ještě k dispozici žádný pramen;¹²¹ patronátním právem k těmto mladším svatyním disponovali zejména příslušníci lokální venkovské šlechty, ať už držitelé pouhých vsí, nebo ovládající drobnější dominia v regionu (především páni z Chrástu a z Klučova).¹²² Protože nové kostelní fundace vyžadovaly dobrou ekonomickou situaci, aby bylo možno zajistit *nadání* jednotlivých far, lze Českobrodsko považovat za hospodářsky relativně prosperující region.¹²³

Analýza indikačních skic pro tento region není příliš vypovídající, neboť je téměř nemožné odlišit středověký původ určitých reálií od mladších zásahů, kdy byl pozemkový fond jednotlivých vsí rozšiřován a přiměřován k vrchnostenským dvorům, které na jednotlivých panstvích vznikaly a pohltily vždy část polností obecního katastru (typickým příkladem je lichtenštejnské dominium s centry v Uhříněvsi a Černém Kostelci). Katastr poměrně nově vzniklého Borku (1765) pohltit někdejší vsi Lhota pod Lipskou a dvory Království a Broučkov u Kouřimi; ze všech tří osad zůstaly zachovány pouze ony dvory a jména lokalit. Rovněž určité nelogičnosti ve vazbě katastrálních území jsou spíše dokladem majetkových transakcí raně novověkých; ani pomístní názvy nevykazují žádné abnormality. Katastry tak zachovávají snad pouze v základech výše zmiňované původní tvary vsí.¹²⁴

Pravděpodobnými kolonizačními podniky byly také obě Lhoty, založené zřejmě v druhé polovině 13., resp. v první polovině 14. století na jižním, méně úrodném okraji regionu, a Lhota nad Úvalem na okraji lesa Vidrholce. Přestože ve Lhotě nad Úvalem byl dokonce vystavěn kostel, ani jednu z těchto pravděpodobně kolonizačních vsí – usuzovat lze především analogicky podle jména a poměrně pozdní zmínky – nečekalo dlouhé trvání. Lhota pod Lipskou byla součástí statků skalického klášterství a s ním byla sekularizována. Zanikla zřejmě na počátku 16. století a po třicetileté válce byla nahrazena dvorem, později vsí Hlaváčova Lhota; Lhota u Tismic se jako pustá uvádí k roku 1512.¹²⁵

---

¹²¹ Do 13. století je datován vznik kostelů v Horkách (PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 21–22), Poříčanech (PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 33–35), Štolmíři (TAMTĚŽ, s. 53–55), Třebovli (VANĚK, *Kostel sv. Bartoloměje*, s. 107), Viticích (SOMMER, *Ke stavební historii*, s. 64), Vykání (PODLAHA, *Soupis*, s. 218–220) a vzdálenějších Vyšehořovicích (RYKL, Michael, *Proměny a souvislosti středověkých staveb ve Vyšehořovicích u Českého Brodu*, In: *Castellologica bohemia*, roč. 4, 1994, s. 143–164) a Mochově (připomínán již 1252; PODLAHA, *Soupis*, s. 102–106).

¹²² Srv. Přílohy – Tabulku 1.

¹²³ FIALA, Zdeněk, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, In: SH, sv. 3, 1955, s. 64–88.

¹²⁴ Srv. indikační skici č. KRM209018410 (Borek u Třebovle), KRM086018410 (Dobročovice), KRM474018410 (Zalešany), KRM023018410 (Český Brod) aj.

¹²⁵ RDP, s. 39; srv. dále kap. 5.5; LEr II, s. 147; ROUBÍK, *Soupis*, s. 28 (cituje desky zemské); AČ 21, č. 508, s. 99; ČELAKOVSKÝ, Jaromír, *Klášter Sedlecký, jeho statky a práva před válkami husitskými*, Praha 1916, s. 96 (*Lhota sub silva Lipska castrum cum villa*).

4.6 Královská města a jejich vliv na Českobrodsku

Rozvolňující se hradskou správu nahrazovaly provincie, které však de facto odpovídaly rozložení starých hradeb obvodů. Hradská centra byla v případě pro to vhodných podmínek nahrazována městy, budovanými bezprostředně na jejich místě, nebo v jejich relativní blízkosti. To byl rovněž případ Kouřimi, královského města založeného Přemyslem II. Otakarem před rokem 1261. To nahradilo starší lokalitu Kouřim – Sv. Jiří, která již byla centrem etablovaného se Kouřimského kraje, sídlem arcijáhenství a ekonomickým střediskem regionu.¹²⁶

Kouřimské městské právo zasahovalo do prostoru zkoumaného Českobrodsku; rozsáhlé východní a jihovýchodní oblasti zahrnovalo kouřimské mílové právo, užší okruh vsí a především jejich částí do držení v závěru 13. a ve 14. století získávali kouřimští měšťané, kteří tak budovali ekonomické a zemědělské zázemí města. V závěru 13. století (před 1297) držel jisté dvory v Třebovli, Votěleži a nelokalizovatelné Bražnici měšťan Adloth a jeho synové. Jejich část odkázal pražským křižovníkům pro spásu duše, zbytek setrval v držení jeho potomků. Jakého charakteru byla ona uskupené dvory, je nejisté; Třebovle byla pravděpodobně (farní) vsí s majetky jak měšťanů, tak drobné šlechty a nesvobodných, popřípadě i svobodných sedláků. Druhé dvě lokality byly pravděpodobně jen uskupením jednoho či několika málo dvorů.¹²⁷

Jindřich, Adlothův syn, zakoupil ke zděděným majetkům od rychtáře Diviše r. 1306 kouřimské rychtářství sestávající z rozsáhlých majetků – dvora Chrástany se dvěma lány, čtyř masných krámů v Kouřimi a osmi domků bez pozemků na předměstí.¹²⁸ Další majetky kouřimských měšťanů lze nalézt poměrně vzdálené od města – v Nové Vsi prodal měšťan Matouš *duos laneos agrorum (...) iure teutonico* biskupovi.¹²⁹

Soustava takto se konstituujících majetků v okolí Kouřimi setrvala v měšťanských rukou často v podobě šosovních dvorů do raného novověku; onen hospodářský průnik měšťanů je pak na Českobrodsku výrazný především od poloviny 14. století, ovšem spíše v podobě budování rodových domén, sestávajících z částí nebo celých vesnic a drobnějších feudálních sídel. V této podobě jde zejména o pronikání pražských patricijských, často

¹²⁶ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl III.*, Praha 1998, s. 115–18; ŠOLLE, Miloš, *Kouřim v průběhu věků*, Praha 1981, s. 106–110; ŽEMLIČKA, K *organizaci*, s. 697–704.

¹²⁷ SUMMA GERH., č. 175, s. 509–10; KYPTA – ŠULC, *Kachle*, s. 18

¹²⁸ RBM II, č. 2068, s. 892. Přivtělení Chrástany a městu bližších Bošic potvrdil Kouřimi r. 1336 král Jan (CIM II, č.194, s. 315).

¹²⁹ FTB, č. 39, s. 36.

feudalizovaných rodů, které se v průběhu 13. století realizují především v bezprostřednějším pražském zázemí.¹³⁰

Proboštství sedleckého kláštera u kostela sv. Martina, vzniknuvší v královské Kouřimi v závěru 13. století snad jako náhrada typických mendikantských fundací v královských městech, uplatňovalo svůj vliv pouze v bezprostředním okolí města, a to v hospodářské shodě s mateřským kláštelem a později (po r. 1357) i s opatstvím v Klášterní Skalici. O majetkových poměrech proboštství informuje až listina z roku 1407, která dokládá držbu pozemků (především luk a městišť) pouze v bezprostředním okolí města. Stejně tak ani špitál Panny Marie, doložený k roku 1299, neměl na osídlení a majetkové poměry venkova vliv.¹³¹

Založení a hospodářská expanze obou královských měst, stejně jako postupný rozvoj Českého Brodu a dalších městeček v širším regionu (Sadská, Černý Kostelec), mělo nejen svůj bezprostřední vliv na proměnu majetkových struktur ve svém zázemí, ale rovněž, a to výrazněji, se podepsalo na celkovém rozvoji regionu, ať už svou tržní či jinou hospodářskou aktivitou.¹³²

Zahušťování osídlení a zde především rozvoj měst vyvolal také změny v rozložení komunikačních sítí; významu nabyla zřejmě zejména cesta od Brodu na Kolín s kupeckým skladem a dále východním směrem; naopak některé cesty zastarávaly a upadaly – příkladem zde je zejména očekávané narovnání trstenické stezky mezi Prahou a Brodem přes nově vzniknuvší Úvaly. V tomto duchu snad uvažoval i biskup Tobiáš, když vymohl na brodských měšťanech slib případné městské translace.¹³³

---

¹³⁰ KYPTA – ŠULC, *Kachle*, s.18; NOVÝ, *Hospodářský region*, s. 397–9. Obecně LHOTÁK, Jan, *Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového příslušenství zeměpanských měst ve středověku*, In: ČČH, roč. 111, č. 3, 2013, s. 517–562, zde zejména s. 523–535, 551–560.

¹³¹ FOLTÝN, Dušan, *K typům a funkcím cisterciáckých proboštství v předhusitských Čechách*, In: 900 let cisterciáckého řádu, Praha 2000, s. 79–97, zde s. 92–94; KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl III.*, Praha 1998, s. 112–13; OEHM, Vincenc, *Paměti královského města Kouřimě, I. Díl*, Praha 1894, s. 74–78.

¹³² V Kolíně doložený kupecký sklad nejpozději roku 1310 (RBM II, č. 2781, s. 1216); v Kouřimi masné krámy dol. již 1306 (RBM II, č. 2068, s. 892), mílové právo uděluje městu Karel IV. (RBM III, č. 20, s. 8–9); Český Brod vznikl původně jako tržní městečko, masné krámy a další hospodářská činnost doložena zejména po Tobiášově znovuvyřízení (srv. kapitolu 4.4); první zmínka o Štolmíři jej rovněž uvádí jako trh (srv. kapitolu 4.4.1); Kostelec městečkem s právem výročního trhu až r. 1489, povýšení však předcházela rozvoj hradního zázemí (KUČA, *Města, díl III.*, s. 83–5); Sadská po založení královského hradu v Poděbradech stagnovala, po přesunu kolegiální kapituly r. 1362 spíše upadala, obnovy a rozšíření práv se dočkala až za Ferdinanda I. (KUČA, *Města, díl VI*, s. 572); na počátku 14. století vzniklo městečko Úvaly (srv. kapitolu 5.5; KUČA, *Města, díl VII*, s. 987–91).

¹³³ FTB, č. 156, s. 124–125.

4.7 Tvář Českobrodsko na konci 13. století

Poutník procházející krajem v závěru přemyslovské epochy, švédský voják za třicetileté války i jezuitský lidový misionář vnímali ubíhající krajinu odlišně, přesto však styčné body této perspektivy zůstávaly podobné. Ona transformace *dlouhého 13. století* pozvolna starý, ryze agrární svět, jenž kořenil ještě spíše v pravěku, nahradila světem mnohem pestřejším a dynamičtější; takovým, jehož obraz zůstal v paměti krajiny výrazně otištěn až do průmyslové revoluce *století páry*.

Především transformace monocentralisticky fungujícího hradskeho okruhu v regionu s typicky vzájemným prolínáním zájmových sfér, dovršení proměny sídelní a sídlištní sítě, její stabilizace a užší propojení vesnického a urbánního prostředí, završené právním ukotvením oněch aktů, přinesla tuto podobu krajiny, jejíž střípky a střepy může pozorný poutník dosud odhalovat.

Existenci většiny vsí v regionu lze v závěru 13. století s pravděpodobností očekávat; zejména proto, že i pro ty, jejichž první zmínky pocházejí až ze století následujícího, známe v této době existenci zavedených dvorů či jiných majetkových celků, v některých případech dobu jejich vzniku rovněž napomáhá určit archeologie.¹³⁴

Souvislá lesní pásma, oddělující jednotlivé sídelní ekumeny, byla pozvolna rozrušována pronikajícím osídlením z *polních krajů*. Rozšiřování žádané obdělávatelné půdy mýcením lesa s sebou přinášelo ekologický dopad na krajinu; přestože na horních tocích Šembery, Výmoly, Výrovky a dalších zdejších potoků nedocházelo k rozsáhlému odlesňování, ale spíše vytváření drobných sídelních nik, a navíc tato kolonizace prostoru Černého lesa probíhala velmi pozvolně, vybrala si zřejmě deforestace svou daň ve formě půdní eroze, zanášení koryt a rozšiřování zamokřených niv. Tento velmi pozvolný proces

---

¹³⁴ Typický je příklad Chrástán (RBM II, č. 2068, s. 892), Břežan (r. 1305 zde předci Kamýckých ze Lstiboře měli zakoupit mlýn; OSN, XIII., s. 866), Přišimas (RBM II, č. 2189, s. 952), Hostyně a Hostína u Úval (SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV*, s. 228), zřejmě i Vrátkova (zde první dvůr doložen až k roku 1361: LEr. VIII, 35), Hřib a Lipan (rod pánů z Lipan se na Českobrodsku etabloval po r. 1360 (OSN, XVI, s. 63) a Klášterní Skalice (RBM IV, č. 1522, s. 613, šosovní ves Kouřimi, 1357 klášterní ves). Jistá je existence stabilní vsi Vitice již v polovině 13. století, neboť do této doby lze datovat vznik nejstarší stavební fáze kostela sv. Šimona a Judy (POCHE, *Umělecké památky, díl IV.*, s. 240), rovněž kostel sv. Václava, datovaný do 11. století, posouvá existenci Žabonos výrazně před první zmínku z r. 1358 (LC I, s. 58; HENDRYCHOVÁ, Soňa – FROLÍK, Jan, *Kostel sv. Václava v Žabonosech (okres Kolín) a jeho počátky*, AH, roč. 41, č. 1, 2016, str. 229–240).

dokumentuje mj. archeologicky zachytitelná nutnost přesunu brodského městiště na říční terasu nad Šemberou až v závěru středověku.¹³⁵

Dřevo, získané mýcením převládajících černýšových dubohabřin, ve vyšších polohách střídaných doubravami jedlovými,¹³⁶ bylo zřejmě spotřebováno pouze v lokálním rámci, zejména jako základní stavební materiál, drobnější zbytky pak k nezbytnému otopu. Možnost transportu byla omezena absencí vodnatějších splavných toků a v potenciálních odbytištích dostatkem snáze dopravovaného materiálu z jiných, bližších oblastí. Přestože se literární klišé lesa jako temného, negativního prostředí ve středověkých kronikách často vyskytuje, nelze mu podléhat; les, zejména jeho prostupné a světlé okraje byly hospodářsky využívány k pasení, sběru lesních plodů a otopu, rozšiřování zemědělské půdy a konečně vzniku nových vsí, nemluvě o výrobních činnostech bytostně s lesním prostředím spjatých. Pustý a vzdálený Černý les a Vidrholec byl v průběhu druhé poloviny 13. a především první poloviny 14. století osidlován a kolonizován, ne vždy však úspěšně. Nebezpečí, které obyvatelé v krajině vnímali, je spojováno nejen s lesem, ale rovněž i bažinami, křovinami a remízky. Les poskytoval útočiště v neklidných obdobích, člověk tu však byl také stabilně ohrožen nejen *zlými duchy*, ale také lapky a loupežníky (srv. recipovaný příběh o Petrovských). V souvislosti s postupující kultivací krajiny se lesní porosty, jakkoli rozsáhlé a významné, vůči okolnímu prostředí vymezují, přímé doklady jakémkoli ohraňování jednotlivých majetků však pro tuto oblast chybí.¹³⁷

Základním pramenem k poznání středověké vesnice jsou archeologické poznatky, doprovázené ale rovněž prameny ikonografickými, písemnými a etnografickými. Typická ves tak sestávala ze zhruba 15 stavení seskupených v prostoru kolem návsi, dominantní pozici zaujal často kostel se hřbitovem, mnohdy jediná celokamenná stavba sloužící nejen jako útočiště duchovní, ale rovněž jako refugium. V některých případech nechyběl ani panský, resp. zemanský dvůr nebo tvrz. Tam, kde podloží umožňovalo těžbu stavebního kamene, byly některé vsi budovány již jako celokamenné; typickým příkladem je Hol v Klánovickém lese.¹³⁸

---

¹³⁵ KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení Černokostelecka*, s. 462–467; TÝŽ, *Proměna*, s. 170–174; FROLÍK, *Archeologický výzkum*, s. 740–745.

¹³⁶ NEUHÄUSLOVÁ-NOVOTNÁ, Zdeňka – MORAVEC, Jaroslav, *Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky*, Praha 1998, mapová příloha a s. 85–89, 188–196.

¹³⁷ KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 170–174; KLIMEK, Tomáš, *Krajiny českého středověku*, Praha 2014, s. 41–61; k hospodářskému využití lesa přehledně CHADT–ŠEVĚTÍNSKÝ, Jan Evangelista, *Dějiny lesů a lesnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Písek 1913, s. 751–815.

¹³⁸ K proměně podoby středověké vesnice KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 210–216, 242–248, zde také další literatura; SMETÁNKA, Zdeněk, *Život středověké vesnice: zaniklá Svídna*, Praha 1988; BERÁNEK, *Vesnické osídlení*, s. 30–

Koncentrační a půdně-unifikační tendence neměly však univerzálního rázu; tam, kde tomu podmínky (geografické, často ale i vlastnické) nedovolovaly, zůstával charakter vesnice původní, nebo na půli cesty a k novému emfyteutickému vysazení docházelo až v průběhu 14., zřídka na počátku 15. století (Nová Ves). O velikosti jednotlivých vsí a rozsahu zemědělské půdy víme žalostně málo; vzhledem k regionálním specifikům nelze s žádným průměrem operovat. Arcibiskupský urbář z posledního desetiletí 14. století uvádí pro čtyři vsi brodského distriktu, nacházející se v blízkosti městečka 16 (Nová Ves, zřejmě před znovuvysazením r. 1397), 7 (Břežany), 17 (Bylany) resp. 23 (Liblice) lánů, což v kontextu urbáře znamená mírný nadprůměr; mnohé katastry však mohly být postupně rozšiřovány. Lze důvodně předpokládat, že vsi v úrodnější, severnější části regionu měly okolo 15 lánů, pro jižnější části, zvláště směrem k labsko-sázavskému rozvodí se zřejmě výměra snižovala; Klápště počítá pro vsi na Černokostecku do 10 usedlostí.¹³⁹

Kromě zemědělské půdy přináležely k vesnicím mlýny (doložen v Břežanech, Liblicích, na předměstí Českého Brodu) a krčmy (doložena v Chotouni, Černíkách)¹⁴⁰. O reluci poddanských dávek máme doklady opět pouze novější;¹⁴¹ preferenci výběru financí předpokládám spíše až pro 14. století, a to zejména u (církevních) institucí, jejichž majetek byl rozptýlen ve značné části království. Dokladem setrvalého výběru naturálních dávek, resp. jejich souběhu s výběrem poplatků za lán pak mohou být např. dodávky sádla na biskupský dvůr či odvod obilí z majetků křižovníků v Třebovli.¹⁴²

O přesné podobě farní správy pro 13. století není přímých důkazů, rozmístění jednotlivých far lze rekonstruovat až podle register papežských desátků k polovině 14. století; podobně proměnu patronátních práv lze sledovat opět od poloviny 14. století na základě zápisů v erekcčních a konfirmačních knihách. Patronáty kostelů fungujících na církevním zboží lze připsat těmto institucím; na světských majetcích lze předpokládat patronátní práva příslušníků oné drobné šlechty, v případech roztržité držby s výraznějším podílem měšťanů (Třebovle) lze uvažovat i o děleném patronátu. Patron kostela disponoval především právem,

---

41, 46–54; BROUČEK, Stanislav (red.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, sv. 3. O–Ž, Praha 2007, s. 976–981.

¹³⁹ DRC, s. 104–106; KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 447; ŽEMLIČKA, *Království*, s. 209–212.

¹⁴⁰ AČ XXXI, s. 311.

¹⁴¹ Srv. zejména Účet pokladníka, s. 19–22; DRC, s. 104–106.

¹⁴² Po řadě FTB, č. 156, s. 124–125; SUMMA GERH., č. 175, s. 509–10; k reluci srv. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 182; k hospodářskému využití GRAUS, František, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, díl II*, Praha 1957, s. 30–79.

tedy spíše formální povinností, dohledu nad kostelním obročím a právem prezentace, tj. návrhu vhodného klerika k jeho užívání.¹⁴³

Samotná kostelní síť v závěru přemyslovské epochy sestávala jistě ze 13 kostelů na necelých 50 lokalit, k jejímu dalšímu zahuštění došlo v průběhu 14. století do té míry, že registra papežských desátků uvádějí pro takto vymezený region celkem 20 farních a jeden filiální kostel. Vsi na okraji území pak někdy příslušely k farnímu kostelu mimo tento počet a region (Zlatá ke kostelu ve Sluštici).¹⁴⁴

Pestrou mozaiku tvořilo právní a sociální postavení venkovského lidu; vzhledem k počtu zachovaných pramenů nepřekvapí, že se snaha alespoň o částečnou rekonstrukci musí opírat o analogické situace. V *době knížecí* výrazná složka venkovského obyvatelstva, svobodní sedláci, téměř zanikla již za Václava I., stejně tak se z pramenů vytrácejí i další lidé spjatí s venkovem a zemědělskou produkcí. Ti bývají, v souladu s vychýlením hodnotového žebříčku směrem k půdě, nahrazováni právě pozemkovým fondem, resp. pozemkovým fondem a na něm usazenými, *bezejmennými* lidmi. S tím rovněž souvisí proměna postavení sedláka, pojímaného dříve jako sice neprivilegovaného, leč svobodného; od 13. století jako závislého venkovana, středověkého rolníka.¹⁴⁵

Formování vesnické obce s vymezenými povinnostmi a právy souvisí s naznačenou stabilizací osídlení a vysazováním na německém právu. Zatímco velké, mocné rody dědičné šlechty se do paměti Českobrodsko nijak výrazně nezapsaly, o to větší roli při jeho formování hrála drobná venkovská šlechta (zemané, vladykové), držící jednu nebo jen několik málo vsí. Ti se pak podle svých působišť (kurie, tvrze, dvory atp.) psali; jejich přídomky jsou často jedinými zmínkami o oněch lokalitách. Tato nejnížší šlechta se pak často, co se týká majetku, prolínala s nejbohatšími, avšak nesvobodnými sedláky.¹⁴⁶

Jen ojediněle známe vztahy venkovanů vůči vrchnosti; čtyři služebníky v Černíkách darovala královna Kunhuta Štaufská své kapli, Kojata Hrabšic odkázal svému *klientu* jakousi ves. Postupný je také vstup měšťanů do mimoměstských lokalit a vztahů.¹⁴⁷

---

¹⁴³ RDP, s. 49–51; srv. dále Přílohy – Tabulku 1; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 177.

¹⁴⁴ RDP, s. 49–51.

¹⁴⁵ ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 339–340.

¹⁴⁶ ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 365–369.

¹⁴⁷ Po řadě RBM II, č. 1624, s. 697; CDB II, č. 303, s. 301.

Postupné zintenzivnění a zefektivnění obdělávání půdy a její správy bylo základem pozdějšího vývoje regionu – tedy zejména průniku pražského patriciátu až do nejširšího zázemí hlavního města.

4.7.1 Pokus o rekonstrukci komunikační sítě

Hlavní komunikační a dopravní osou regionu byla zemská cesta, tzv. trstenická stezka; někdy ve 13. století napřímená přes les Vidrholec a Úvaly, Rostoklaty a Novou Ves, dále se větvící v Brodě. Odtud, jak napovídá i orientace náměstí, vedla cesta jednak na Poříčany a Sadskou, zhruba kopírující mělké údolí Šembery, jednak přes Plaňany na Kolín, resp. na Kouřim a dále na českomoravské pomezí. Regionálního významu byla především spojnice Brodu a Kostelce; hlavní proud zřejmě vedl mimo zamokřené údolí Šembery nad jeho hranou. Význam pro regionální a úzce nadregionální komunikaci mělo rovněž spojení s poddanskými městečky Říčany a Čelákovice.¹⁴⁸

Místního významu nabyla síť cest a stezek propojující jednotlivé vesnice, polnosti a další hospodářské objekty, napojující tato sídla na regionální komunikační svazky. Jejich možnou podobu odráží snad ještě I. vojenské mapování. Nejnižší kategorii tvoří pěšiny vyšlapané při pasení a honu dobytka, sběru lesních plodů a jiných činnostech této povahy.

---

¹⁴⁸ Srv. např. ROUBÍK, František, *Silnice v Čechách a jejich vývoj*, Praha 1938, s.7–22; SEVERIN, *Trstenickou stezkou*, s. 353–362; VÁVRA, *Trstenická stezka*, s. 77–132.

5. Českobrodsko lucemburského věku

5.1 Rozvoj venkova

Závěrečná fáze středověké kolonizace Českobrodsko spadá do první poloviny 14. století, do této doby patří první písemné zmínky o několika menších vsích – Hříbech, Klášterní Skalici, Lipanech, Skřivanech, Vrátkově a Zlaté, nepočítaje lokality s doloženým starším osídlením – zejména kostelem. Tento fakt však rozhodně nesvědčí o jejich vzniku teprve v této době, vždyť většina je v těchto prvních zmínkách uváděna jako vladycké sídlo (Skalice, Lipany), resp. alespoň již jako fungující ves s dvory a platy (výrazně zejména Vrátkov, kde Sedláček uvádí pronájem vsi boleslavské kapituly s poplužním dvorem za 30 kop grošů). Pramenné mlčení u těchto i dalších lokalit lze sledovat i nadále a svědčí zřejmě o stabilitě držby, případně o relativním nezájmu okolí.¹⁴⁹

Později kolonizovaná oblast lesnatého Kostelecka nabývala na počátku 14. století svého charakteru, zřejmě na králův popud, čemuž by měla nasvědčovat i skupina královských nápravníků, mezi které zřejmě patřili i majitelé některých vsí na okraji Černého lesa – páni z Chrástu. Rovněž Českobrodsko položený les Vidrholec byl v průběhu první poloviny 14. století osídlen několika drobnějšími vesnicemi; osídlení na neúrodných půdách však příliš stabilní nebylo.¹⁵⁰

Hospodářský tlak a snaha o intenzifikaci zemědělství zavdala některým pozemkovým vlastníkům k převodům vsí na německé právo a rozměření plužiny. Většina zemědělské půdy v regionu pro svou úrodnost poskytovala dostatečný výnos, což umožňovalo většině venkovského obyvatelstva zabývat se zemědělstvím a případně domácí ruční výrobou.¹⁵¹ Venkovské zázemí pak zásobovalo jednak pražská města, jednak také místní trh v Brodě, kam byly také odváděny dávky, ať už naturální, nebo postupně převažující rentu peněžní.¹⁵²

Privýdělek zemědělcům na západním okraji oblasti nabízela stavební činnost v pražských městech, konkrétně zejména dovoz stavebního kamene z lomů u Horoušan, které

¹⁴⁹ Po řadě: PROFOUS, *Místní jména*, s. 774; RBM IV, č. 1522, s. 613; REG.CAR., s. 6; LEr II, s. 220; LEr VIII, s. 35; SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 980; ZÁKL. MÍSTOP. PR. I, s. 286, č. 34.

¹⁵⁰ KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 466; BERÁNEK, *Vesnické osídlení*, s. 16–22, 46–54.

¹⁵¹ Srovnej bonitu půdy podle TEREZIÁNSKÝ KATASTR, II. díl, Kouřimský kraj, s. 42–85; ČECHURA, Jaroslav, *Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku*, In: ČČH, roč. 88, č. 4, 1990, s. 465–498, zde 490–497; PETRÁŇ, Josef, *Dějiny hmotné kultury, díl I, sv. II*, Praha 1985, s. 238–245.

¹⁵² NOVÝ, *Hospodářský region*, s. 397–399; TÝŽ, *Poddanská města a městečka*, s. 94–97; TÝŽ, *Hospodářské a sociální poměry doby Karla IV.*, In: VANĚČEK, Václav (ed.), *Carolus Quartus*, Praha 1984, s. 39–74, zde 46–48. Dále srv. kapitolu 5.2 a 5.7.

pro stavbu svatovítské katedrály poskytl Zderazský klášter. Jak dokládají týdenní účty, kámen byl dovážen především v zimních, jarních a podzimních měsících, v létě se museli sedláci zaměřit především na zemědělské práce; přičemž lze rozlišovat mezi povozníky příležitostnými a pravidelnými. Týdenní účty pro léta 1373–1378 jmenují povozníky mj. z Horoušan, Nehvizd, Sibřiny, Šestajovic a Zelenče; podobný přivýdělek je však pravděpodobný i v dalších blízkých vesnicích, zejména z majetku zderazských křižovníků (Tlustovousy). Stavební ruch odčerpával bezzemky z širšího venkovského okolí, poskytoval možnost přivýdělků, a tím existenci méně movitých gruntů, ale rovněž podporoval spotřebu základních potravin, dodávaných z širšího zázemí.¹⁵³

V průběhu 14. století dochází na jedné straně k drobení majetků drobných vladků, jejichž rozsah se v důsledku často omezuje na držbu jen části vsi či několika dvorů; na druhou stranu ale dochází, a to zejména v méně úrodné oblasti – blízké okolí Lipské hory a severní okraj Černokostelecka – ke kumulaci statků v rukou tří výrazných rodů – Vrbíků z Tismic, Lipanských z Lipan a pánů z Chrástu. V západní části regionu je potom typická držba celých vsí nebo jednotlivých dvorů pražskými měšťanskými rody; přičemž se toto vlastnictví často stává východiskem majetkové expanze a společenského vzestupu (feudalizace). J. Mezník tuto expanzi ven z městského jádra spojuje se ztrátou pozic *starého patriciátu* v souvislosti s několikerou změnou poměru sil v pražské radě podnícenou v polovině 14. století Karlovou snahou o vyvážení sil.¹⁵⁴

Příjmy klášterům (zde zejména Skalici, Břevnovu a Sázavě) a dalším církevním institucím (předně arcibiskupství a vyšehradské kapitule) plynuly z jednotlivých vsí a hospodářských dvorů, obhospodařovaných jak rentově, tak režiijně. Ucelenou hospodářskou sítí tak vytvořil skalický klášter a pražské arcibiskupství, v případě ostatních institucí jde spíše o drobnou, nekompatní a nahodilou držbu se silnou tradicí. Od poloviny 13. století na Českobrodsku žádné církevní instituce, vyjma dvou jmenovaných, nezískávaly žádné statky, ale pouze drobné donace, zejména platy; tak, jako vyšehradský sakrista Jan založil prebendu, jíž připsal *unius marcae gravis ponderis* z majetků, které pro to zakoupil v Černíkách.¹⁵⁵

Vzhledem k poměrně vysoké hustotě osídlení se jako jediná možnost zvýšení příjmů z jednotlivých lokalit nabízela jejich intenzifikace, tedy převod na purkrecht a rozměření lánů.

¹⁵³ SUCHÝ, Marek, *Solutio Hebdomadaria Pro Structura Templi Pragensis: stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I.*, Praha 2003, s. 15–20 a 77–88 (soupis povozníků).

¹⁵⁴ MEZNÍK, Jaroslav, *Karel IV., patriciát a cechy*, In: ČSČH, roč. 63, 1965, s. 202–217, zde s. 212–214; přehled dotčených statků podává TÝŽ, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965, s. 55–61. K expanzi pražských měšťanů na Českobrodsko srv. kapitolu 5.5.

¹⁵⁵ RBM IV, č. 757, s. 296–7. Viz dále kapitoly 5.2 a 5.3; srv. dále Přílohy – Mapu III.

Pro 14. století jsou tyto akty doloženy v případě Limuz (r. 1348, akt měšťana Jakuba Velflovice), Chotouně (r. 1330, akt olomouckého biskupa) a Plaňan (před 1376, akt Pavla z Jenštejna). Ve všech třech případech jde o definici jednotlivých lánů, jejich zpoplatnění (ať už peněžní, či naturální – kuřata a sýr) a výměru svobodného lánů rychtáři.¹⁵⁶

5.1.1 Farní síť

Stěžejní prameny, na jejichž základě je možno poměrně spolehlivě rekonstruovat farní síť předhusitských Čech, jsou jednak rejstříky papežských desátků¹⁵⁷ – zde děkanát kouřimský, jednak knihy erekční a konfirmační. Tato pramenná základna poskytuje vzhled do doby po polovině 14. století, do doby, kdy byla na Českobrodsku síť kostelů a snad i far ustálena.¹⁵⁸

Typický farní obvod na Českobrodsku sestával z jediného kostela¹⁵⁹ s farou, k níž náležel různě rozsáhlý pozemkový majetek a několik málo vsí, méně často samot bez kostela. O příslušnosti většiny vsí k určitým farám se lze většinou jen domnívat; je ale zřejmé, že vsi se sídlem drobného feudála, jenž byl zároveň patronem blízkého kostela, byly k němu také přiřazeny. To se nemusí týkat rodů, jež svá patronátní práva uplatňovaly na rozsáhlejším území (mj. pánů z Klučova).¹⁶⁰

Vaňkova studie ukazuje, že nepravidelně rozrůzněná výše desátku především v oblasti starého sídelního území vyvrací pro tyto oblasti korelaci jeho výše na stáří kostela a zároveň jejich výše ani neodpovídá významu lokality či jejího patrona, resp. fundátora.¹⁶¹ Jeho výši je tedy možné považovat za průkazný jen co se týká movitosti jednotlivých far, i když ani zde jeho výše vždy neodpovídá.¹⁶²

¹⁵⁶ Po řadě AČ XXVIII, s. 3. – RBM III, č. 1705, s. 667. – SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 696. Obecně k relativním možnostem RBM IV, č. 1032, s. 414; SUMMA GERH. č. 73, s. 396–397 (*qui faciunt XVI mansos Gurimensis mesure*).

¹⁵⁷ RDP jsou velmi často také první zmínkou o existenci kostela v dané lokalitě.

¹⁵⁸ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Úpadek nebo růst? K situaci církve v Čechách ve 14. století*, In: *Traditio et Cultus: Miscellanea Historica Bohemica*, Praha 1993, s. 51–63.

¹⁵⁹ Jedinou výjimkou potvrzující pravidlo je v polovině 14. stol. založený filiální kostel v Úvalech náležející pod Horku (RDP, s. 49).

¹⁶⁰ Signifikantním příkladem jsou Lipany s tvrzí Lipanských z Lipan, kteří byli patrony kostela v blízkých Viticích (LC VI, s. 49), kde někteří z nich měli snad také své sídlo (SEDLÁČEK, *Hrady XV.*, s. 23–24). – Oproti tomu širší rod pánů z Klučova držel patronátní právo nejen ke Lstiboři, ale také Poříčanům, Mochovu a Nehvizdům. Srv. LC III–IV, s. 182 a 271. Vrbíkové z Tismic současně se vzestupem rodu získávají i patronáty na svých nově získaných statcích – v Konojedech a vzdáleném Kácově, kromě rodového sídla a kostela v Tismicích. Srv. LC V, s. 64, 70 a 111.

¹⁶¹ VANĚK, *Rejstříky papežských desátků*, s. 513–515.

¹⁶² TOMEK, Wacław Wladivoj, *Úvod k edici Registra decimarum papalium*, Praha 1873, s. VII–VIII; k výši a výběru farního desátku NOVÝ, Rostislav, *K sociálnímu postavení farního kléru v době předhusitské*, In: SH, roč. 9, 1962, s. 137–192, zde s. 157–179; srv. dále Přílohy – Tabulka 1.

V nadpoloviční většině případů se desátek pohybuje mezi 40–60 groši, což odpovídá přiznanému výnosu mezi 6,6–10 kopami ročně; tedy nadprůměrným hodnotám jak pro celou zemi, tak i úrodné sídelní oblasti. Poměrně vysoké výnosy činily fary jednak značně lukrativními – stávaly se mj. hmotným zajištěním kanovníků vyšehradských a svatovítských¹⁶³, kteří na tyto posty pak dosazovali své kaplany, jednak je zřetelná snaha si tyto fary udržet.¹⁶⁴ Ojedinělé, avšak průkazné jsou doklady hospodářské činnosti farářů, zejména prodej obilí a směna snad lepších polností.¹⁶⁵

O možnostech a movitosti jednotlivých far a jejich fundátorů, resp. podporovatelů svědčí rovněž i ojedinělý případ fundační činnosti a zároveň i vzácné shody šlechtických sousedů – při kostele sv. Ondřeje (dnes sv. Šimona a Judy) ve Viticích založil roku 1388 Mikuláš Vrbík z Tismic a Mikuláš z Lipan kapli sv. Kateřiny s místem kaplana nadaným jedním lánem se čtyřmi kopami grošů platu a se všemi břemeny (*cum allis oneribus sive robotis wlgariter dictis*) ve vsi Močedníku. Kaplanskou povinností bylo především sloužení mší pětkrát v týdnu a rovněž o vyjmenovaných svátcích.¹⁶⁶

Fakt, že se desátek vybíraný z vitické farnosti po založení kaplanského místa nezvýšil, ale dosáhl pouze původní výše z prvních výběrů,¹⁶⁷ svědčí o obecné snaze duchovenstva zamlčet komisi určitou část příjmů. O tom rovněž svědčí téměř neměnná výše plateb z jednotlivých far, přestože víme o množování a rozšiřování jejich majetku, pokles jeho výběru by snad mohl být způsoben ekonomickým úpadkem podpořeným výraznou morovou epidemií, která roku 1380 Čechy postihla.¹⁶⁸

Pozdní a komplikovanou výstavbu kostela a správu fary nastiňuje příklad svatováclavského kostela ve Lhotě nad Úvalem, patřící Olbramovicům. Také v dalších

---

¹⁶³ Fary ve Štolmíři (k odvodům důchodu AJ IV, s. 208–209) a později v Rostoklatech byly králi Janem, resp. Karlem přivtěleny k vyšehradské kapitule, aby příjmy z nich dostával jeden z jejích kanovníků, který měl vydržovat svého zástupce na oné faře. Rostoklatskému faráři pak byla následně (dol. 1398) odpuštěna povinnost rezidence (AJ III, č. 73, s. 125).

¹⁶⁴ Kaplany a hmotné zajištění nižších duchovních hodnostářů dokládají mj. LC 1/I, s. 162; LC III–IV, s. 112 a 135; LEr I, s. 80; LEr VI, s. 81–82, 281, 318 a 320.

¹⁶⁵ Nehvizdský farář prodává obilí měšťanům Nového Města pražského: AJ IV, r. 1403, č. 270, s. 252–253. Směna polností vitické kapelanie AJ III, č. 125, s. 263.

¹⁶⁶ LEr III, č. 453, s. 308–9; srv. dále PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 64–66. Vitický kostel je rovněž příkladem proměny patrocina – původní zasvěcení sv. Ondřeji (viz mj. LEr III, s. 308) bylo pravděpodobně v rámci rekatolizace změněno na současné patrocinium sv. Šimona a Judy. Obecně HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Donace církevním institucím v Čechách v prvním dvacetiletí 15. století (Statistický přehled)*, In: Husitství – Reformace – Renesance, sv. 1, Praha 1994, s. 251–261.

¹⁶⁷ Výběr desátku ve farnosti Vitice, dle RDP, s. 49: 1352: 33 gr., 1367 (celoroční): 66 gr., 1369: 33 gr., 1384: 30 gr., 1385: 30 gr., 1388 fundace kaplanství, 1399: 66 gr.

¹⁶⁸ TOMEK, *Registra decimarum papalium*, s. IX – XI; MAUR, Eduard, *Morová epidemie roku 1380 v Čechách*, In: HDEM, roč. 10, 1986, s. 37–71, zde s. 46–49.

případech docházelo ke sporům plebánů s patrony, majiteli vsí a držiteli statků, ať už o majetky kostela, desátky či podací právo.¹⁶⁹

Boháčova teze o uplatnění mladších synů místních šlechtických rodů ve farní správě svého domovského regionu pro Českobrodsko neplatí; většina farářů byla do svých funkcí uváděna z Prahy nebo jiných venkovských oblastí.¹⁷⁰

Několik far, zejména v západní části, obdržela v průběhu 14. století vyšehradská kapitula za účelem hmotného zajištění svých kanovníků, kteří ona poměrně výnosná místa pronajímali zástupcům, kteří farnost spravovali, případně někteří faráři byli residenční povinnosti zproštěni.¹⁷¹

5.2 Český Brod, arcibiskupský distrikt

Příliš mnoho přímých informací o dění a fungování biskupských majetků na Českobrodsku za Tobiášových nástupců, zejména ve srovnání s jeho bouřlivým episkopátem, není.¹⁷² Přestože nedobrovolný dlouholetý pobyt Jana z Dražic u papežské kurie jistě ke stabilitě biskupství *in spiritualibus*, a tím spíše *in temporalibus* neprospěl; nelze spolu s Františkem Pražským považovat veškeré biskupské statky za rozchvácené a šlechtou zabrané, neboť z jejich výnosů museli administrátoři financovat jednak chod biskupství, jednak posílat biskupu hotové peníze do Avignonu. Sotva však byla tato hospodářská situace výhodná a dlouhodobě únosná.¹⁷³

Po Janově návratu (1326) pak muselo dojít k poměrně rychlé konsolidaci poměrů, tedy především zpětné získání zabraných statků a konsolidace statků vypleněných, neboť již krátce poté byly biskupské državy rozhojněny o hrad Herštejn a Supí Horu; roku 1333 výnosy

¹⁶⁹ Lhota n. Úvalem viz kap. 5.5. – Srv. dále např. LC I/2, s. 36; LEr II, s. 147 a 214; LEr VII, s. 51–52.

¹⁷⁰ BOHÁČ, *Středověké osídlení*, s. 102; DOLEŽALOVÁ, Eva, *Svěcenci pražské diecéze 1395–1416*, Praha 2010, s. 145, 158, 172. Celkový přehled podává Podlahova edice *Libri ordinacionum cleri 1395–1416* (LOC): Z regionu vzešlo celkem 19 akolytů, 3 jáhni a dva faráři (z Poříčan a Přistoupimi), z Českého Brodu navíc 23 svěcenců, z toho 6 kněží. V případě přistoupimského kněze Václava, syna Vítova, lze sledovat postup jednotlivých svěcení (LOC, s. 44 a 53), ani on ale se do rodného kraje nevrátil. Srv. PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 38.

¹⁷¹ Jistě vyšehradská kapitula spravovala fary v Rostoklatech, Štolmíři a Vrbčanech, které držela až do husitských válek jako součást tateckého dvora. – AJ III, s. 125 (odpuštění residence); AJ II, s. 325–327 a AJ IV, s. 208–209 a s. 304–305 (pronájem). Nájemní smlouva (s. 304) vypovídá o výnosnosti benefícia, pokud uvážíme výši odvodů a fakt, že výnos musel rovněž uživit samotného nájemce. – Další fary obdobně využívaly jiné centrální církevní instituce. Srovnej podmínky pronájmu fary ve Skramníkách (AJ V, č. 435, s. 115).

¹⁷² BERÁNEK – DVORÁK, *Nejstarší privilegia*, s. 5–6 vyvracejí často přejímané ztotožnění dvou listin Jana IV. (CIM II, č. 74, s. 138–140 a č. 75, s. 140–141) s lokací a právy Českého Brodu.

¹⁷³ FRANTIŠEK PRAŽSKÝ, in: FRB SN I, s. 78–83, k tomu srv. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991, s. 58–64, 139–144.

biskupských statků dovolily založení kláštera augustiniánů v Roudnici – vůbec první klášterní fundace pražských biskupů.¹⁷⁴

Ve světle těchto aktivit lze předpokládat, že výnosy, a tedy i celý region musely být hospodářsky konsolidované. Rovněž absence jakýchkoli zpráv o plenění či odcizování statků na Českobrodsku svědčí spíše pro jeho stabilitu.

Patrně dobrých vztahů s biskupem, budovaných Jindřichem z Lipé již od počátku století, využili jeho *přivrženci a cizí lupiči* a soustředili se roku 1315 v Českém Brodě, aby společně vystoupili na obranu zajatého Jindřicha.¹⁷⁵ Jindřich se rovněž stal, po biskupově odchodu do Avignonu, správcem jeho statků, na čemž jistě netratil; o přímém obohacování se na českobrodských statcích však nevíme.¹⁷⁶

O hospodářský a kulturní vzestup městečka i k němu přidruženého distriktu se zasloužil především první pražský arcibiskup, pokládaný často, ale zřejmě mylně za rodáka z Hostyně u Úval, Arnošt z Pardubic.¹⁷⁷ Kolem roku 1360 byl Brod opevněn kamennou hradbou, která nahradila provizorní obranné prvky, vybudované zřejmě v neklidné době Tobiášově; součástí městského obranného systému byla i rekonstruovaná arcibiskupská tvrz – sídlo českobrodských purkrabích spravujících tento hospodářský celek. Městské opevnění se třemi branami – Pražskou, Kouřimskou a Liblickou – bylo poškozeno za husitských válek, především při dobytí města roku 1421, a roku 1451 obnoveno.¹⁷⁸

Arnoštův životopisec Vilém z Lestkova rovněž vyzdvihuje opravu tvrzí a zakládání rybníků, jmenovitě uvádí některé z nich; předpokládám, že rybníční hospodářství na říčce Šembeře v omezené míře fungovalo již za Arnošta, přestože je rybník pramenně doložen až

---

¹⁷⁴ Zatímco koupi (Starého) Herštějna poblíž Domažlic r. 1328 pokryl z poloviny z výnosu prodeje vesnic, r. 1334 zakoupenou Supí Horu (Kyšperk) v Krušných Horách již plně kryl z výnosu biskupských statků, které podle Františka Pražského rozhojňoval a zveleboval. Srv. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.*, s. 141–142.

¹⁷⁵ CHRON. AUL. REG. lib. I, cap. CXXVI, s. 229, In: FRB IV, s. 229; HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV.*, s. 23–24; SOVADINA, Miroslav, *Jindřich z Lipé, I. část* In: ČMM, roč. 120, č. 1, 2001, s. 5–37, zde 17–18. KUČA, *Města a městečka, díl I.*, s. 554 spojuje s touto událostí vyplenění či vypálení městečka, což není, dle mého názoru, důvodný předpoklad.

¹⁷⁶ SOVADINA, Miroslav, *Jindřich z Lipé, II. část* In: ČMM, roč. 122, č. 1, 2003, s. 21–61, zde 47–48.

¹⁷⁷ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Arnošt z Pardubic*, Praha 2008, s. 12–14.

¹⁷⁸ Jako brodský purkrabí poprvé doložen r. 1364 místní šlechtic Bohuněk Hájek z Chrástu, 1373–80 Henslin, 1382–95 Petr Libňovec z Libkovic, 1405–6 Jan ze Zruče. Dle KUČA, *Města a městečka, díl I.*, s. 554. – Arnoštova role fundátora: ŽIVOT ARNOŠTA, In: FRB I, s. 394 (Slovy Viléma z Lestkova *založil špitály v Brodě, Příbrami a Libáni, vystavěl všechny tvrze arcibiskupské, které stáším se sesuly, městečka kostela svého, totiž Brod, Horšovský Týn a Roudnici opevnil zděmi, znova zřizoval rybníky*); totéž Krautwaldův ŽIVOTOPIS ARNOŠTA, s. 78–79; HLEDÍKOVÁ, *Arnošt*, s. 178–179; FROLÍK, Jan, *Archeologický výzkum městského opevnění v Českém Brodě v roce 1997*, In: ASČ, roč. 2, 1998, s. 385–394; BERÁNEK – DVOŘÁK, *Nejstarší privilegia*, s. 39, pozn. 242.

v závěru 14. století.¹⁷⁹ Případná ztráta zatopené půdy mohla být nahrazena pozemky vypálené vsi Chouranice, které byly k městečku ve 20. letech přiměřeny.¹⁸⁰

Tak, jako výstavba hradby město symbolicky i reálně oddělila od okolních (zřejmě tří) předměstí, tak také gotická přestavba svatogothardského chrámu, a především založení špitálu u sv. Máří Magdaleny znamenaly duchovní dokončení Tobiášovy fundace.

Špitál u kostela (spíše kaple) svaté Máří Magdaleny, jehož založení arcibiskup roku 1359 povolil neznámé zbožné měšťance v jejím domě, následně převzal arcibiskup přímo do svých rukou, zřejmě na sklonku života, neboť stavbu dokončil až jeho nástupce Jan Očko a převedl jeho hospodářskou správu roku 1370 na město. Ostatně brodští měšťané také většinově zajistili platy a příjmy zbožné fundace, původně určené pro 12 chorých chudých; zvláště pak působí dar sázavského kláštera – plat ze vsi Voděrady a dodávky dřeva. Vedle špitálu již ve 14. století fungovala městská škola.¹⁸¹

Schopnost měšťanů zajišťovat vedle odvodů povinných poplatků také četné zbožné fundace – kromě špitálu vznikly při farním kostele v předhusitské době čtyři oltáře, u nichž je v některých případech doložený i oltářník či střídník¹⁸² – odrážela hospodářský vzestup města v poslední třetině století, stejně jako *středověkou ekonomii věčného života*. O vzrůstajícím sebevědomí měšťanů pak svědčí i přesun městské samosprávy z rychty do nově (před r. 1402) vybudované radnice na náměstí.¹⁸³

---

¹⁷⁹ ŽIVOT ARNOŠTA, In: FRB I, s. 394. Listina z r. 1398 o narovnání sporu mezi farářem a měšťany vysloveně uvádí v *Brodě rybník, kde se plaví koně a ze kterého se vaří pivo*: LER VI, č. 24, s. 51–52; BERÁNEK – DVOŘÁK, *Nejstarší privilegia*, s. 19–20 a 38–39.

¹⁸⁰ RTT I, č. 21, s. 10; srv. BERÁNEK – DVOŘÁK, *Nejstarší privilegia*, s. 5.

¹⁸¹ Cancellaria Arnesti, s. 512, č. 8; LER I, s. 77, č. 159; HLEDÍKOVÁ, *Arnošt*, s. 180. Popis pozůstatků kláštera podává PODLAHA, *Soupis*, s. 18–20, kde rovněž uvádí opis kamenné desky ze 70. let 14. stol. uložené dnes v Podlipanském muzeu. Ta informuje o potvrzení převodu majetkové správy špitálu na městskou radu, která ale skládá účty biskupovi (CIM II, č. 440, s. 632–634). Onen převod r. 1370 potvrdil Řehoř XI. a určil olomouckému biskupovi, aby rozhodl o jeho správě (MV IV, č. 1185, s. 676). Srv. BERÁNEK – DVOŘÁK, *Nejstarší listiny*, s. 31–34. – LER I, č. 24, s. 15; jedná se zřejmě o Polní Voděrady za Kouřimí, kde sázavský klášter držel polovinu vsi; srv. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 91. Tyto příjmy ale pravděpodobně nebyly základem špitální ekonomiky. – LER I, s. 77, č. 159. K Českobrodským stavbám, jejich lokalizaci, podobě a topografii obecně DVOŘÁK, Miloš – DVOŘÁK, Ladislav, *Historická topografie města Českého Brodu, 1. část*, In: PMK, sv. 2, 1982, s. 49–67; 2. část, In: PMK, sv. 3, 1984, s. 85–104; 3. část, In: PMK, sv. 4, 1987, s. 27–55; 4. část, In: PMK, sv. 5, 1989, s. 17–37; 5. část, In: SSČ, roč. 21, 1995, s. 113–126; 6. část, In: APK, 1998, s. 3–30; MRVÍK, Vladimír Jakub, *Historická topografie města Českého Brodu (VII): vnitřní město – dokončení*, In: APK, 2016, s. 3–144.

¹⁸² Oltář sv. Bartoloměje (zal. 1389), oltář Navštívení Panny Marie (zal. 1392), oltář Těla Kristova (zal. před 1397), oltář sv. Barbory (zal. 1402). Přehledně PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 4–5, vychází z LC a LER.

¹⁸³ LER VI, č. 150, s. 288; DVOŘÁK, Miloš, *Městská správa v Českém Brodě a její písemnosti do roku 1621*, In: SAP, roč. 32, č. 1, 1982, s. 170–220, zde s. 174, pozn. 19 klade vznik radnice do doby Jana z Jenštejna podle zde nalezeného komorového kachle s jeho předpokládaným znakem. Zřejmě od prvního desetiletí 15. stol. se v čele rady střídali jednotliví radní ve funkci purkmistra. Tamtéž, s. 174–175. – Město zřejmě již od počátku druhé poloviny 14. století disponovalo městskou pečeti. Tamtéž, s. 173; Cancellaria Arnesti, č. 8, s. 512.

Účet arcibiskupského pokladníka z období 1382–1383 dovoluje hlubší vhled do hospodářského života města a měšťanů.¹⁸⁴ Nejvýraznější položku tvoří především poplatky z dědin, parcel ve městě a soudní pokuty; následují poplatky ze 76 krčem, které se téměř rovnají jedné z předřečených položek. Vysoký počet pohostinských zařízení jak ve městě, tak na předměstí odpovídá významu cesty, která Brodem procházela a které, mimo jiné, vděčí za svůj rozvoj. S jejich provozem souvisí rovněž vaření piva, předpokládané v průběhu celého 14. století a jistě v jeho závěru.¹⁸⁵ Zatímco předhusitská produkce sloužila především pro místní spotřebu,¹⁸⁶ po husitských válkách¹⁸⁷ produkce stoupala a rozšiřoval se okruh jeho odběratelů; brodští měšťané byli v 16. století zdaleka největšími dodavateli piva do kutnohorského revíru a právováreční měšťané ve 40. – 70. letech 15. století postupně ovládli městskou radu, než byli z těchto pozic vytlačeni příslušníky formujících se cechů.¹⁸⁸

Oproti krčmám desetinové zisky přinášely příjmy z mlýnů a masných krámů, které měly ještě povinnost odvodu sádla na (arci)biskupský dvůr. Podobně odváděli měšťané také vosk. Další poplatky, např. podýmné, tvořily zanedbatelnou část celkových 68 kop a 48 grošů, částky odpovídající zhruba polovině výnosu z nadprůměrného distriktu.¹⁸⁹

Odhad počtu obyvatel v husitském Brodě je jen velmi přibližný; k roku 1437 shledáváme ve městě a na předměstí celkem 134 domů a 20 dvorů; tj. odhadovat lze necelou tisícovku obyvatel, včetně městské chudiny. Brod se tedy roku 1437 zařadil k nejmenším královským městům.¹⁹⁰

---

¹⁸⁴ Účet pokladníka, s. 19–20. Pokud vycházím v následujících odstavcích o městské ekonomice z této edice, znovu ji necituji.

¹⁸⁵ DVOŘÁK, Miloš, *Českobrodské pivovarnictví v předbělohorské době*, Český Brod 1996; srv. TÝŽ, *Odbytové problémy městské ekonomiky: Český Brod a kutnohorská oblast*, In: HD, roč. 4, 1979, s. 205–248. Pivo se v Brodě vařilo jistě před r. 1398 (LEr VI, č. 24, s. 51–52). K právní fixaci vaření piva NODL, Martin, *Sociální aspekty středověkého městského pivovarnictví*, In: Dobrou chuť, velkoměsto, DP XXV, Praha 2007, s. 53–69, zde s. 58–59 a 66–67. Mílové právo vůči zakládání sladoven a vaření piva získal až r. 1437 s povýšením na královské město (CIM III, č. 96 s. 149).

¹⁸⁶ Předpoklad dodávek piva do nejbližšího okolí potvrzuje mj. nájemní smlouva rostoklatské fary z r. 1404, jejíž *conventor* je povinen odvádět *duo vasa Brodensis cerevisie triticee*. AJ IV, s. 304–305.

¹⁸⁷ Nejen v souvislosti s privilegiem obdrženými spolu s povýšením na město královské r. 1437; CIM III, č. 96 s. 149.

¹⁸⁸ DVOŘÁK, *Českobrodské pivovarnictví*, s. 10–11.

¹⁸⁹ Účet pokladníka, s. 19–22, s. 26 a 28. Město Český Brod 68 kop 48 gr., celý obvod 117 kop 39 gr; obvod Týn n. Vlt. 120 kop 58 gr.; obvod příbramský 107 kop 21 gr.; Horšovský Týn 135 kop. Podobné srovnání poskytuje a výsledky potvrzuje i arcibiskupský urbář sestavený po r. 1390 (DRC, s. 104–107). Vysoké výnosy, které z brodského distriktu plynuly, stojí zřejmě za aktivitou arcibiskupů, která měla příjmy ještě zvýšit. Srv. mj. emfyteutické vysazení Nové Vsi Olbramem ze Škvorce r. 1397 se svobodnou rychtou a krčmou (LEr IV, č. 639, s. 463). – Srv. dále brodský rentovní rejstřík z r. 1449 jako pramen k majetkovým vztahům obyvatel často vycházejících z doby předhusitské a rovněž jako přehled řemeslné činnosti. BERÁNEK, Karel – DVOŘÁK, Miloš, *Rentovní rejstřík města Českého Brodu z roku 1449*, In: APK, 1997, s. 9–93, edice s. 10–57.

¹⁹⁰ CIM III, č. 108, s. 182–183; DVOŘÁK, Miloš, *Český Brod*, In: APK, 1994, s. 19–26, zde s. 22; HOFFMANN, *Středověké město*, s. 197.

Hospodářský život města se, jak již bylo naznačeno, orientoval především na pohostinství a s ním spojený trh a řemeslnicko-zemědělskou produkci, čemuž bylo městečko pro ne příliš rozsáhlou výměru půdy zřejmě určeno již biskupem Tobiášem. O významné poloze městečka na obchodní cestě svědčí kromě starší orientace náměstí, s tím spojených městských bran a navazujících předměstí rovněž dláždění těchto hlavních cest, provedené zřejmě v polovině 14. století, a především most přes Šemberu na Malechově (Kouřimském předměstí). Trhovou funkci Brod plnil pro relativně široké okolí; mj. trh v Kostelci vznikl až v 1. polovině 15. století.¹⁹¹

Tři předměstí bezprostředně navazující na městské brány vznikala poměrně neuspořádaně podél hlavních komunikací. Jejich charakter byl převážně zemědělský, avšak přesouvala se sem řemesla hlukem, zápachem či požárem ohrožující město samotné (zde především jirchářství a koželužství); navíc na brodských předměstích fungovalo 15 krčem a městská lázeň, situovaná sem z téhož důvodu. Předměstí obývali zejména neplnoprávní podsedci (*subsides*), kteří se kromě zemědělské činnosti zabývali službami a řemeslem. Na uskupení předměstských domků a dílen volně navazovaly zahrady a polnosti, na Šembeře stálo několik mlýnů (Chouranický a městský), *obecní louže* a městská cihelna. Měšťanské hospodaření na těchto přilehlých polnostech a dvorech předcházelo jejich průniku do vesnických majetkových vztahů, k čemuž v případě Brodu docházelo po vypuknutí husitské revoluce v souvislosti se sekularizací církevních majetků a obecně majetkoprávní nestabilitou. Správa předměstí byla vykonávána skrze městskou radu, v 16. století již existovalo několik předměstských rychtářů.¹⁹²

Kromě měšťanů spravujících se podle městského práva obývali část města přilehlou k Liblickému předměstí a část tohoto předměstí lidé tzv. *postranního práva farářského*, spadající pod jurisdikci zvláštního rychtáře a konšelů, vybíraných zřejmě z jejich řad. Tito lidé podléhali skrze rychtáře přímo faráři a jemu z nich plynuly stanovené dávky; rovněž pro tuto skupinu obyvatel platily určité povinnosti vůči městu a městské obci, spojené zejména

---

¹⁹¹ Existenci mostu dokládá spor mezi farářovými lidmi a měšťany o údržbu dláždění ulice k němu vedoucí (LER VI, č. 24, s. 51–52). Srv. rovněž založení nákladného mostu Janem IV. v Roudnici, podobný most byl v druhé polovině 15. století také nadvakrát vybudován u Úval, kde překračovala hlavní cesta říčku Výmolu.

¹⁹² Indikační skica Českého Brodu (KRM23018410); DRC, s. 105; BEZDÍČKOVÁ, Aneta, *Středověké předměstí z pohledu archeologie na příkladu Českého Brodu*, Bakalářská práce FF Univerzita Pardubice, 2016, s. 52–53; DVOŘÁK – DVOŘÁK, *Historická topografie města Českého Brodu, 1–6. část, rozsah stran viz jednotlivé budovy*; DVOŘÁK, Miloš, *Středověká archeologie a bývalý dům čp. 104 v Českém Brodě*. Českobrodský zpravodaj, březen 1995, s. 3; TÝŽ, *Městská správa*, s. 184; HOFFMANN, *Středověké město*, s. 193–194 a obecně s. 192–198. – Opakování sporu mezi měšťany a uličany o povinnosti opravy komunikací a noční hlídky je znovu doloženo k r. 1429. SCHUZL, Václav, *Historické zprávy o nejstarší knize m[ěsta] Brodu Českého z l. 1421–1496*, In: Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, č. 6, 1899, s. 1–45, zde s. 6–7.

s využíváním společných prostor – především peněžitá spoluúčast na čištění rybníka a údržbě uličního dláždění.¹⁹³

Rozvoje Brodu, *oppidi nostri forensis*, v závěru 14. století využil roku 1406 arcibiskup Zbyněk Zajíc k navýšení zatížení jednotlivých městských parcel a provozů a na oplátku měšťanům neurčitě potvrdil získaná práva.¹⁹⁴ K obecnému zvýšení výběru poplatků vedlo zejména stále se stupňující zadlužení arcibiskupství, gradující zastavováním a prodejem jednotlivých statků ještě před vypuknutím husitských bouří.¹⁹⁵

Městečko Český Brod plnilo centrální roli vůči venkovskému zázemí a okolí pravděpodobně již od Tobiášova vysazení; od roku 1310 sloužil Brod jako jedno z míst shromažďování berně z Kouřimského kraje. Rovněž na městské tvrzi sídlící purkrabí vykonával správu značně roztráštěného okrsku arcibiskupských statků, sestávajících z městečka s příslušenstvím a zhruba 12–15 vsí.¹⁹⁶

Většina vsí jak v blízkém okolí Brodu, tak na Uhlířskojanovicku patřila k biskupským majetkům již od 13. století; ve století 14. získává arcibiskup některé vesnice v oblasti Černého lesa, o nichž zpravuje Účet pokladníka pražského arcibiskupství. Jedná se především o ves Kozojedy z majetku pánů z Jenštejna a vsi Štíhlce a Chrást s dvory Slavice a Lažany (Nový Dvůr) z majetku pánů z Chrástu. Obě vsi páni z Chrástu získali v 60. letech jako manské zboží od krále a zřejmě jej nakrátko získal arcibiskup; případně, což by bylo pravděpodobnější, zde držel pouze platy.¹⁹⁷ Podobná situace zřejmě nastala i v případě vsi Kozojedy, na které mohl arcibiskupství plat zapsat sám arcibiskup či jeho příbuzní. Tyto

---

¹⁹³ LER VI, č. 24, s. 51–52; DRC, s. 105; DVOŘÁK, *Městská správa*, s. 173; obecně SVOBODOVÁ–LADOVÁ, Miluše, *Zvláštní místní práva v Praze*, in: PSH, roč. 8, 1973, s. 95–185, zde s. 100–116.

¹⁹⁴ Regest: RBMV II, č. 156, s. 53; vydal jej BERÁNEK – DVOŘÁK, *Nejstarší privilegia*, s. 39–42. – Nezodpovězenou otázkou zůstává, zda a případně kdy byl Brod povýšen na město. Prameny příliš jistoty nenabízejí, navíc označení města se v průběhu celého 14. století střídá (*oppidum*, *oppidum nostrum forensis*, ojediněle i *civitas*). Zde záleží především na terminologickém vymezení pojmu. Zřejmě však k žádnému přímému aktu povýšení, jak se domnívá starší bádání, nedošlo a Brod získával pouze jednotlivá privilegia (např. právo hradební za Arnošta z Pardubic). Zřejmě za Jana z Jenštejna v souvislosti s podobným privilegiem uděleným arcibiskupskému Pelhřimovu získal Brod právo spravovat se a odvolávat se na právo staroměstské. Srv. DVOŘÁK, *Městská správa*, s. 174.

¹⁹⁵ Zde příkladně Nová Ves, odprodaná Konrádem z Vechty Bedřichovi z Ředhoště (RBMV II, č. 157, s. 54) a zástava Českého Brodu s příslušným dvorem v Liblici Janu Sekretáři ze Smržova (Zbytky register, č. 699, s. 99), obojí r. 1418; srv. BOHÁČ, *Pozemková držba*, s. 179–180.

¹⁹⁶ CIB II/3, s. 123 a 125–126. – Viz výše pozn. 178, dále srv. DRC, s. 104–106; Účet pokladníka, s. 19–22; BOHÁČ, *Pozemková držba*, s. 165–166.

¹⁹⁷ SEDLÁČEK, *Hrady*, díl XV., s. 22 a 24; TÝŽ, *Místopisný slovník*, s. 811; ROUBÍK, *Soupis*, s. 22; KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 465. V Lažanech o zhruba 5 usedlostech stála kromě dvora ještě tvrz; co stálo za užíváním dvojího pojmenování, stojí za úvahu – viz výše text J. Klápště.

drobné majetky jsou v arcibiskupských rukách známy pouze z Účtu pokladníka, o desetiletí mladší arcibiskupský urbář je nezná a figurují v majetcích drobné místní šlechty.¹⁹⁸

O zpracované struktuře správy arcibiskupských distriktů pro druhou polovinu 14. století svědčí řada listin, jak obecně naznačil Z. Boháč.¹⁹⁹ Hlavou jednotlivých distriktů byl purkrabí, který vykonával správu svěřeného distriktu a staral se o výběr daní, dávek a poplatků (na vsi především podýmného), v blízkosti tvrze se nacházel dvorec, kde byly soustředěny naturální platy, následně pak centrálně odváděné; zejména tedy zmiňované obilí, sádlo a vosk.²⁰⁰ Purkrabí rovněž, spolu s rychtářem a popřípadě biřici, zajišťoval výkon nižších soudních pravomocí, popřípadě robot.²⁰¹ Purkrabské správě pak podléhali správci (*vilicus, procurator*) či nájemci jednotlivých dvorů, o nichž pro Českobrodsko zprávy chybí. Torzovitě listiny zmiňují i další služebníky, častá byla rovněž soustava nápravníků vážící se k (arci)biskupské půdě povinných službou biskupu se štítem a samostřílem, zajišťujících ochranu a zřejmě i prestiž (arci)biskupa.²⁰² Nejširší skupinu této *služebné pyramidy* tvoří jednak měšťané, obyvatelé práva farářského a podsedci v Českém Brodě, jednak poměrně diferenciovaná skupina vesnického obyvatelstva od nejbohatších sedláků, kteří se někdy, zejména v průběhu 16. století, pokoušeli o průnik mezi svobodníky a posléze nižší šlechtu,²⁰³ až po chalupníky, podruhy, čeled' a vesnickou i městskou chudinu.

Odvod jednotlivých dávek ze zemědělské půdy (průměrně 2 hřivny z lánu, na Uhlířskojanovicku typicky méně) a z jednotlivých provozů (krčem, masných krámů a mlýnů,

¹⁹⁸ SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 452. – Účet pokladníka, s. 19–22; viz dále kapitola 5.6.1.

¹⁹⁹ BOHÁČ, *Pozemková držba*, s. 180–182 je výchozím textem pro následující odstavec, proto jej dále necituji.

²⁰⁰ O výběru daní purkrabím svědčí několik přípisků *dedit Petrus Libnowetz* v Účtu pokladníka, s. 21–22, o naturálních poplatcích srv. výše. O podílu na ochraně cesty svědčí AJ VI, č. 215, s. 53. Ke tvrzi, později typicky přebudované v pivovar ŠIMEK, *Hrady, zámky a tvrze, díl VI*, s. 79–80.

²⁰¹ Rychtář doložen jednak v Brodě v souvislosti s emancipací městské rady a zřízením radnice (viz výše pozn. 183); dále výjimečný popis rychty a příslušenství v Bylanech, zakoupené r. 1388 brodským purkrabím Petrem z Libňovic (srv. výše). Popis vychází ze zlistinění prodeje této rychty kouřimskému rychtáři Jakubu arcibiskupem Arnoštem. LEr III, 316, cituji dle plné edice a překladu BERÁNEK – DVOŘÁK, *Nejstarší listiny*, s. 19 a 34–36: (...) *zmíněnou rychtu s dvěma svobodnými lány, krčmou, částí mlýna tamtéž a pokutami plynoucími ze soudů kromě tří vin, totiž ohně, smilstva a vraždy (...), že týž Jakub a jeho nástupci mají být věčně připraveni a vázáni k službě nám (...)* s jedním pancířem a samostřílem, kdykoli se naskytne potřeba a budou požádáni. Další rychty jsou pak známy ze souvislostí arcibiskupského urbáře (DRC, s. 104–107). O praktickém výkonu rychtářského nižšího soudnictví pro toto období zde zmínky chybí. Insert této Arnoštovy listiny je rovněž dokladem pobytu arcibiskupa Arnošta na Liblicích.

²⁰² Srv. výše případ bylanského rychtáře a rovněž také teorii o drobných šlechticích – nápravnících kolem Biskupského Brodu, viz výše pozn. 48 a 82 a dále MÜLLER, Václav, *Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin 15. a 16. století*, Praha 1905, s. 23–24. – Z pobytů pražských arcibiskupů lze očekávat zastávky v Brodě při průjezdu východním směrem; doložen je jediný pobyt arcibiskupa Arnošta v Liblici (srv. výše pozn. 201), vyšší frekvenci pobytů lze očekávat v případě Olbrama ze Škvorce, který měl v sousedství své vlastní statky.

²⁰³ Typickým příkladem je rod Trojanů z Bylan a později Rossfeldu. Kompletní přehled podává MRVÍK, Vladimír Jakub, *Nižší šlechta na Černokostelecku v období raného novověku*, Diplomová práce FF UK, 2009, zejména s. 114 a 124–129.

v jednom případě rovněž lesa) byl směřován do rukou purkrabího, zatímco naturální dávky byly odváděny jednak skrze purkrabího na pražský dvůr (zejména lůj, obilí, kuřata), jednak do hospodářského dvora v Liblici. Ten tedy zajišťoval režijní hospodaření na arcibiskupských statcích brodského distriktu. Pravděpodobně zde lze předpokládat chov koní, doložený na sklonku 13. století, a to především dle počtu kop sena odváděných výslovně do Liblic; méně jej odváděly vzdálenější vsi do dvora v Kyjích. Ze sousedních Bylan a Liblic samotných byli majitelé každého lánu povinni zajistit v době žní *unum laboratorem vocatur shonne*, tedy jednoho žence; z ostatních vsí nebyla žádná robota vyžadována. Rovněž brodstí držitelé krčem byli povinni poskytnout pro senoseč po dvou sekáčích, z městského lánu pak šest sekáčů, kteří také sklízeli oves, zřejmě pro krmení liblických koní. Nová Ves, vzdálenější Onomyšl a Nepoměřice vedly pravděpodobně specializovaný chov ovcí, neboť každoročně kolem sv. Jiří odváděly poplatek *pro agnellis*; za jehňata. Souhrnně lze arcibiskupské hospodaření na Českobrodsku označit za nadprůměrně výnosné, stabilní a funkční. Přebytková produkce arcibiskupských i ostatních vesnic zásobovala českobrodský trh, který naopak venkovánům zajišťoval, kromě nutných finančních prostředků k platbě jednotlivých dávek, dodávky specializovaných řemeslných výrobků i kontakt s širším světem.²⁰⁴

V několika dalších vsích blízkých centru distriktu shledáváme nejpozději od konce 14. století několik arcibiskupských nápravníků, zejména v Tuchorazi a Přistoupimi, kde byli zřejmě soustředěni kolem arcibiskupského dvora tamtéž a spolu s ním sdíleli osud brodského distriktu. V Tuchorazi pak známe roku 1398 arcibiskupského krejčího Kuneše, jenž byl zároveň správcem dvora a jemuž byl tamtéž podřízen panoš (*cliens*) Přibík zv. Těžký. Tito *clientes* pak zřejmě byli předky drobných rodů Šestáků a Hašků z Tuchoraze, kteří se v pramenech vyskytují po husitských válkách.²⁰⁵

5.3 Cisterská fundace v Klášterní Skalici, její zajištění a správa

Příhodná lokalita v širokém údolí Kouřimky, jen něco přes dva kilometry vzdálená od královské Kouřimi, je poprvé doložena k roku 1345 jako majetek zesnulého Arnolda ze Skalice, následně snad jako šosovní příslušenství Kouřimi osvobozené roku 1350 Janu Levlovi. F. Kavka naopak předpokládá čerpání nadace zakládaného kláštera z na králi

---

²⁰⁴ DRC, s. 104–106. Dále FIALA, Zdeněk, *Předhusitské Čechy*, Praha 1968, s. 226–227; GRAUS, *Dějiny venkovského lidu, II. část*, zejm. s. 159–194, 513–519; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, In: PSH, roč. 27, 1994, s. 15–23.

²⁰⁵ AČ II, č. 296, s.180; AJ III, č. 285, s. 394–395; HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum*, s. 19; srv. dále kap. 5.2.

vazalsky závislých pozemků, což ale dokládá pouze v případě majetků na Černokostelecku, držených Janem z (Černého) Kostelce. Některé statky na Kouřimsku získali kouřimští měšťané od králů Jana a Karla. Jakým způsobem nabytí zakladatel Skalice a ostatního darovaného majetku, je tedy nejisté.²⁰⁶

Jak dokládá K. Charvátová, Dětrich z Portic, mnohoobročník, přední Karlův rádce a diplomat, byl fundátorem rozhodně netypickým; navíc vezměme v potaz, že samotná cisterská fundace byla v prostředí 14. století velmi neobvyklá. Kouřimsko jako poměrně příhodný prostor zakladateli pravděpodobně doporučil opat budoucího mateřského kláštera Jan, neboť Sedlec měl v regionu vlastní majetek, jehož část byl posléze ochoten odstoupit, a v samém městě probošství.²⁰⁷

Klášter *Ad Graciam Beatae Virginis* založil Dětrich roku 1357, zakládací listinu vydal 13. října a základní kámen byl za přítomnosti vysokých církevních i světských představitelů položen o měsíc později. Stavba kláštera započala zřejmě bezprostředně a nikdy nebyla dokončena. Výslovně se uvádí založení kláštera, filiačně napojeného na Sedlec, pro 12 mnichů a opata; k jejich výživě snad mohl darovaný majetek postačovat, každopádně mnichům Dětrich věnoval ještě 2000 kop grošů určených k vybudování kláštera a jeho provozu.²⁰⁸

Možnost vytvořit novou ucelenou majetkovou enklávu byla v situaci hojně rozdrobených držav na Českobrodsku velmi nesnadná, ba přímo nemožná. Proto také nově vzniklý klášter byl obdařen pouze skromným a rozdrobeným majetkem, čítajícím v době svého největšího rozkvětu na desítku vsí a čtyři dvory.²⁰⁹

Les Kozí hřbet s příslušnými dvěma hajnými v Kozojedech a Štíhlicích (*Wczulicziech*) zakoupil Dětrich jako královské léno od Jana z Kostelce; nový klášter získal při svém založení ještě samotnou ves Skalici a blízké Miškovice a Řitvu, dříve zřejmě majetek města Kouřimi, a Lipskou, kde měli Kouřimští rovněž své majetky. Dvě jádra měl tedy klášterní

---

²⁰⁶ Po řadě RBM IV, č. 1522, s. 613; SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 801; KAFKA, František, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378)*, I. díl, Praha 1993, s. 117. Kafka vnímá tuto nadaci jako zdůraznění Karlovy pravomoci v oblasti upevnění lenních vztahů – tedy připoutání Jana z Kostelce užšími, manskými závazky. (Tamtéž, s. 117 a pozn. 41).

²⁰⁷ CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterského řádu v Čechách (1142–1420)*, díl II, Praha 2014, s. 297–299. Tato kapitola je základním přehledem k dějinám a architektuře kláštera.

²⁰⁸ Zakládací listina dochovaná v insertu papežského potvrzení (Listiny, č. 1, s. 381–382); k položení základního kamene a potvrzení nejstarších majetků LEr I, č. 22, s. 13–14; CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, s. 299–301.

²⁰⁹ Přílohy – Mapa 1, převzato z CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, s. 315.

majetek již od počátku.²¹⁰ Nedlouho poté věnoval mnichům pravděpodobně Dětrich blízké Zalešany, dříve zřejmě majetek místních vladků, a ke klášteru přikoupil od mateřského kláštera i jižně položenou ves Ždánice.²¹¹ Posledním zakladatelovým počinem ve vztahu ke klášteru bylo zakoupení původně královských lén Masojed, Doubravčic a Dolánek, které spolu s rozsáhlým Kozím Hřbetem tvořily vzdálenější majetkovou enklávu. Rovněž v případě této směny a s ní souvisejících sporů s pány z Chrástu držícími sousední vsi vystupuje jako arbitr sám král, což svědčí o mimořádném vztahu, který jej pojil ke klášteru a jeho zakladateli.²¹² Takto utvořený celek ještě doplnila ves Lhota (pod Lipskou, dnes Hlaváčova), doložená až zpětně v seznamu Zikmundových zástav.²¹³

O hospodářském životě kláštera jsme spraveni pouze neúplně; lze předpokládat navýšení původních příjmů (dle zakladací listiny 200 hřiven stříbra ročně) na zhruba trojnásobek. Příjmy rovněž vzrostly díky darům Václava IV., jenž klášteru věnoval platy v celkové hodnotě 466 kop grošů. Jakým způsobem byl tento ideální stav narušen probíhající krizí, není zřejmé. Tyto rentovní příjmy pak doplnily čtyři režijní dvory (Skalice, Zalešany, Dolánky a neznámý na Černokostelecku). Pomístní jméno *Kobyli pole* napovídá primárnímu využití dvora u Kozího hřbetu; ostatní zřejmě sloužily zejména obilnářství. Poměr dvorů a vesnic by mohl napovídat snaze o intenzifikaci hospodaření v oblasti, kde téměř nebylo možné zhodnocovat majetek jiným způsobem. Z dalších známých hospodářských objektů lze jmenovat rybníky (na Kouřimce a v Dolánkách), mlýny a vinici ve Skalici. Zřejmě krátce po založení kláštera zbudovali mniši kamenný most přes Kouřimku spojující klášter s blízkým městem.²¹⁴

Snad k ochraně cesty spojující údolím Šembery městečka Brod a Kostelec založili mniši, nebo kdosi z jejich okruhu v severním cípu staršího hradiště hrádek Šember, jehož existenci snad předcházelo jakési *presidio Burgstadil*, zřejmě pozůstatky starších valů na

---

²¹⁰ RBM, VI/2, č. 778, s.467–468; Listiny, č. 1, s. 381–382; Miškovice, PROFOUS, *Místní jména, díl III*, s. 96; zaniklá ves Řitva je jako majetek Kouřimi umisťována do jejího blízkého okolí, ROUBÍK, *Soupis*, s.28; v Lipské uděluje Jan r. 1327 šest lánů kouřimským měšťanům: RBM III, č. 1261, s. 490; k roku 1355 uvádí Sedláček z orlického archivu dědiny pražského měšťana P. N. tamtéž (PROFOUS, *Místní jména, díl II*, s. 629).

²¹¹ Po řadě RTT I, s. 24: K roku 1324 byl panoš Vojslav ze Z. žalován za škodu učiněnou jinému vladkovi. Dále srv. VÁVRA, Josef, *Bývalé panství Svojské*, In: Sborník historický, roč. 1, 1883, s. 236–243, zde s. 240; RBM VI/2, č. 867, s. 542.

²¹² RBM VII/1, č. 32, s. 29–30; Listiny, č. 4, s. 389–391; CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, s. 321.

²¹³ Zbytky register, č. 1549, s. 212; BÁRTA, Stanislav, *Zástaní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*, Brno 2016, č. 294 a 295, s. 216.

²¹⁴ První dva jsou známy v souvislosti se sekularizací klášterství, Dolánky dokládá J. Klápště. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, s. 325–326, pozn. 780. Charvátová dle KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 444 pokládá v listinách zmiňovanou lokalitu *Burgstadil* se slovanským hradištěm u Doubravčic a potenciálně tam situuje onen dvůr.

Starých zámčích. Písemné prameny jej zmiňují pouze nepřímo, jaké byly jeho osudy po zničení skalického kláštera a kdy a jakým způsobem zanikl, není známo.²¹⁵

Zajímavé by bylo sledovat vztah kláštera a blízkého královského města, v jehož rámci navíc působilo proboštství téhož řádu; zda má být tento vztah obdobou kontaktů mateřského kláštera s Kutnou Horou. V rovině hospodářské nevíme o žádných rozepřích; naopak se zdá, že město vyšlo prodejem několika vsí k rozšíření klášterního majetku cisterciákům vstříc. Je pravděpodobné, že museli s měšťany kooperovat mj. co se týče využití Výrovky, mlýnů a přilehlých pozemků. Naopak farní klérus měl s cisterciáky spory o církevní úkony, platy a narušení farních práv ve městě. Toho se také týká několik doložených pří mezi proboštem, resp. proboštem a opatem a kouřimskými plebány. I z tohoto sporu se zdá, že klášter udržoval s proboštvím dobré vztahy.²¹⁶

Důkazem výjimečné přízně je Karlova zlatá bula, osvobozující klášter od veškerých břemen, daní a mýt a udělující mu mnohá práva. Zejména podřizuje poddané výhradně opatskému soudu, povoluje zřizování krčem a pekáren i v dosahu mílového práva – kouřimské mílové právo ostatně zahrnovalo velkou část klášterních statků – a vůči nálezům kovů stejná práva, jakými disponuje Sedlec.²¹⁷

Za druhého otce kláštera lze považovat Václava IV.; pro jeho vstřícnou politiku vůči Skalici je možné, že zde král realizoval své fundátorské ambice. Mniši získali z královské pokladny roční příjem 300 kop grošů určený k obživě 50 kněžích modlících se za spásu královského donátora a jeho předků. Tomu snad odpovídá i nedokončená změna stavebního plánu na přelomu století. Ani tento takřka otcovský vztah nezachránil mnichy před královským zápisem 30 kop grošů na kláštere pražskému měšťanovi Henzlínu ze Zárova roku 1395 za účelem dřívějšího výběru daní v době eskalujících konfliktů s panskou jednotou.²¹⁸

Vliv a působení kláštera a rovněž kouřimského proboštství se uzavřel dobytím *božími bojovníky* roku 1421, následně došlo ve shodě s obecným trendem k rozchvácení

---

²¹⁵ DURDÍK, Tomáš, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000, s. 537–538; KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 444; SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV*, s. 18–19. Roku 1542 je ve dskách zemských jmenován jako pustý, příslušný k Tucharzi.

²¹⁶ Ke sporu o právo pohřbu r. 1345 RBM IV, č. 1522, s. 613; ke sporu Štěpána z Pálce, faráře v Kouřimi o zpívání vigilií nad zesnulým měšťanem r. 1407 AJ V, č. 96, s. 329; AJ VI, s. 17, 20–21, 28.

²¹⁷ Listiny, č. 2, s. 382–387.

²¹⁸ Výnosy rentových statků a Václavovy donace srovnává CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, s. 307, zejména pozn. 725. – CIB II/3, s. 131; SPĚVÁČEK, Jiří, *Václav IV.*, Praha 1986, s. 247–258.

a sekularizaci majetků; skomírající klášter byl obnoven v zřejmě v 60. letech 15. století, o století později byl spojen s mateřským klášterem a sloužil jako hospodářský dvůr.²¹⁹

5.4 Ostatní církevní statky

Majetkové poměry jednotlivých církevních institucí, kromě lokálních – tedy kostelů, kaplí a oltářů – zůstaly veskrze stabilní, zejména pro již několikrát naznačenou majetkovou roztržitost. Absence královské držby, případně rozsáhlejších panských dominií znemožňovala větší donace těmto institucím, neboť drobní pozemkoví vlastníci nebyli s to pro spásu své duše obětovat tak velká nadání.

Klášterní instituce v regionu často dvory a vsi pronajímaly profánním hospodářům za pevně stanovenou rentu. Takto hospodařil Štěpán z Tetína na proboštském dvoře v Taticích s přidruženými vesnicemi, zastaveném mu na deset let za účelem hospodářské a stavební rekonstrukce majetku. Obdobně také pronajal boleslavský děkan dědičně ves Vrátkov s poplužním dvorem jakémusi Petrovi za 30 kop grošů ročně, což zhruba odpovídá výnosu dvou až tří arcibiskupských vesnic; lze tedy předpokládat, že vrátkovské hospodářství bylo již poměrně zavedené, přestože je zápis o tomto pronájmu z roku 1366 první zmínkou o vsi.²²⁰

Drobnější statky v regionu držely i další kláštery – břevnovský (ves a podací ve Vykání), sázavský (ves Skramníky a podací ke kostelu, dvůr v Taticích) a vyšehradská kapitula (dvůr s tvrzí, jakési hospodářské a správní mikrocentrum, v Taticích s příslušnými Milčicemi, Vrbčany a Břežany; plat v Poříčanech, Žherech a Cerhýnkách a dále patronáty ve Rostoklatech, Štolmíři a Vrbčanech). Patronátní právo v těchto vsích sloužilo k výživě vyšehradských kanovníků, kteří tyto prebendy drželi a nezřídka za sebe dosazovali kaplany či správce (*vicarius manualis, capellaneus, viceplebanus*).²²¹ Jedinou významnější majetkovou transakcí byl roku 1358 uskutečněný prodej vsi Velim se vším příslušenstvím, mj. svobodnými i platem zatíženými lány (*allodiorum et rusticanis*), zbraslavskému klášteru

²¹⁹ Staré letopisy české, s. 78, odst. 106; CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, s. 320.

²²⁰ RBM III, č. 1239, s. 482–483; SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 980; PROFOUS, *Místní jména, díl IV*, s. 620; Účet pokladníka, s. 19–22; NOVÝ, *Hospodářský region*, s. 408–409.

²²¹ LEr I, s. 80; LC III–IV, s. 112; RBM IV, č. 653, s. 253–254; AJ II, č. 128, s. 219. Podnětné postřehy ke kapitulnímu hospodaření nově přináší MAŘÍKOVÁ, Martina, *Finance v životě pražské metropolitní kapituly*, zde zejména s. 26–56; dále srv. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě*, In: Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku, Praha 2011, s. 9–44. Ke klášterním dvorům CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Inventáře klášterních dvorů*, In: AH, roč. 15, č. 1, 1990, s. 125–134.

Bočkem z Kunštátu z poděbradského panství, jež v manství získal jeho tchán Hynek ze Slevén.²²²

Ves Chotouň držel až do roku 1388 (zástava), resp. 1400 (odprodej) olomoucký biskup, který ji udělil spolu s Přítoky u Kutné Hory v manství Havlovi z Lemberka a jeho příbuzným (r. 1249). Biskup Hynek v roce 1330 *volens suam et mensae suae conditionem facere* vysadil ve vsi 23 lánů, poplatných po jedné hřivně a 10 kuřatech ročně; navíc nechal vysadit ještě jeden, svobodný lán rychtáři Řehákovi, *que wlgariter naprawa dicitur*. Nápravník rychtář Řehák disponoval nižší soudní pravomocí a zajišťoval výběr a odvod zmíněných poplatků a fungování vsi jako celku vůči vrchnosti, tedy biskupství, jemuž jako man podléhal a odpovídal. Podobně lze v závěru 14. století a na počátku století následujícího najít několik arcibiskupských nápravníků na dvorech v Tuchorazi, Břežanech a zřejmě i Přistoupimi.²²³

5.5 Pražští měšťané a jejich působení na Českobrodsku

Staroměstští měšťané obdrželi roku 1366 privilegium zakupovat venkovské majetky a zanášet do desk zemských; venkovské statky však získávali již mnohem dříve, ať už jako zástavu, nájem, či přímou držbu. V 60.–80. letech 14. století však došlo k největšímu nárůstu těchto měšťanských majetků, a to snad zejména z důvodu jejich nezávislosti na vývoji společenských a hospodářských poměrů ve městě. V případě pražských měst se jedná zejména o několikanásobnou výměnu staroměstské městské rady po roce 1350, iniciovanou Karlem IV. zřejmě ve snaze o uklidnění vypjatého vztahu mezi tzv. starým patriciátem²²⁴ a stále mocnější vrstvou středního, řemeslnicko-kramářského měšťanstva. Snad toto nejisté postavení přispělo ke snaze vybudovat na městské radě nezávislé mocenské pozice. Z těchto venkovských příjmů pak mohli ovlivňovat městské dění. Tyto aktivity pak vyústily v některých případech v postupnou feudalizaci a usazování těchto patricijských rodů na

---

²²² Listy č. 152, s. 105–107.

²²³ CDB IV, č. 161, s. 264–265; RBM III, č. 1705, s. 667; AJ III, s. 394; AČ II, č. 296, s. 180. Obecně srv. NOVOTNÝ, Jaroslav, *Svobodní rychtáři na Moravě, ve Slezsku a v sousedních zemích německé kolonise*, In: Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a muzejnictví, roč. 31, č. 1 a 2, 1958. s. 39–49 a 97–104, zejména 40–45 a 97–98.

²²⁴ K definici a pojmu patriciátu v Českých zemích srv. MEZNÍK, Jaroslav, *Z problematiky středověkého patriciátu*, In: ČSCH, roč. 5, 1963, s. 628–637; MUSÍLEK, Martin, *Patroni, klienti, příbuzní: sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015. Užívám tento pojem ve smyslu nejbohatší a nejmocnější skupiny měšťanstva, která je schopna si tento vliv a postavení udržet ve více generacích a vytvořit tak jakousi sňatky a příbuzenskými svazky svázanou síť.

venkově v průběhu druhé poloviny století. Sama hranice mezi skupinou patriciátu a nižší venkovské šlechtou není mnohdy pro 14. století ještě plně jasná a postižitelná.²²⁵

Vesnice v rukou měšťanů, spadající pod městský soud, byly pak zřejmě spravovány a souzeny o něco spravedlivěji než jiné, vydané často až z vůle jejich šlechtických držitelů. Tuto Mezníkovu tezi ale zeslabuje fakt, že mnohé z těchto patricijských rodin se, jak bylo naznačeno, feudalizovaly a vsi tuto výhodu ztrácely. Příkladem nepříliš otcovským přístupem majitele, zde zároveň i patrona kostela, je případ Petra Olbramovice, který ve Lhotě nad Úvalem jednak zadržoval finanční prostředky nashromážděné k výstavbě nového kostela, jednak kostelu odcizil jisté bohoslužebné náčiní.²²⁶

Obklopení města těmito měšťanskými, resp. feudalizovanými statky, velmi často s tvrzemi, poskytovalo rovněž prospěch samotné městské obci; toto zázemí poskytovalo jednak potraviny a další produkci pro městský trh, rovněž také tvořilo jakousi ochrannou síť – městu až na výjimky nehrozilo z této strany nebezpečí výpadů. Venkovské majetky rovněž poskytovaly snadný způsob uložení a zhodnocení prostředků ve formě renty; nelze však plně souhlasit s Hoffmannovou tezí, že skrze tyto venkovské zákupy docházelo k odčerpávání a umrtvení peněz z oběhu. V některých případech lze hovořit spíše o ekonomickém úspěchu jednotlivců, některé rodiny naopak byly schopny majetky udržet a rozšiřovat po dobu několika generací.²²⁷

Počátek pronikání pražských měšťanů na českobrodský venkov lze sledovat již okolo roku 1300 v souvislosti s první zmínkou o již existujících Úvalech; rychtář František se jmenovanými společníky²²⁸ se přiznávají k dluhu skupině jiných, příbuzných patriciů a zavazují se splatit sumu v daném termínu oproti zástavě několika vsí, mezi nimiž figurují

---

²²⁵ CIM I, č. 87, s. 142–143; MEZNÍK, Jaroslav, *Převrat ve Starém Městě pražském roku 1350*, In: PSH, roč. 1, 1964, s. 7–20; TÝŽ, *Venkovské statky*, s. 5, 42–55; SPĚVÁČEK, Jiří, *Karel IV.*, Praha 1979, s. 513–514.

²²⁶ MEZNÍK, *Venkovské statky*, s. 5; GRAUS, *Dějiny venkovského lidu*, s. 109–114; HOFFMANN, *Středověké město*, s. 132–143; Visitační protokol, s. 258 a 260.

²²⁷ MEZNÍK, *Venkovské statky*, s. 5; MUSÍLEK, *Patroni*, s. 151–160; HOFFMANN, František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 220.

²²⁸ Rychtář František (TOMEK, *Dějepis, díl I*, s. 582), Albrecht Menhartův (Tamtéž, s. 304), potomci jeho bratra Olbrama drží četné statky na Českobrodsku v 2. pol. 14. stol., Petr od Kamene (Tamtéž, s. 303–4), Jan od Kohoutů (de Gallis; Tamtéž, s. 304–5), Mikuláš Geunaher (Tamtéž, s. 307), *magister monete et urbure* Velflín (JAN, *Václav II.*, s. 494–495) na straně dlužníka; na straně věřitelů figurují zřejmě bratrance předřeč. Petra Eberlin, Konrád a Jindřich od Kamene (Tamtéž, s. 304) a Jan syn Wolflinův (Tamtéž, s. 296). Kdo ale držel Úvaly, není jasné; pro 14. století prameny kromě existence filiálního kostela (mj. RDP, s. 49) mlčí, držba poloviny městečka v rámci souvislého panství Olbramoviců je známa až r. 1426 (TÝŽ, *Dějepis, díl II*, s. 420). Ves byla zřejmě založena na okraji lesa Vidrholce někdy v 2. pol. 13. století v souvislosti s napřímením tzv. trstenické stezky, Olbramovici ji zřejmě zakoupili v 2. pol. 14. stol. a povýšili na městečko, k r. 1415 je doložen *Ottlinus dictus Hubler iudex opidi in Uwal* (Tamtéž, s. 420–421).

právě Úvaly. Fakt, že je vysoká dlužná částka (600 marek) pojištěna pouze na čtyřech vsích, je dovoluje považovat za již etablovanou a spíše nadprůměrně výnosnou lokalitu.²²⁹

Rozsáhlejší měšťanské državy jsou doložené na západním okraji Českobrodsko, na jeho pomyslné hranici s pražským *contadem* ve 40. letech, avšak lze předpokládat jejich o něco hlubší kontinuita.²³⁰ V závěti Meinlina Rokycanského z roku 1346 si dědicové rozdělili vsi Koloděje, Hol a Hodov (zaniklé vsi u Úval), Rostoklaty, Limuzy, Stupici, vzdálenější Kolovraty a několika dalších drobných lokalit. Meinlin na těchto vsích dále odkazuje celkem 50 kop grošů ročního platu ke zbožným účelům, určených dědici k nadání kláštera benediktinek u sv. Ducha na Starém Městě, založeném jeho bratrem Mikulášem, držitelem vsí Bošice a Dobré Pole u Kouřimi a ještě vzdálenějších Libodřic.²³¹

Nejvýznamnějším patricijským rodem, který své aktivity směřoval zejména do prostoru západního Českobrodsko, byli Olbramovici, a to obě rodové větve. František Albertův ze starší větve držel kolem poloviny století původně vladickou, resp. křižovnickou ves Sibřinu, kterou jeho syn roku 1362 postoupil spolu s Květnicí a farní Lhotou (nad Úvalem) příbuznému Petrovi (Pešlínu) Bohuslavovu, čímž majetek této vymírající větve přešel na mladší větev Olbramovu.²³²

Zajímavou sondu do působení obou větví Olbramoviců nabízí případ zřejmě kolonizační vsi Lhota (nad Úvalem) na návrší při napřímené trstenické stezce. Ve vsi stál kostel sv. Václava, který byl zřejmě založen krátce před rokem 1352, neboť podle register *Lhota pauper* neodvádí žádné desátky.²³³ Vizitace Pavla z Janovic koncem ledna 1380 zjistila značné nedostatky při jeho farní správě, především fakt, že farář nesídlí ve Lhotě, ale zdržuje se v Úvalech a služby Boží koná ve farním kostele nedostatečně. Lhotecký farář Mikuláš pak zpravil arcijáhna o stavu farnosti, a především kostela samotného. Původní, snad dřevěnou stavbu, nechal patron a předřečený majitel vsi Petr strhnout a nahradit novou kamennou stavbou. Finance na stavbu věnované, mj. i dalšími (snad sousedními) *nobiles ac clientes pro salute animarum suarum*, měl však zadržovat a rovněž oddalovat vysvěcení nového kostela.

---

²²⁹ Das St. Pauler Formular, č. 19, s. 37.

²³⁰ NOVÝ, *Hospodářský region*, s. 398.

²³¹ RBM IV, č. 1679, s. 667–668 a č. 1393, s. 564; EKERT, František, *Posvátná místa král. hl. města Prahy, díl I.*, s. 465–466; TOMEK, *Dějepis, díl II*, s. 452–453. – Zatímco na základě dohody s kouřimskou městskou obcí byly Bošice od všech povinností osvobozeny, z Dobrého Pole odváděl plat 6 ¼ hřivny ročně. Vsi Bošice a Libodřice určil ke zmiňované nadaci kláštera u sv. Ducha vykonavatel jeho závěti, biskup Jan Volek.

²³² K roku 1349 doložený spor o užívání luk a mezí se sousedním Újezdem zderazských křižovníků: AČ 28, s. 208; TOMEK, *Dějepis, díl II*, s. 441 a 446.

²³³ RDP, s. 48.

Nelze očekávat, že podobně pragmatický přístup patronů byl ojedinělý; pro kouřimské arcijáhenství však chybí prameny.²³⁴

Výrazněji se zde zapsala tato mladší větev, jejíž příslušníci soustředili v okolí městeček Úval a Škvorce rozsáhlý a značně kompaktní majetkový celek. Na rozdíl od jiných výrazných staroměstských patricijských rodů (zejména Velflovců) je v jejich případě patrná arondační strategie; vyjádřená prodeji jednotlivých vesnic a následným zakupováním statků v zájmové oblasti. Jedná se především o skupinu vesnic v okolí Dolních Břežan, kterou bratři Olbram a Velfl postupně odprodali v letech 1363 a 1364 zbraslavskému klášteru. Snad z těchto příjmů financovali koupi Přišimas (tj. zřejmě vedle samotných Přišimas také Horku a Skřivany) a Škvorce, doložených v jejich rukou až k roku 1385.²³⁵ Statky v této oblasti nabyli Olbram jistě dříve, neboť již roku 1367 podává faráře v Hradešíně a je pravděpodobně jeho držitelem; roku 1361 kupuje od jiného staroměstského měšťana, Donáta Rosta, ves Zlatou vysazenou krátce před tím na německém právu. Nejpozději roku 1385 držel Olbram také Horku, Skřivany a Přišimasy, na které převedl plat k oltáři ve svém pražském domě.²³⁶

Tento Olbram, přední staroměstský měšťan a vysehradský purkrabí (1373–80), jako první z Olbramoviců používal predikát ze Škvorce, což lze považovat jako důvodný příznak feudalizace rodu; Olbram, přestože zůstal měšťanem, byl několikrát jmenován jako *vir famosus*, kterýžto titul náležel především šlechticům. Ostatně jeho manželka byla rodu zemanského, dcera Pavla z Jenštejna. Jejich mladší synové Pavel a Václav pak založili vladycké rody ze Škvorce a z Květnice, v jejichž držení zůstala podstatná část majetků hluboko do 15. století; nejstarší syn Olbram, pražský arcibiskup, držel společně s nimi až do své smrti škvorecké panství.²³⁷

Nepříliš jasný je jejich vztah ke hradešínskému kostelu, který zřejmě sloužil i jako farní rodinnému sídlu v sousedním Škvorci, kde je v souvislosti s přestavbou hradu

---

²³⁴ Visitační protokol, s. 258 a 260. Na lhoteckou aktivitu upozornil HŮRKA, Martin, *Stavební aktivity pražských měšťanů na svých venkovských statcích ve středověku*, Diplomová práce FF UK, 2009, s. 104–105; dále srv. PÁTKOVÁ, Hana, *Pražské elity a vizitační protokol Pavla z Janovic*, In: DP, roč. 22, 2004, s. 69–71.

²³⁵ Listy, č. 169, s. 126 a č. 172, s. 131; LC VI, s. 98; LEr II, s. 220; srv. dále MEZNÍK, *Venkovské statky*, s. 15.

²³⁶ LC I/2, s. 81 a následně r. 1373 LC II, s. 86 a 1386 LC IV, s. 188. SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 225 uvádí již rok 1354; nejsem s to jej ověřit. – Zlatá: ZÁKL. MÍSTOP. PR. I, s. 286, č. 34 a 41. – Přišimasy: LEr II, s. 220.

²³⁷ TOMEK, *Dějepis, díl V.*, s. 76; SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 225 spojuje v něm dvě osoby stejného jména, srv. TOMEK, *Dějepis, díl II*, s. 446; MEZNÍK, *Venkovské statky*, s. 46–49.

zmiňována pouze kaple, rovněž péčí Olbramoviců byl hradešínský kostel goticky přestavěn.²³⁸

Zřejmě někdy v polovině 14. století, možná s využitím prostředků získaných prodejem zmiňovaných vsí Zbraslavi, získali Olbramovici také polovinu Úval, snad spolu s dvorem Hostyně, s nímž se polovice městečka v pramenech po dlouhé odmlce roku 1426 objevuje. Rovněž je možné, že Úvaly již od počátku držela jiná rodová větev, jež kolem poloviny století vymřela, a Úvaly by tak získala Olbramova větev. Druhou polovinu městečka zřejmě drželi Rokycanští spolu s dvorem Hodov, čemuž by nasvědčoval fakt, že ze zřejmě nepříliš výnosného Holu a Hodova plynul staroměstským benediktinkám roční plat 35 kop, zatímco z každé jiné vsi z Meinlinova dědictví získávaly pouze kopy dvě. Předpokládám proto, že mohlo dojít k neúmyslnému vypuštění Úval ze zmiňované závěti.²³⁹

Olbramovi bratraci Šimon a Petr podávají r. 1358 ke kostelu v Tuklatech, které ale snad před rokem 1385 zakoupil jiný měšťan, Jan z Cách; další vzdálenější příbuzní škvorecké linie drželi v regionu ves Poříčany a část Klučova, někteří potomci jeho strýce Bohuslava zůstali pražskými měšťany, anebo se realizovali v jiných regionech pražského zázemí. Bohuslavův syn Petr, písař se podle Roztok, držel výše zmíněné Tuklaty.²⁴⁰

Zatímco Olbramovici, resp. jejich vladyčtí pokračovatelé ze Škvorce a Květnice si své mocenské a ekonomické pozice v regionu udrželi poměrně dlouho, což příkládám jednak kompaktní držbě, sklonu k nedrobení majetku a rozumné hospodářské politice, další měšťanské rody tak úspěšné nebyly.²⁴¹

Již zmíněné rozdrobené majetky Rokycanských v několika případech přešly v 60. a 70. letech do rukou jiných měšťanů a jednotlivé rodové větve se etablovaly spíše na Starém Městě a významně v okolí Okoře a Kralup nad Vltavou. V širším regionu si podrželi městečko Čelákovice s tvrzí a ves Vysehořovice rovněž s tvrzí.²⁴² Důvod rezignace v této oblasti shledávám předně v pochopitelné snaze o zajištění zázemí hradu Okoře,

---

²³⁸ AJ IV, s. 318; LC II, s. 86–87; LC VII, s. 268; RIŠLINK, Vladimír, *Gotická architektura na Českokobrodsku a ohlasy dvorských hutí druhé poloviny 14. století*, Diplomová práce FF MU, 1997, s. 45; K případné roli arcibiskupa Olbrama na přestavbě hradu HŮRKA, *Stavební aktivity*, s. 43–45.

²³⁹ O založení Holu na neúrodných půdách svědčí i jeho poměrně rychlé opuštění, zřejmě po husitských válkách. Srv. BERÁNEK, Michal, *Zaniklá vesnice Žák. K problematice raně novověkých sídelních forem*, Bakalářská práce FF UK, 2010, s. 79–81. – TOMEK, *Dějepis, díl II*, s. 420 a s. 446; srv. dále pozn. 228.

²⁴⁰ LC I/1, s. 76; SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 225 cituje LEr X, s.34 a s. 228; dále srv. TOMEK, *Dějepis, díl II*, s. 441–449.

²⁴¹ Ke Květnici HŮRKA, *Stavební aktivity*, s. 62–63, zde další literatura; RT II, s. 146 a 192–3.

²⁴² CHMÁTAL, Jonáš, *Pražská staroměstská rodina Rokycanských*, Bakalářská práce FF UK, 2009, s. 69–71, 79–80, 81–83 a 98.

ekonomických problémech vzniklých paradoxně mj. nákupem oněch vsí, ale také v možném soupeření s úspěšnějšími Olbramovici.

Hodov snad s polovinou Úval získali Planerové, jejich příbuzní, patrně v průběhu 60. let; bratři Václav, Linhart a Mikuláš v roce 1364 založili oltář sv. Alexia a Anežky ve svatovítském chrámu a nadali jej platem z Hodova.²⁴³ Koloděje s hradem a několika příslušnými vesnicemi, mj. i Holem a Sibřinou, získal před rokem 1400 mincmistr a rychtář staroměstský a novoměstský Martin Rotlev a jeho synové a v držení rodu Hol zůstal až do svého zániku v průběhu husitských bouří.²⁴⁴

Další jednotlivé vesnice zakupovali v průběhu druhé poloviny 14. století další, méně zámožné pražské měšťanské rody.²⁴⁵ Tato druhá nákupní vlna se projevila ve struktuře majetkových poměrů poslední čtvrtiny 14. a počátku 15. století. V tomto směru lze za úspěšného považovat zejména Jana z Cách (*de Aquisgrani*), který jistě před rokem 1400 držel Tuklaty a dále vzdálenější (Dolní) Počernice a Kozovazy a Mochov.²⁴⁶ V předvečer husitských bouří si od zderazského kláštera pronajal pražský měšťan Ondřej Kancelářovic ves Tlustovousy s mlýnem, která byla ovšem posléze v důsledku husitských válek sekularizována spolu s ostatním klášterním zbožím. To je také jediný případ nájemné držby v rukou pražských měšťanů na Českobrodsku.²⁴⁷

Co do rozsahu a charakteru držby se nabízí srovnání s podstatně méně významným patriciátem kouřimským, který rovněž své aktivity cílil do bezprostředního příměstského regionu. Vzhledem k velikosti a významu královské Kouřimi je jasné, že zdejší měšťané mohli své pozemkové aktivity uspokojovat v nejbližším okolí, a to především držbou jednotlivých dvorů, ať už samostatných (Votelež), či vesnických (Třebovle atp.).²⁴⁸

---

²⁴³ TOMEK, *Dějepis, díl II*, s. 474–475; SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 528.

²⁴⁴ AČ VII, s. 608; LEr VI, s. 180–181; RT II, s. 45 a 157. Hol je k roku 1437 uváděn jako *villa deserta* v soupisu pozůstalosti po Janovi z Koloděj.

²⁴⁵ Přehledně MEZNÍK, *Venkovské statky*, s. 55–61. Korekturu zaslouží případ vsi Chotouně, kterou Mezník uvádí jako měšťanský statek Jindřicha z Chebu zakoupený r. 1400. To se ale týká Chotouně u Jílového. Chotouň u Českého Brodu též roku 1400 odprodal olomoucký biskup Kateřině, vdově po vladykovi z Havraník a Prokopu Harvíkovi, staroměstskému měšťanu, neboť se v době nestability neosvědčila rozdrobená držba. Srv. Listy, č. 243, s. 202; CDM XIII, č. 16, s. 24–25.

²⁴⁶ LC VI, s. 125; LEr VI, s. 181–2; AČ 35, s. 125.

²⁴⁷ AČ XXVIII, s. 279; MEZNÍK, *Venkovské statky*, s. 17.

²⁴⁸ SUMMA GERH., č. 175, s. 146–147; LEr V, s. 749; RTT I, s. 530; KYPTA – ŠULC, *Kachle*, s. 18–22; LHOTÁK, *Šosovní, nebo poddanské vesnice?*, s. 551–560.

5.6 Šlechtické statky

Stabilita roztržštěných majetkových poměrů a hustota sídlištění sítě v podstatné většině zkoumaného regionu neumožnila budování výraznějších domén příslušníky panských rodů. Přesto se některým místním vladyckým rodům podařilo vybudovat kompaktní panství o několika vesnicích schopné svým výnosem zajistit odpovídající postavení příslušníkům těchto rodů. Mnozí z nich se rovněž prosadili v arcibiskupských či královských službách, zejména jako brodstí purkrabí a královští hejtmáni.

Předky vladyků z Klučova nacházíme již od poloviny 13. století ve svědečných řadách donací pražskému biskupství, v blízkosti jehož dvora, zřejmě ve správě ustavujícího se brodského distriktu, se pohybovali.²⁴⁹ Zřejmě jejich potomci drželi ves s tvrzí i po celé 14. století; králův dvořan Hrabiš z Klučova je připomínán k roku 1318. V dalších generacích, tj. v 50–70. letech 14. století, rozšířil Pešek z Klučova rodové državy o blízké Poříčany, Přišimasy a vzdálenější Nehvizdy, Jirny a Mukařov, zřejmě skrze koupě od jiných chudnoucích vladyckých rodů. Výnosy z Klučova nemohly jistě nést plně tíhu těchto transakcí, finanční prostředky snad získával i ze své stabilní pozice oprávněce. Jeho potomci otcovské dědictví rozdělili a dočasně drželi rovněž další statky v regionu, mezi nimi Tuchoraz, Žhery a Tehov; jednu rodovou větev pojili příbuzenské svazky se škvoreckými Olbramovici (Jan z Klučova a ze Škvorce). Těsně před vypuknutím husitských bouří se na Klučově několikrát vystřídali majitelé, déle jej po r. 1421 držel Vilém z Konic, později Kamýcký. Klučovským, resp. Kamýckým ze Lstiboře pak společně se vsí a podacím ve Lstiboři a dalšími rozptýlenými statky patřil Klučov do roku 1540, kdy, podobně jako postupně velkou většinu dalších drobných statků, získali Slavatové z Chlumu a na Kostelci.²⁵⁰

Vsi Chrást, Štíhllice, Kozojedy a dnes zaniklé Lažany, Dolánky a Dobrou Vodu na Černokostelecku obdržel roku 1360 od Karla IV. jako manské zboží Litold z Chrástu; jeho otec Bohuněk řeč. Hájek z Chrástu byl prvním doloženým brodským purkrabím. Zřejmě neznámí předkové Hájků z Chrástu se podíleli na kolonizaci severního cípu Černého lesa. Jejich hospodářské aktivity směřovaly především do oblasti Černokostelecka, kde se dostali do sporu se sousedícím skalickým klášteřem. Na přelomu 14. a 15. století došlo k rozdělení

---

²⁴⁹ CDB IV, č. 183, s. 334–335; RBM II, č. 1687, s. 725.

²⁵⁰ AČ XXXI, s. 79; RTT II, s. 146; SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 26.

Chrástu na dvě části, obě se střídaly v rukou drobných zemanských rodů původem z širšího regionu.²⁵¹

Vladycký rod sedící na sousedních Tismicích je znám od konce 13. století, před polovinou 14. století držel Tismice s tvrzí Bohuněk řečený Hájek, snad totožný s chrásteckým Bohuňkem, který vedl spor se skalickými mnichy o les Kozí Hřbet.²⁵² Bohuněk Hájek, ať už byl kýmkoli, prodal Tismice Mikuláši z Lipan, jehož potomci Vrbíkové z Tismic patřili mezi regionálně významnou šlechtickou rodinu. Především onen Mikuláš zastal v závěru 14. století mnohokrát pozici oprávněnce, rozhodce a svědka ve sporech místní šlechty; slovy Augusta Sedláčka *bylť pán pobožný, od pána Boha na statcích požehnaný*. To obnáší zejména donace místnímu kostelu, a to zejména platu zapsaného na Mrzkách, jež zřejmě patřily k Tismicím, a rovněž podporu vitického kostela a kaplanství. Tentýž Mikuláš byl spolu s Janem z Klučova věrným straníkem krále Václava proti panské jednotě.²⁵³

Jan Vrbík, zřejmě Mikulášův syn, patřil rovněž mezi podporovatele církve. Mnichům z pražské Kartouzy poskytl na své tvrzi v Tismicích roku 1419 útočiště, když prchali ze zplundrovaného kláštera; podle místních legend se za těchto okolností do tismické baziliky dostala gotická madona. Janova pevná prokrálovská pozice vynesla rodu zápis sekularizované vsi Vykáň roku 1420. Janovi potomci jsou v průběhu 15. století velmi hojně zmiňováni a drželi ves s tvrzí až jejího prodeje Českému Brodu roku 1512.²⁵⁴

Z příbuzných tismických Vrbíků se významného postavení domohli Lipanští z Lipan s pozdějším erbovním znamením mnicha veslujícího na člunu.²⁵⁵ Současníkem Mikuláše Lipanského z Lipan, jednoho z fundátorů vitické kapelanie a držitele vsi a tvrze Lipany, byl královnin maršálek a lichnický purkrabí Čeněk z Lipan. Dědictví po tomto Mikuláši bylo svěřeno předřečenému Mikuláši Vrbíkovi, ovšem proti němu se úspěšně postavil Mikeš z Lipan, který získal lipanskou tvrz a dále dvory ve Viticích a Močedníku.²⁵⁶ Roku 1415 získal do pronájmu ves Lipskou skalického kláštera a jeho zřejmě prokrálovská pozice a okamžitý dostatek hotovosti mu zajistily zápis na sekularizovanou ves Přistoupim. Lipanští drželi po husitských válkách kromě manského rodového statku také díly v Močedníku,

²⁵¹ RBM VII/1, č. 32, s. 29; REG.CAR., s. 6; SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 24 a 27; srv. ŠLÉGR, Jaroslav, *Chrást u Přistoupimi*, in: Českobrodské listy, 42/1886, 6. listopadu 1886, s. 2. KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 462–467.

²⁵² Zdeslav z Tismic byl jedním ze svědků vysazení vsi Bylan. RBM II, č. 1687, s. 725; viz výše pozn. 117. – RBM VII/1, č. 32, s. 29–30.

²⁵³ Mj. AČ XXXI, s. 331; AČ XXXV, s. 125; AJ III, s. 36. – AČ I, s. 81 (č. B1/8). – Srv. SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 25.

²⁵⁴ TOMEK, *Dějepis, IV. díl*, s. 5; PODLAHA, *Soupis*, s. 192. – SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 25–26.

²⁵⁵ SEDLÁČEK, August, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, sv. 2, RŮŽEK, Vladimír (ed.), Praha 2001, s. 368.

²⁵⁶ AČ XXXI, s. 331; AČ XXXV, 366–367.

Viticích, Kšelech, Ratěnicích a platy tamtéž. V závěru 15. století pak celé panství, podobně jako mnoho dalších v regionu, připojili Slavatové z Chlumu ke Kostelci.²⁵⁷

Časté byly spory vedené mezi jednotlivými rody o marginální i významnější pozemky, statky a řidčeji také poddané. Hlavy těchto šlechtických rodů vystupují rovněž jako rozhodci, oprávcí a svědci při řešení nejrůznějších majetkoprávních sporů, prodejů a dělení majetku.²⁵⁸

Zatímco v severní, úrodnější a rovinatější části regionu nevznikla, kromě značně rozdrobených majetků vladyků z Klučova držných zároveň několika příbuznými členy, stabilní ucelená šlechtická država, pro jižnější černokostelecké pomezí je tato držba v rukou několika výraznějších rodů typická. Kromě potomků Olbramoviců, tedy vladyků ze Škvorce a Květnice, jde zejména o předřečené Vrbíky z Tismic, Lipanské z Lipan, Hájký z Chrástu a po husitských válkách také Svitáčky z Landštejna, stavebníky pozdně gotické tvrze v Tuchorazi. Část statků držely tyto rody svobodně, podstatná část jim ovšem byla udělena jako královské léno; manskou soustavu v tomto regionu formoval nejen král, ale do jisté míry i vyšehradská kapitula (o tom dále).

Mezi Janem udělené manské statky patřila, kromě rozsáhlé části Černého lesa, skupina 21 vesnic se dvěma dvory, které získal roku 1345 Hynek ze Slevna ke hradu v Poděbradech. Ono manské zázemí poděbradského hradu se postupně rozpadlo do izolovaných zemanských držav.²⁵⁹

Přestože první tvrze byly jako zemanská sídla budovány již ve 13. století, zlatým věkem jejich rozvoje pak bylo především století 14. a 15., kdy téměř v každé vsi stála tvrz či zemanský, resp. vrchnostenský dvůr. Zejména pro 15. století je typickým fenoménem Kolínska existence tzv. věžových tvrzí. Obecně lze na Českobrodsku rozlišit několik základních podob a poloh tvrzí vůči vesnickému osídlení. Na vyvýšeném pahorku nad vsí byla poblíž kostela vybudována tvrz v Tuklatech a Horce, v podobné poloze nad hranou údolí stojí pozdně gotická tvrz v Tuchorazi. Centrální polohu ve středu vsi zaujaly tvrze v Tlustovousech, Vyšehořovicích, Tismicích (zároveň v blízkosti kostela), Taticích, Radimi, Hradeníně, Dobrém Poli, Liblicích, biskupská tvrz v Českém Brodě a až v 16. století vybudovaná Mírkovská tvrz v Plaňanech. Samostatnou skupinou jsou lokality, kde charakter

---

²⁵⁷ SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 22–24; ŠIMEK, *Hrady, zámky, díl VI.*, s. 528.

²⁵⁸ Četné spory vedl např. Mikuláš Vrbík z Tismic: AKČ 5, č. 74, s. 48.

²⁵⁹ RBM IV, č. 1602; s. 639; CIB II/3, č. 13, s. 38. Z vesnic na Českobrodsku to jsou Štolmíř, Dobřichov, Pečky, Chrást, Velenka, zajímavá je vzdálenější Sadská. KAFKA, František, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, In: ČČH, roč. 88, č. 3, 1990, s. 225–251, zde 241–242; obecně srv. BOBKOVÁ, Lenka, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018, s. 358–363.

tvrze splývá s přináležejícím hospodářským zázemím, tj. dvorem – dva dvory ve Třebovli, Lipanech, Synči, Chrástu, Bylanech a později v Přistoupimi.²⁶⁰

Některé drobnější osiřelé (odumřelé) statky propůjčoval král Václav IV. svým straníkům jako léna, podřízená vyšehradskému královskému hradu. V případě systematického budování této manské soustavy nešlo již především o vojenskou službu, ale spíše o snahu ustavení početné, na králi majetkově závislé skupiny, jež mu měla v neklidných letech přelomu století oporou vůči zemské šlechtě. Fakt, že šlo spíše o vazbu na krále skrze určité centrum, umožňoval udělení těchto lén *ad omagium wyssegradensis* prakticky nezávisle na jejich poloze.²⁶¹ V rámci Českobrodka tyto drobné díly často získali místní zemané, například Václav z Klučova takto r. 1414 nabyl dvory s příslušenstvím v Ratenicích a Chotouni, ojediněle získal naopak Jan z Poříčan vzdálený jihočeský statek Dvorce.²⁶²

5.6.1 Statky vladycké

Druhou, mnohem početnější skupinu světských držitelů půdy tvořili drobní zemané a vladykové, ovládající jedinou vesnici, nebo často jen její část; tato majetková fragmentace se postupem času ještě více prohlubovala především dělením v dědické podíly. Proto se také postavení mnohých příslušníků této nejnižší šlechtické vrstvy blížilo či rovnalo pozici svobodných sedláků; nezřídka se od majetnějšího venkovského lidu odlišovali jen svým svobodným postavením, jehož se ale někdy také zříkali a stávali se nápravníky či many církevních institucí a krále. Opačným případem je pak feudalizace, resp. nobilitace rychtářských či selských rodů probíhající však až po husitských válkách.

Skupina královských služebníků, zřejmě v průběhu 13. a zejména 14. století značně redukovaná, stála mimo jurisdikci feudálních vlastníků půdy, s nimiž se dostávali do sporů. Vzorovým, avšak na přelomu 14. a 15. století již velmi ojedinělým příkladem může být stížnost *servillium regis de Czrmnyk* omezovaných Matějem z téže vsi na svých právech (*iure hereditates regias serviles*), zanesených mj. roku 1400 do dvorských desk královským kuchařem Ješkem. Černíční služebníci své postavení uhájili; *quod hereditates in C. non sunt*

²⁶⁰ ÚLOVEC, Jiří, *Encyklopedie českých tvrzí, I. díl*, Praha 1997, s. XI–XII, XVII–XXIV; SEDLÁČEK, Hradý, *Díl XV.*, s. 20–27, 168–169, 178–179, 207–210, 225–229; jednotlivá hesla viz ŠIMEK, Hradý.

²⁶¹ Vyšehradská manská soustava se, přes dostatek pramenů (srv. AČ XXXV, s. 624; AČ XXXVI, s. 844–884), dosud celistvého zpracování nedočkala; k nástinu problematiky srv. ČORNEJ, Petr, 30. 7. 1419 *První pražská defenestrace*, Praha 2010, s. 42–44; NOVOTNÝ, Robert, *Lenní soustava v lucemburské epoše*, In: ŠMAHEL, František – BOBKOVÁ, Lenka (eds.), *Lucemburkové: Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012, s. 339–345, zde s. 344–345; TÝŽ, *Šlechta*, In: CERMANOVÁ, Pavlína – NOVOTNÝ, Robert – SOUKUP, Pavel (eds.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 290–317, zde s. 302–303; POLÍVKA, Miroslav, *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, Rozpravy ČSAV, roč. 92, seš. 1, 1982, zejména s. 19–21.

²⁶² Po řadě AČ XXXVI, č. 6, s. 674–675, AČ XXXV, č. 53, s. 285, č. 78, s. 489.

serviles, set libere ve smyslu poddanského vztahu. Přesto v průběhu husitské revoluce tato specifická skupina zanikla a nezanechala po sobě stopy ani ve snad očekávané podobě svobodníků. Jen obtížně řešitelnou otázkou je povaha této svobodné držby, její původ a vztah vůči jiným (svobodným) sociálním skupinám. Zřejmě je lze ztotožnit s *hospites*, které darovala královna Kunhuta kapli v Lysé. Zdá se také, že tito *servilles* měli oproti královským nápravníkům, zajišťujícím bezpečnost Černého lesa, starší původ, a proto větší svobodu.²⁶³ Černíky jsou současně příkladem rozdrobené držby – kromě královských služebníků zde shledáváme svobodné venkovany (držící krčmu) a poddané vyšehradské kapituly.²⁶⁴

Plnému postižení vývoje zemanských a vladyckých rodů, jejich majetků a výnosů brání častá absence pramenné základny, neboť tyto statky nalézáme nejčastěji v souvislosti s jejich prodejem či na krále připadající odúmrtí.

Nejmajetnější zemané soustředili ve svých rukách celé vsi i s příslušenstvím, tj. lány, lesem, rybníkem, platy, někdy i krčmou, mlýnem či patronátem a právem podacím. V případě těchto venkovských rodů je zřejmá snaha po stabilitě držby, hospodářském rozvoji a případně zmnožení majetku, ať už přikupováním dvorů či částí vsí, nebo častěji ve formě platů zapisovaných na vsích v širokém okolí. To rovněž vysvětluje působení některých nepříliš významných rodů v širokém rozptýlu Kouřimského kraje.²⁶⁵

Tuto nejmajetnější zemanskou vrstvu reprezentují především vladykové z Plaňan, později ještě feudalizovaní vladykové z Květnice a Škvorce. Vzestup plaňanských vladyků je spojován především se závěrem 13. a první polovinou 14. století, kdy k Plaňanům patřila ještě jistě část Hradenína. Zřejmě ve 40., či spíše 50. letech 14. století zde získali podací právo kostelečtí manové a po nich držel Plaňany, spolu s částmi blízkých Žher, Žabonos a vzdálenější Hostyně (u Úval) Pavel z Jenštejna. Ten ves vysadil na německém právu o 14 lánech, přičemž lze předpokládat růst významu vsi položené při hlavní cestě z Prahy na královský Kolín. V závěru století pak vsi a jejich střídavě drželi jednak místní drobní zemané, jednak krátce pražský měšťan Heřman Nydrtheimer.²⁶⁶

---

²⁶³ DD VII, knihy půhonné, č. 362, s. 137–139; RBM II, č. 1624, s. 697. – K roku 1550 uvádí pro českobrodský okres VANIŠ, Jaroslav, *Svobodníci ve středních Čechách*, Praha 1971, s. 18 pouze dvě svobodství v Přistoupimi; k tomu srv. MRVÍK, Vladimír Jakub, *Dějiny obce Přistoupim do konce 18. století*, pasport, Český Brod 2010, s. 5–17. – Ke svobodníkům obecně MÜLLER, Václav, *Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin 15. a 16. století*, Praha 1905, s. 1–13; VANIŠ, *Svobodníci*, s. 1–6.

²⁶⁴ Po řadě AČ XXXI, č. 29, s. 311; AČ II, č. E 536, s. 452 (Právo odúmrti těchto svobodných majitelů připadlo na krále.) a RBM IV, č. 575, s. 296–297.

²⁶⁵ Například patronáty LC VI, s. 64 a 70.

²⁶⁶ RTT CIT. VET. č. 247, s. 49; SEDÁČEK, *Hrady, díl XV.*, s. 20–21.

Déle svou pozici zřejmě udrželi zemané v Mrzkách a Lstiboři, jejichž sídlem byl zřejmě zemanský dvůr v každé z vesnic, o tvrzi není jediné zmínky, kromě lidové pověsti o hradu ve Lstiboři. Vladykové ze Lstiboře drželi polovinu vsi se sdíleným podacím právem k místnímu kostelu, druhá polovina náležela ke Klučovu. Zda se arcibiskupským nápravníkem ve Lstiboři stal roku 1376 některý příslušník rodu, není zřejmé. Predikát *de Lsiborze* je ještě několikrát zachytitelný, prokazatelně ale došlo k rozdrobení majetku, což dokládá deskový zápis z roku 1409, kdy měl Zdeněk z Chotouně po 7 kopách grošů *in curiis rusticalibus* v Poříčanech a ve Lstiboři.²⁶⁷ O mrzeckých zemanech víme ještě méně; Sulislav z Mrzek svědčil při mnohokrát zmiňovaném objezdu Bylan, další zmínkou o existenci vsi je až o více než sto let mladší zpráva o příslušnosti desátku ze vsi k tismickému kostelu. Roku 1406 zemřela bez dědiců Přiba, vdova po novoměstském měšťanu Litoborovi, jejíž drobná odúmrt' *in villa Slawin et Mrzky* připadla na krále. Až na sklonku 15. století víme o bratrech Karlíkových z Mrzek, snad zemanech, kteří se svářeli v letech 1488–1493 o jakousi tůň s Mikulášem Vrbíkem z Tismic.²⁶⁸

Roztříštěný majetek na Škvorecku a Úvalsku byl od 60. let, zřejmě v souvislosti s hospodářskou nestabilitou častým prostředkem směny. Nejprve zde vznikly výše zmíněné majetkové celky předních pražských měšťanských rodů, které ale již následující generace postupně dělily, drobily a odprodávaly. Ucelené državy v tomto regionu udržely jen feudalizovaní potomci Olbramoviců – vladykové ze Škvorce a z Květnice; avšak i oni čile obchodovali na pomyslném trhu s nemovitostmi. Za zmínku stojí zejména příklad Dobročovic, patřící nejprve pražským měšťanům Rotlevům z Koloděj, od kterých je roku 1403 zakoupil zeman Petr z Myšlína. Zápis v zemských deskách poměrně standardně jmenuje veškeré příslušenství, zajímavé jsou především dvě položky – *cum salicibus* (vrboví) *et vinea* (vinice); zatímco vrboví lze očekávat podél každého potoka, vinice by v této krajině byla velmi ojedinělou, avšak v kontextu dobového klimatu ne nemožnou. Zápis rovněž reflektuje existenci dvorů selských (*curias rusticales*) a dvora nápravního (*curia arature*).²⁶⁹ Před rokem 1413 ves získal Bohuslav, syn Prokopa z Prahy, podle Sedláčka předek Hornátekých z Dobročovic, menší část selských statků (*curias rusticales*) s mlýnem zde ale držel také Jan z Klučova a Škvorce, který je roku 1419 prodal Janu Dubečskému za 140 kop grošů, tj.

²⁶⁷ Po řadě LC I/1, s. 58; LC I/2, s. 36; AJ I, č. 99, s. 165; RTT II, s. 63.

²⁶⁸ RBM II, č. 1687, s. 725; LEr. VII, s. 30; AČ XXXV, č. 54, s. 399; RTT I, č. 171; s. 196–197. – Ves *Slawin* lze ztotožnit zřejmě se zaniklou vsí Slavice na Černokostecku. ROUBÍK, *Soupis*, s. 23.

²⁶⁹ RTT I, s. 601–602; SVOBODA, Jiří – VAŠKŮ, Zdeněk – CÍLEK, Václav, *Velká kniha o klimatu země koruny České*, Praha 2003, s. 202–221. Vzhledem k tomu, že ona zmínka o vinici je jediná, nelze její význam přeceňovat; avšak srv. ustanovení Karla IV. o zakládání vinic v pražském okolí – RBM VI, č. 753, s. 444–445 – *wingarten (...) an den gebirgen dry mile umb die stat zu Prage gelegen*.

zhruba dvě třetiny sumy, za kterou ves kupoval Petr z Myšlína. Po husitských válkách se o ves vedly časté spory, neboť na ni a její části byly dříve zapsány četné platy.²⁷⁰

Drobné državy se v neklidných dobách nevyplatily velkým pozemkovým vlastníkům, kteří je buďto pronajímali, anebo přímo odprodávali drobnějším šlechticům. To je zejména případ Chotouně, kterou již od poloviny 13. století uděloval olomoucký biskup svým manům; tento vztah končí zástavou vsi Baltazaru z Kamence roku 1383. V roce 1400 biskup prodal staroměstským měšťanům Kateřině a Prokopovi řeč. Harvík; již tehdy ale je doložena snaha o vytvoření dílčích lén.²⁷¹

K nastíněné první možnosti, tedy k pronájmu, se uchýlili zderazští křižovníci-božehrobci v případě pronájmu vsi Tlustovousy s tvrzí a mlýnem pražskému měšťanu Ondřejovi řeč. Kancelářovic roku 1415; o dva roky později, tedy ještě před zánikem kláštera, mu tyto statky potvrdili zástupci pražské rady.²⁷² Obdobně se s úspěchem pokusili vysehradští kanovníci o obnovu statků poničených bojem o tateckou tvrz obsazenou nepřáteli krále Jana roku 1317. Vzhledem k tomu, že ještě po devíti letech nebyly škody odstraněny, pronajala (*locat*) na deset let kapitula tatecký statek s Vrbčany, Milčicemi a Břežany (I) Štěpánovi z Tetína pod podmínkou opravy pobožené tvrže, dvora a rybníka. Zda tak učinil, není zřejmé; držbu Tatečů roku 1356 kapitule potvrdil Karel IV. Tamtéž také stál, zřejmě již ve 13. století, výnosný dvůr sázavského kláštera, který roku 1321 doživotně propůjčili proboštu Janu Volkovi jeho sázavští příznivci za účelem hospodářské stabilizace kapitulních majetků.²⁷³

Drobné svobodné zemanské majetky, tj. dvory a části vesnic, drželi také drobní vladkové a (svobodní) sedláci v Černíkách, Chrástu, Chrášťanech, Kounicích, Kšelech, Poříčanech, Přistoupimi, Třebovli, Tucharaze, Tuklatech, Viticích a Zlaté.²⁷⁴ Samostatnou kapitolou by pak byla držba a směna platů na jednotlivých dvorech a vsích, zapsaných za účelem zisku potřebné hotovosti; k výraznému rozvoji tohoto fenoménu na Českobrodsku však došlo především v době pohusitské, tedy s opožděním oproti jiným regionům.²⁷⁵

²⁷⁰ RTT II, s. 95 a 146; LEr VII, s. 17; AČ XXXV, č. 80, s. 128; AČ XXXVII/3, s. 802–803.

²⁷¹ CDM XV, č. 283, s. 247–248; CDM XIII, č. 16, s. 24, RTT II, s. 56 a 63; VOREL, *Česká léna*, pozn. 20.

²⁷² AČ XXVIII, s. 279.

²⁷³ CHRON. AUL. REG., lib. II, cap. I, in: FRB IV, s. 244; RBM III, č. 650, s. 273 a č. 1239, s. 482; TŮMA, Josef, *Kolínsko a Kouřimsko. Obraz poměrů přírodních, života obyvatelstva a paměti časů minulých, díl 2*, Kolín 1915, s. 120

²⁷⁴ Pro přehlednost uvádím pro každou z lokalit jednu až dvě nejzásadnější zmínky. Po řadě: AČ XXXV, č. 17, s. 90 – AČ XXXV, č. 32, s. 389 – AČ XXXI, s. 317 – AČ XXXI, 306–308 – AČ XXXV, s. 444; LEr XII, s. 72 – RBM IV, č. 653, s. 253 – AČ XXXI, s. 311 – RTT I, s. 530; LEr V, s. 749 – RBM III, č. 864, s. 343 – AČ XXXV, s. 367–368 a 403 – RTT II, s. 135; AČ XXVIII, s. 675.

²⁷⁵ Srv. mj. zápisy platů na Lipanech (AKČ V, s. 48; RTT II, s. 382) a Dobročovicích (AČ XXXVII/3, s. 802–803).

5.7 Pražské hospodářské zázemí

Hospodářské vazby venkovského regionu k příslušným centrálním lokalitám, tedy trhům a jejich ekvivalentům, usnadňovaly na jedné straně rozvoj nezemědělské činnosti a charakteru těchto center, a zároveň poskytovaly odbyt zemědělským přebytkům, a tedy jejich směnu v peněžní prostředky určené především k umožnění poddanských povinností. Touto centrální lokalitu pro zmiňovaný region byl jednak Český Brod a v omezené míře také královská Kouřim, později zřejmě také městečko Úvaly. Onen v zásadě otevřený celek ale rovněž, v druhé řadě, vstupoval do hospodářského kontaktu s Prahou především skrze tato jednotlivá centra; tak, jak naznačil R. Nový. Hospodářské zásobování pražského trhu zajišťovalo zejména *contado* o poloměru zhruba 20–25 km od středu města, tedy oblast dosažitelná během jediného dne chůze, resp. jediného dne jízdy počítaje i s návratem; do této oblasti tedy spadá zejména nejzápadnější část vytyčeného Českobrodsko.²⁷⁶

Do bezprostředního hospodářského vztahu a kontaktu s pražskými městy vstupovali zejména měšťané – pozemkoví vlastníci jako dodavatelé produkce vlastních režijních či pronajatých rentových dvorů a vsí a v druhé řadě, často zprostředkovaně, také církevní instituce zapojené do hospodářského života v regionu, zde tedy zejména arcibiskupský distrikt, zajišťující ale především hmotné zajištění pražského arcibiskupa, a v menší míře také kláštery, uspokojující ale téměř výhradně své potřeby.

Zřejmě kolem městeček Úvaly a později Škvorce vznikl samostatný úzký okruh zemědělských vsí, přičemž zejména první z nich následně plnilo úlohu jakéhosi tranzitního odbytiště přebytků produkce následně dodávané do Prahy.²⁷⁷ Toto uskupení vzniklo snad také na základě poměrně stabilních a jednotných majetkových poměrů západního Českobrodsko, napojeného skrze rodinné, rodové a stavovské vazby na pražské centrum, které bylo jistým odbytištěm této produkce. Druhým směrem lze očekávat dodávky výrobků a jiných produktů, zejména piva, jehož dovozu však od počátku 15. století rostla regionální konkurence v brodských právovárečných měšťanech.²⁷⁸

Zajímavým, avšak ojedinělým, je doklad o prodeji přebytku produkce obilí nehvizdským farářem. Tento fakt, ve spojitosti s výše nastíněnou situací farního kléru a pronájemy far, dovoluje předpokládat podobné příjmy i v rámci jiných farních beneficií,

²⁷⁶ Srv. NOVÝ, *Hospodářský region*, s. 397–417.

²⁷⁷ K tomu srv. příklad městečka Chlumína, *Tamtéž*, s. 406–407.

²⁷⁸ DVOŘÁK, *Českobrodské pivovarnictví*, s. 21; TÝŽ, *Odbytové problémy*, s. 205–248.

vzhledem k tomu, že o mnohá z nich byly vedeny spory. Aktivní faráři se rovněž velmi často podíleli na majetkových změnách v rámci katastrů jednotlivých vsí, přičemž je často patrná snaha o navýšení zisků z těchto beneficií; zvláště opět v případech farářů, kteří svá místa pronajímali.²⁷⁹

K ekonomickému zajištění některých pražských měšťanů a církevních institucí patřily také platy zapsané na jednotlivých vesnicích. Ty pak byly často předmětem nebo součástí jednotlivých transakcí, opět zejména v západní části regionu.²⁸⁰

V západní části regionu, spadající do Nového *contada* fungovala v majetku několika vzájemně spřízněných rodů pohybujících se na pomezí patriciátu a nižší šlechty řada dvorů, které svou produkcí zásobovaly pražský trh. Do podobné role vůči lokálnímu trhu v Českém Brodě pak lze postavit jeho širší vesnické zázemí, které se s tím pražským prolíná a lze očekávat, že tyto lokality často skrze brodský trh zásobovaly částečně také pražské odbytíště. Méně významný podíl na pražské ekonomice pak měl arcibiskupský distrikt, který však uspokojoval především potřeby metropolitní kapituly, resp. arcibiskupa. Podobnou roli pak hrály rovněž statky klášterní, které však, s výjimkou kláštera zderazského, sídlily mimo hlavní město. Čím roztržitější byla pozemková držba v jednotlivých vesnicích, tím byla také nižší pravděpodobnost produkce přebytků, a tedy zásobování neagrárních struktur.

5.8 Několik poznámek ke krajině

Ačkoli k nejvýraznější proměně českobrodské krajiny došlo již v průběhu 13. století, i v následujícím století docházelo k dalším dílčím proměnám. Tyto změny se dotkly jednak charakteru vesnické zástavby, jednak ale také celkového rázu krajiny a její kultivace. V několika případech došlo k emfyteutickému vysazení, resp. snad znovuvysazení vsí a rozměření lánů, jinde docházelo jen ke změně uspořádání z nich sestávajících majetkových celků. Díky hojnějšímu pramennému materiálu pro druhou polovinu 14. a počátek 15. století lze snáze, avšak stále jen útržkovitě sledovat ráz krajiny a drobnější krajinné prvky. Tepnou zemědělské krajiny, střídajících se luk, obdělávaných či ladem ležících polí a lesů byly jednak drobnější vodní toky lemované vrbovím, jednak cesty spojující sousední vesnice, ale také

---

²⁷⁹ LC V, s. 271; LEr V, s. 630; AJ VI, č. 197, s. 49, č. 248, s. 65, č. 150, s. 211.

²⁸⁰ Mj. zápis platu 2 kop grošů ročně na Poříčanech, zapsaných Janem z Klučova (LEr V, s. 718), zápis platu 10 kop grošů na dědinách Petra z Tucharaze v Tucharazi (tvrz, dvory, dědiny) darovaný r. 1411 Mikuláši oltářníku pražského kostela (RTT II, s. 83), dále donace k jednotlivým oltářům v Brodě (srv. kapitolu 5.2).

dálkové komunikace. Lesy, lesíky a remízky pak oddělovaly jednotlivé katastry, zatímco vodní toky lze vnímat spíše jako jejich osu.²⁸¹

Stále větší roli hrál v zástavbě středočeské vesnice lomový kámen, kterého bylo v několika lokalitách dostatek; z horoušanských lomů jej vozkové dopravovali na stavbu svatovítské katedrály a dalších karolinských staveb. Centrem větších vsí a střediskem náboženského života venkovanů byl farní kostel se hřbitovem, na Českobrodsku připadal jeden kostel průměrně na jednu až dvě (především bohatší severní část), respektive tři či čtyři vesnice (lesnatější, méně osídlená a chudší jižní část). Ruchu v blízkosti kostela využívali obchodníci a krčmáři, jejichž provozovny jsou doloženy v mnoha lokalitách, zejména při hlavních cestách (Chotouň, Plaňany, Bylany a samozřejmě Brod). Jakýsi protipól sakrálnímu centru reprezentují zemanské tvrze a dvory, střediska světského panování; často zaujímaly výhodnou polohu na vyvýšené terase a některé z nich byly v následných staletích přebudovány v pohodlnější záměcky. Pro Kolínsko je typický fenomén tzv. věžových tvrzí, které spolu s kostelní věží dominovaly poměrně ploché krajině. Nejmajetnější a svobodami obdařená rychta se nacházela většinou ve středu vsi, kde se scházeli vesničané, nejen za účelem výkonu nižší soudní pravomoci. Jednotlivým usedlostem pak kromě různě rozsáhlých pozemků náležely také zahrady a sady, tvořící přechod intravilánu a extravilánu. Součástí téměř každé vsi byl téměř jistě také rybníček, nebo více takovýchto vodních ploch. U vodnatějších toků sloužil širšímu okolí vodní mlýn, často svobodný, v několika případech doložený také v regionu (dva mlýny brodské, Břežany).²⁸²

O centrální poloze a funkci Českého Brodu svědčí především jeho výše naznačený rozvoj a význam v rámci arcibiskupského i světského (královského, šlechtického a posléze i měšťanského) hospodaření; zajímavé jsou i drobné poznámky kronikářů vztahující se, někdy mimoděk, k městu a naznačující jeho význam.²⁸³

Za drobnou zmínku jistě stojí také některé výrazné osobnosti, které svým původem vyšly z regionu a svým působením jej přesáhly a často nepřímou také ovlivnily. Jmenujme především oba arcibiskupy – Olbrama ze Škvorce a snad i Arnošta z Pardubic, dále

---

²⁸¹ AJ III, č. 265, s. 263; AČ 37/3, č. 46, s. 804–805: *cuius bona et hereditate videlicet chalúpka s štěpnicí, rybníčky, lůčka, vrbiny a něco dědiny* (odúmrt po Jiříčkovi z Tatců r. 1457). Zajímavý a detailní popis okolí Českého Brodu nabízí dokumentace pře brodských měšťanů s Janem ze Strážnice a Liblic ve věci zakládání rybníků v blízkosti města (r. 1482; RTT II, s. 392). Střípky o existenci cest vyplývají zejména dle určení polohy polností. Srv. např. AJ III, s. 263.

²⁸² Obecně srv. PETRÁŇ, Josef, *Dějiny hmotné kultury, díl I, sv. I: Kultura každodenního života od 13. do 15. století*, Praha 1985, s. 348–427.

²⁸³ Za všechny mj. zmínka Beneše Krabice o zázraku na svátek svatého Prokopa r. 1321 (KRONIKA PRAŽSKÉHO KOSTELA, liber II, rok 1321, In: FRB IV, s. 477) a poznámka autora vratislavského rukopisu Starých letopisů o čtvrcení vraha arcibiskupa Zbyňka Zajíce (Staré letopisy české, s. 8).

generálního vikáře a právníka Kuneše ze Třebovle angažujícího se ve sporu o odúmrtí²⁸⁴ a jeho souputníka Matěje ze Skramník.

Na základě pestrého spektra pramenů lze sledovat širokou škálu obyvatel od pozemkové šlechty, přes proměnlivou vrstvu drobných zemanů, prolínající se v některých případech s feudalizovaným pražským patriciátem, a měšťanů královských měst (Prahy a Kouřimi), resp. poddanského Českého Brodu, až po vesnický lid vázaný různým stupněm a formou poddanství. V případě venkovského lidu uvažujeme především kategorie poddaných sedláků – držitelů nejrůznější lánové výměry, podsedků, domkářů a vesnické chudiny, resp. mizející kategorii sedláků svobodných a držitelů svobodných dvorů, rychtářů a nápravníků. Samostatnou nepočetnou skupinu tvoří venkovští duchovní, tedy faráři, nájemci far, kaplani, resp. jejich pomocníci; součástí farních beneficií byli řídčeji i nečetní poddaní.²⁸⁵

O jazykové struktuře regionu jsme informováni téměř výhradně v rovině vlastních jmen figurujících v pramenech. Venkovské obyvatelstvo lze považovat téměř výhradně za českojazyčné, podobně je tomu i brodských měšťanů, kteří si sice jistě v určité míře němčinu osvojili; na rozdíl od německých jmen měšťanů kouřimských. Samotný název města svědčí o převaze češtiny a výrazně jej odlišuje (má odlišovat) od Brodu Německého, kteréžto označení začíná být používáno v téže době. Otázkou je jazyková preference elit v regionu; duchovní jistě vládli latinou, dvojjazyčnost lze předpokládat zejména v případě (feudalizovaných) pražských měšťanů. Nelze se nechat zmýlit jazykem pramenné základny.²⁸⁶

---

²⁸⁴ Kuneš ze Třebovle také držel několik drobných statků v širším regionu, z nichž lze doložit několik darů místním kostelům – zápis platů v Třebovli viz AJ I, č. 129, s. 346.

²⁸⁵ Přehledně BOBKOVÁ, Lenka – BARTLOVÁ, Milena, *Velké dějiny zemí Koruny české, díl IV.b*, Praha – Litomyšl 2003, s. 27–152, zde další literatura. – AKČ V, č. 74, s. 48.

²⁸⁶ BOBKOVÁ – BARTLOVÁ, *Velké dějiny*, s. 15–23; ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce, díl I*, Praha 1996, s. 337–346, 414–433; PROFOUS, *Místní jména, díl I.*, s. 203; ŠIMÁK, *Pronikání Němců*, s. 435–445.

6. Husitské bouře; sekularizace a zástavy

Cílem této závěrečné kapitoly není kompletní postižení vývoje proměny majetkových struktur na Českobrodsku v době kvasícího husitského hnutí a bezprostředně po porážce jeho radikálního křídla u Lipan, ale spíše naznačení dalšího vývoje výše sledovaných fenoménů; jednak zejména zázemí církevních institucí, jednak počátek jakéhosi *zlatého věku Českého Brodu*. Proto také považuji rok 1437 za symbolický mezník, jež této práci určuje jisté mantinely.

Nepříznivou tvář ukázaly husitské bouře zejména hustě osídleným a snadno prostupným krajům, kudy nejednou táhla vojska jedné či druhé strany. To byl rovněž případ Českého Brodu a jeho okolí, jež protínala jedna z hlavních spojnic Čech a Moravy. Tyto průchody jsou dokumentovány především pro samotné město a bude o nich pojednáno dále.

Vymezení se proti světskému panování církve znamenalo mimo jiné vystoupení proti pozemkovému bohatství církevních institucí, které lze pro okolí Prahy odhadnout zhruba na polovinu veškeré zemědělské půdy. Mimo přímého mocensko-hospodářského vlivu skrze vlastní držby je třeba zmínit také vliv farářů v jednotlivých farnostech. Přesto byl značný počet řeholních institucí uvržen v hospodářské nesnáze; Šmahelovými slovy byla církev *kolosem na hliněných nohách*.²⁸⁷

Zásadním způsobem se husitské bouře dotkly církevních statků, ať už v rukách vakantního arcibiskupství nebo klášterů a kapitul, které se staly prostředkem vyrovnání Zikmundových dluhů vůči jeho straníkům. Zástavami církevních majetků řešil Zikmund situaci zejména ve dvou obdobích, 1420–21 a ještě výrazněji 1436–37, tedy v rámci jednání o uznání kompaktát a Zikmundovy vlády v Čechách. Zatímco v rámci oné první vlny nedošlo na Českobrodsku téměř k žádným změnám, v průběhu let 1436 a 1437 byly světským držitelům zastaveny veškeré nemovité církevní statky, snad vyjma několika dvorů, o jejichž držbě nemáme jistotu. Odlišnost tohoto vývoje od celozemského standartu tkví zřejmě v rozdrobenosti majetků, neboť tyto zástavy sloužily především namísto finanční náhrady za služby, často spojované s žoldněřskými smlouvami a odůvodňované ochranou oněch statků, k čemuž se drobná a zčásti již rozchvacená držba výtečně hodila.²⁸⁸

---

²⁸⁷ Srv. ŠMAHEL, *Husitská revoluce, díl I*, s. 228–233, 256–259.

²⁸⁸ ČORNEJ, Petr, *Velké dějiny země Koruny české, díl V.*, Praha – Litomyšl 2010, s. 385–391, 623–640; BARTA, *Zástavní listiny*, s. 50–92, 258 (grafické znázornění četnosti zástav v jednotlivých letech).

Jak bylo naznačeno, v letech 1420–1421 došlo pouze k drobným zástavám místní šlechtě namísto králem způsobených škod a zadržovaného žoldu. Mikuláš Vrbík takto získal ves Vykáň, dříve břevnovského kláštera, o kterou vedl spory s budoucím zástavním držitelem a Mikeš z Lipan stejným způsobem dvůr v sousední Přistoupimi s dvěma poddanými, dříve majetek kanovníka Martina od sv. Apolináře. Těchto zástav se netýkalo ani následné odvolání na norimberském říšském sněmu, ani žoldnéřské smlouvy.²⁸⁹

Vedle těchto zástav došlo v průběhu husitských bouří k zásadnějším změnám, a sice k záborům církevního majetku, od drobných statků náležejících k jednotlivým farám, až po rozsáhlejší komplexy vsí, jejich částí a jednotlivých dvorů, které si přisvojila zejména královská města Kouřim a Kolín. Rozsah dotčeného majetku vyplývá až z potvrzení těchto aktů v letech 1436, resp. 1437 králem Zikmundem, jimiž *de iure* legalizuje tato zcizení. Zatímco Kouřim disponovala zejména statky odcizenými sousedícím cisterciákům ve Skalici (Skalice samotná, Žďánice, Radlice, Bošice), resp. jednotlivými poddanými ve vsích (Zalešany, Lhota, Chvatliny, Barchovice a Chotýš), tedy územím, které mohla městská obec přímo spojit s bezprostředním zázemím, královský Kolín byl pacifikován (mj. jako jedno z mála v Jihlavě neholdujících měst) zastavením spolu s přisvojenými majetky do rukou Bedřicha ze Strážnice. Naopak o drobné sekularizaci v rámci farních obrocí přesnější správy kvůli zhroucení katolické farní sítě a její správy chybí; stejně tak nevíme o vztahu a přístupu jednotlivých farářů k reformnímu hnutí a učení.²⁹⁰

Zástavní akty z let 1436 a 1437 pak měly opět alespoň částečně vyrovnat Zikmundovy dluhy a závazky vůči jeho příznivcům a rovněž také přispět ke konsolidaci země. Některé zástavy byly omezeny, ať už určitým časovým úsekem, nebo obnovou chodu instituce, jíž byly odcizeny. To se však zástav na Českobrodsku nijak nedotklo, neboť největší pozemkový držitel, tedy arcibiskupství, resp. žitavští jeho katoličtí administrátoři nebyl s to jakkoli do majetkových změn zasahovat. V rámci těchto zástav pak získávali v regionu vliv šlechtici spíše ze vzdálenějšího okolí – typicky např. Jindřich ze Stráže, jenž získal zápis na vsi Přerov s tvrzí a dvorem, dvůr Mračenice, vsi Bříství, Vykáň, Vestec, Nehvizdy, Semice a několik poddaných v dalších vsích náležejících dříve břevnovskému klášteru, metropolitní a vyšehradské kapitule.²⁹¹

²⁸⁹ Po řadě: AČ I, č. 33, s. 500–501; BÁRTA, *Zástavní listiny*, Příloha č. 1, s. 144–243 (dále jen ZL), č. 15 – Zbytky register, č. 1159, s. 162; ZL, č. 141.

²⁹⁰ Kouřim: Zbytky register, č. 1548, s. 211; ZL, č. 294 – Kolín: AČ I, č. 185, s. 528; ZL, č. 314; BÁRTA, *Zástavní listiny*, s. 86–87; ČORNEJ, *Velké dějiny*, sv. V., s. 638.

²⁹¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Administrace pražské diecéze na sklonku první poloviny 15. století*, In: TÁŽ, *Svět české středověké církve*, s. 354–370, zde s. 362–364. – AČ II, č. 536, s. 452; ZL, č. 15 a č. 370.

Arcibiskupský distrikt byl rozdělen do drobných enkláv, často spojených s dalšími blízkými sekularizovanými statky; několik málo dvorů v blízkosti Českého Brodu (zejména v Liblicích, již roku 1418 zastavených Janu Sádlovi ze Smilkova a majetky v městě samotném) připadly měšťanům nově královského města.²⁹² Blízké Bylany získal Bedřich z Bítova, který je ale operativně postoupil Vilému Jeníkovi z Mečkova a tento pak Zdeňku Kostkovi z Postupic. Ves Břežany a dvůr v Přistoupimi získal Jan Tušek, vzdálenější Onomyšl synové vdovy po Zbyňkovi z Křešic jako součást panství Malešov. Radovesnice a Zibohlavu uchvátil Bedřich ze Strážnice a přivtělil ke Kolínu.²⁹³

Poměrně celistvé majetky zderazských křižovníků byly narušeny již prodejem Limuz Janu Velflovi v polovině 14. století a zcizením části Šestajovic brodským měšťanem Ctiborem řeč. Stoško roku 1403; vsi Horoušany a Tlustovousy se dvorem a tvrzí získal za finanční pomoc císaři Vaněk z Krivého, dvůr v Horoušanech (kromě jiného) Ješek z Roztok, držitel blízkých Tuklat, a ves Šestajovice podržel Heník z Valdštejna. Torzo tateckého kapitulního majetku, tedy tvrz a dvůr v Taticích samých a blízké Vrbčany, obdržel za věrné služby v Uhrách Jan Kralovec z Kralovic. Starobylý majetek Sázavy, ves Skramníky a vsi Žďánice a Lhotu (zvanou pod Lipskou), zastavil Zikmund za 400 kop grošů dalšímu z *regionálních cizinců*, Olfartu z Radyně. Zalesany, tedy další ze skalických vsí, podržel lipanský vítěz Diviš Bořek z Miletínka, jeden z nejmajetnějších šlechtických zbohatlíků, jemuž patřila mj. značná část bývalého opatovického klášterství. Rozsáhlou zástavu získal budoucí král Jiřík z Poděbrad a Kunštátu v okolí Poděbrad – v regionu šlo zejména o ves Hořany sadeckých augustínů, křižovnickou Velenku a Týnici a ves *Chotín biskupstwie Morawského*; olomoučtí biskupové sice roku 1400 ves prodali, zřejmě ji ale za nejasných okolností získali zpět, aby jim byla za husitských válek odcizena. Biskup Tas z Boskovic tuto zástavu uznal a byl roku 1463 odškodněn vsí Dražejovice u Vyškova. Takto rozdělené hospodářské celky s tvrzemi, resp. dvory ztratily své výjimečné postavení oproti ostatním drobným klášterním majetkům, které ostatně byly rovněž rozchváčeny.²⁹⁴

²⁹² SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 536; VANČUROVÁ, Silvie, *Osobnost Jana Sádla ze Smilkova*, Diplomová práce FF UK, 2012, s. 26–28.

²⁹³ Po řadě: AČ I, č. 113, s. 515 a č. 114, s. 515–516; ZL, č. 232 – AČ II, č. 296, s. 180; ZL, č. 376 – AČ II, č. 336, s. 188; ZL, č. 281 – ZL, č. 314, dále srv. pozn. 290. – Ves Břežany, tak jak je uvedena v Bártově katalogu, v sobě spojuje případy obou vsí téhož názvu v kolínském okrese. Bárta Břežany považuje za ves vyšehradské kapituly, které ale patřily pouze Břežany (I), jichž nabyl Bedřich ze Strážnice (ZL, č. 314); Břežany (II) patřily pražskému arcibiskupství, a tak se také, spolu s dvorem v Přistoupimi, dostaly do rukou Jana Tuška (AJ II, č. 336, s. 188; ZL, č. 376). BÁRTA, *Zástavní listiny*, s. 283 (heslo Břežany (II), ves u Kolína); SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 64.

²⁹⁴ Po řadě: AČ XXVIII, v poznámce s. 3; AJ IV, č. 160, s. 229. – AČ I, č. 8, s. 496; ZL, č. 230. – AČ II, č. 291, s. 179; ZL, č. 210. – AČ II, č. 288, s. 178; ZL, č. 329. – AČ II, č. 274, s. 175; ZL, č. 234. – AČ I, č. 56, s. 505; ZL, č. 295. – AČ I, č. 133, s. 519; ZL, č. 351; ČAPSKÝ, Martin, *Osudové zvraty lipanského vítěze. Diviš Bořek z Miletínka jako*

Na okraj těchto transakcí je třeba poznamenat, že tyto zástavy byly často pouhým potvrzení *statu quo*; k rozchvacování církevních statků docházelo kontinuálně v průběhu husitských bouří, o čemž však pro tento region, zejména z důvodu roztržitosti držeb i početnosti uchvatitelů, nejsme sdostatek informováni.²⁹⁵

Celkový úbytek obyvatel v průběhu bouřlivých let přispěl i ke změně struktury osídlení, resp. k opouštění méně výhodných poloh a dosidlování oblastí úrodnějších. Tuto tendenci lze sledovat i na Českobrodsku, zejména v lesních oblastech Vidrholce a Černých lesů. Typickým příkladem je archeologicky zkoumaná zaniklá ves Hol v dnešním Klánovickém lese, jako *Hol villa deserta* uváděný v testamentu Johánka z Koloděj roku 1437. Hol byl tedy téměř jistě postupně organizovaně opouštěn v průběhu husitských bouří, kdy místní obyvatelé odcházeli buďto do Prahy, nebo do úrodnějších oblastí postižených úbytkem obyvatelstva a tedy s částečně uvolněným půdním fondem. Podobně zaniklo několik menších osad v blízkosti lipanského bojiště – vsi Lipská (snad totožná s lokalitou Lipská ve vitickém katastru), Lhota u Tismic a Slavice.²⁹⁶

6.1 Arcibiskupský – husitský – královský Brod

O významu Českého Brodu mezi nekrálovskými městy svědčí mimo jiných fakt, že sem byl králem Václavem IV. svolán na 9. října 1413 generální sněm, jehož obsahem zřejmě mělo být jednání o podpoře proti odbojníkům. Další sněm zde proběhl v říjnu 1415, kdy z královského pověření držitel města arcibiskup Konrád z Vechty s katolickými straníky založil obrannou ligu.²⁹⁷

Pro svou výhodnou polohu a blízkost vůči Praze poskytlo město a jeho bezprostřední okolí útočiště stahujícímu se Zikmundovu vojsku po neslavné porážce pod Vyšehradem (1420), odkud královští žoldnéři pražské souměstí ohrožovali.²⁹⁸

Již v dubnu 1421 však podnikli pražané tažení proti Zikmundovým středočeským městským základnám; 15. dubna obsadili tvrz v Toušni a o dva dny později Brod padl po

---

představitel umírněného husitského křídla, In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách, Tábor 2007, s. 585–608. – AČ VI, č. 45, s. 443; AKČ VI, č. 164, s. 93; ZL, č. 386.

²⁹⁵ Obecně ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce, díl IV*, Praha 1996, s. 54–66; BÁRTA, *Zástavní listiny*, s. 84–90.

²⁹⁶ RTT II, č. A 24, s. 157; BERÁNEK, Michal, *Zaniklá vesnice Žák. K problematice raně středověkých sídelních forem*. Bakalářská práce, FF UK, 2010, s. 63, 79–81 a 84–85; TÝŽ, *Vesnické osídlení*, s. 46–56; KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 462–467; ROUBÍK, *Soupis*, s. 22–23, 27–28; indikační skica č. KRM437018410.

²⁹⁷ ŠMAHEL, *Husitská revoluce, díl II*, s. 264, 286 a 365.

²⁹⁸ Obecně k průběhu ŠMAHEL, *Husitská revoluce, díl III*, s. 59–60.

několikahodinovém vyčerpávajícím boji. Násilné počínání válečníků městského svazu a jeho ohlas – v kostele mělo být upáleno na 18 kněží a zabity prý byly další desítky měšťanů a žoldnéřů – napomohl ke klidnému kališnickému převratu v blízké královské Kouřimi. Na počátku třetí dubnové dekády pokračovalo tažení vypálením kláštera ve Skalici a postupem na Kolín, Nymburk a Čáslav; rovněž si kališníci podmanili některé další tvrze (Klučov).²⁹⁹

Pražané si v dobytém městě přisvojili všechny příjmy, které z města náležely vrchnosti, tj. především nájem z rychty, šosy, platy z masných krámů a krčem atp., a vykonávali nad městem rovněž veškerá práva. Český Brod se, jako většina středočeských měst, stal přímou součástí pražského městského svazu a jako takový tak nadále vystupoval. V rámci sporů mezi radikálními tábority, vedenými Žižkou, a pražským svazem byl zřejmě Brod spolu s Kouřimí a Nymburkem po malešovské bitvě obsazen a jeho stranicství stabilizováno Janem Hvězdou z Vícemilic na počátku roku 1425. Sirotky (jmenovitě Janem Roháčem z Dubé na Sionu) byla také mezi lety 1424 až 1434 obnovována a potvrzována městská rada. Pro svou již vícekrát naznačenou polohu několikrát sloužil ke shromáždění zemské hotovosti, sjezdům a sněmům, resp. jako základna k výpadům proti nepřátelským tvrzím a městečkům. V průběhu husitských bouří si také město, neznámo kdy, přivlastnilo arcibiskupskou tvrz.³⁰⁰

Bezprostřední okolí města se v květnu 1434 stalo dějištěm osudné bitvy u Lipan; zejména lidová tradice uchovala nejrůznější legendy a zkazky o pálení vsí a pobytu vojsk. Předehrou této bitvy byla srážka u Českého Brodu, prvního města ovládaného sirotky na východ od Prahy. Brodská kniha jasně ukazuje pro toto období (léta 1434–1436) úpadek města a jeho rozvrat způsobený zadlužením měšťanů i městské rady vůči místním zemanům i samotnému městskému špitálu. Snaha o stabilizaci městských poměrů a jeho hospodářství vrcholila událostmi na počátku roku 1437, v roce, který vzhledem k předešlým událostem lze již považovat za poměrně klidný. Nastávající klid s povděkem kvituje i pisář nejstarší brodské městské knihy, když hovoří o popravě Jana Roháče na Sionu. Rekonstrukce města trvaly však ještě dekádu po bitvě, o čemž svědčí jednotlivé zápisy tamtéž.³⁰¹

---

²⁹⁹ VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ, *Husitská kronika*, In: FRB V, s. 478–479; AČ III, č. 21, s. 300; obecně ŠMAHEL, *Husitská revoluce, díl III*, s. 79–80.

³⁰⁰ R. 1422 v Brodě novou radu dosazovali dva pražští měšťané z titulu podkomořího a hofrychtěře. SCHUZL, *Historické zprávy*, s. 2, 4, 6–7; DVOŘÁK, *Městská správa v Českém Brodě*, s. 176. Obecně k průběhu bojů především příslušné kapitoly z ŠMAHEL, *Husitská revoluce, díl III*, zejména s. 97–99, 122, 150, 163–165, 192, 207

³⁰¹ SCHULZ, *Historické zprávy*, s. 8–15. DVOŘÁK, Miloš, *Bitva o Český Brod 27. května 1434*, Český Brod 1994, s. 10–15 K událostem pod Lipskou horou srv. ČORNEJ, Petr, *Lipanská křížovatka. Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1992, zde s. 168–205.

Sérií tří listin z počátku roku 1437 završuje král Zikmund onen v předchozích kapitolách naznačený vývoj města od biskupského *locum forense* přes arcibiskupské *oppidum*. Zikmund tedy nejprve městu potvrzuje práva, o která přišlo za husitských válek, a zároveň zisky z této doby. Jde zejména o mílové právo proti sladovnám a pivovarům, které potvrzuje hospodářskou orientaci města, o výběr mýta z vozů a o právo volby správců městského špitálu. O měsíc později (4. února) jej na žádost měšťanů, líčících škody, které pro *opuštění od zákonitého pana vladaře a ochránce* trpí, král Zikmund přijal *se všemi jednotlivými majetky, právy, užitky, příjmy a výnosy (...) do panství, vlastnictví, dominium, majetnictví a v naši ochranu a město samotné (...) a trvale uvedl mezi královská města náležející právem ke stolu, vlastnictví a k české královské komoře*. Měšťany nově královského města podřídil odvolací stoličce Starého Města pražského a ustanovil roční odvod *certam grossorum tributū summam* z majetků, zisků a výnosů.³⁰²

Poddanské závislosti se Brod zbavil již v průběhu husitských bouří, kdy do jeho čela byla stanovena městská rada, složená z řemeslníků a měšťanů a vedená vojenským hejtmanem. Po lipanské porážce byl poslední hejtman z města vypuzen a konšelé ujavší se moci si na králi vymohli ona privilegia.³⁰³

Znak byl královskému Českému Brodu udělen březnovým privilegiem z téhož roku; jeho barevné vypočtení zachovává originál této pergamenové listiny. Na modrém štítě je bílá, kvádrová hradební zeď s cimbuřím a otevřenou branou a do polovice vytaženou mříží. Nad hradbou pak vystupuje bílá věž s oknem a cimbuřím, po obou stranách věže jsou erbovní štítky – napravo s černým císařským orlem, nalevo s dvouocasým korunovaným lvem. Oba tyto štítky věčně upomínají na toto povýšení.³⁰⁴

Ještě téhož roku v prosinci zapisuje zadlužený král Jindřichovi ze Stráže, držiteli scelených zástav na Mochovsku, a jeho dědicům 300 kop grošů úroku z městského platu na 30 kopách ročně. O výraznou část nově legalizovaných příjmů tak královská komora zakrátko opět přišla. Podpoře se městu dostalo i od Zikmundových nástupců – především Vladislava II., jenž ve městě mj. stanovil cla a pevné obchodní taxy.³⁰⁵

³⁰² CIM III, č. 96, s. 149–152; č. 108, s. 181–182. Český překlad uvádí DVOŘÁK, Miloš, *Českobrodská privilegia císaře Zikmunda z r. 1437*, In: APK, 1996, s. 3–10. – BITTNEROVÁ, Barbora, *Českobrodská kniha křaťovní (1444) 1452–1590 (1597)*, Bakalářská práce FF MUNI, 2014, s. 17–21.

³⁰³ SCHULZ, *Historické zprávy*, s. 11–13.

³⁰⁴ CIM III, č. 113, s. 193–194; srv. dále DVOŘÁK, *Českobrodská privilegia*, s. 4, 5 a 10; ČAREK, Jiří, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 113.

³⁰⁵ CIM III, č. 397, s. 668–680 a č. 584, s. 1026–1027; AČ II, č. 295, s. 180; ZL, č. 370.

Změnou majetkoprávních poměrů a částečnou transformací vlastnických struktur se završila středověká fáze osídlení Českobrodsko; postupně se prosazující a následně převažující znaky majetkových struktur a charakter venkova v pohusitském regionu se podobají již spíše analogiím novověkým – ať už jde na jedné straně o scelování držby Slavaty z Chlumu a posléze Smiřickými okolo centra v Kostelci, na straně druhé pak o nobilitaci původně svobodných rychtářů a méně sedláků (za všechny typicky Trojanové z Bylan a Rossfeldu či Bartákové z Přistoupimi), o ústup roztržité církve držby či postavení svobodných dvorů. Rovněž mentalita druhé poloviny 15. století je, jak naznačuje např. pohodlná pozdně gotická tvrz v Tuchorazi, bližší spíše *éře zámecké* než uplynulému středověku.³⁰⁶

---

³⁰⁶ Přehledně SEDLÁČEK, *Hrady, díl XV*, s.26; MRVÍK, *Nižší šlechta*, s. 23–104, 232–257, 287–290.

Závěr

Region středověkého Českokobrodského lze, s přihlédnutím k výše naznačenému vývoji, označit za prostor *stýkání a potýkání* zájmů jednotlivých společenských a mocenských skupin. Centrální roli zde hraje vyvíjející se městečko Český Brod a z něj spravovaný (arci)biskupský distrikt sestávající z necelých dvou desítek vesnic různé velikosti a významu a několika samostatných dvorů. Nejvýraznějším, avšak nejednotným vlastníkem byla lokální drobná šlechta, s jejímiž příslušníky se setkáváme od počátku 13. století, výrazněji pak v jeho druhé polovině. O století později pak svůj vliv zejména v západní části začaly prosazovat přední patricijské rody (zejména Olbramovici a Rokycanští); některé rodové větve se v regionu trvale usadily, někdy i feudalizovaly a podržely své pozice hluboko do 15. století. Roztříštěné majetky držely až do husitské sekularizace některé kláštery a kapituly, zásadnější vliv lze sledovat zejména v případě místní fundace v Klášterní Skalici a dále tateckého správního mikroregionu vyšehradské kapituly, která držela ještě několik dalších statků v regionu; jejich vzájemný vztah vůči tateckému dvoru není zřejmý. Okrajový vliv pak podrželi kouřimští měšťané v bezprostředním okolí královského města, královští manové a nápravníci na Černokostelecku (vladykové z Chrástu). Od počátku 15. století, a zejména po roce 1437, tedy již mimo vymezený hlavní rámec práce, své mocenské a hospodářské ambice postupně ukojili i brodští měšťané, zejména na úkor zaniklých církevních majetků (především brodského distriktu).³⁰⁷

Z hlediska vývoje osídlení jsem dospěl k několika závěrům. Na základě dostupných pramenů nelze než pouze náznakově dovozovat postup vnitřní kolonizace regionu, který se nachází v oblasti tzv. starého sídelního území. *Proměna 13. století* se pak v regionu promítla zejména ve stabilitě a podobě jednotlivých sídelních struktur, v zavádění německého práva při rozměřování lánů jednotlivých vesnic, což však probíhalo pouze v některých případech, a to v průběhu závěru 13. a celého 14. století. Vzhledem k tomu, že knížecí (královské) osady nebylo nutné právně zajišťovat, se tyto lokality objevují v pološeru písemných pramenů, v souladu s obecným trendem, pouze v souvislosti s jejich prodejem či darováním, resp. v souvislosti s užíváním predikátů. Na základě archeologických, stavebně-historických, méně písemných a dalších pramenů lze důvodně považovat základní sídelní strukturu úrodného Českokobrodského za ustavenou před přelomem 12. a 13. století, přestože v některých případech (zejména v otázce tzv. *vojtěšských kostelů*) jde o sice vyvrácené, avšak hojně tradované

---

³⁰⁷ Srv. Přílohy – Grafy I až IV.

mýlky. Postup osidlování v závěru 13. a ve 14. století směřoval spíše do sousedních lesnatých oblastí Černokostelecka a mikroregionu lesa Vidrholce.

O hospodářských poměrech a významu jednotlivých celků do poloviny 14. století se lze spíše jen domnívat – výjimkou jsou o něco jasnější vztahy v rámci brodského distriktu, objasněné ale jen díky konfrontaci Falkenštejnových straníků a odpůrců; naopak pozdější význam patricijských držav a jejich hospodářská vazba na centrum království, arcibiskupského okrsku a řidčeji i drobnějších držav klášterních (zejména pochopitelně Skalice) a zemanských je zřejmý. Husitské bouře a jejich dopad pak vnímám jako završení středověkého vývoje Českého Brodu a jeho emancipace, na druhou stranu pro profánní držbu neznamenal příliš zásadní předěl.

Problematické samy o sobě jsou často nejstarší zmínky o většině lokalit, které je často zachycují jako již plně fungující a vynášející vsi. Jejich vznik je tedy třeba posouvat do minulosti; téměř neřešitelnou otázkou zůstává onen *annus nullius*.

Poměr zaniklých vesnic a lokalit vůči ostatním se zdá být poměrně příznivý. Do konce 15. století zanikly jistě dvě lokality (Lhota u Tismic a Lipská) a další v bezprostřední blízkosti, avšak již mimo region – v Klánovickém lese. Ostatní zaniklé vsi jsou buďto nelokalizovatelné a je o nich k dispozici minimum zpráv (Bražnice, Řitva, Bimany), nebo zanikly až za třicetileté války, resp. se proměnily ve výrazné vrchnostenské dvory (Hodov, Hostyně, Týnice, Hlaváčova Lhota).³⁰⁸

Předkládaný nástin vývoje osídlení a hospodářských tendencí českobrodského regionu si neklade za cíl být vyčerpávajícím přehledem všech pramenných zmínek a jiných poznatků, ale spíše je míněn jako zevrubný přehled postupu a proměny jednotlivých, výše nastíněných trendů, z nichž některé, tj. především (arci)biskupský distrikt v kontextu celozemského (arci)biskupského majetku, by zasloužily samostatné zpracování.

Vedlejším, avšak ne nepodstatným výsledkem této sondy je také korektura či upřesnění některých, zejména Sedláčkem uváděných a dále přebíraných faktů.

---

³⁰⁸ Srv. ROUBÍK, *Soupis*, s. 22–23, 27–28.

Seznam zkratek

- AH – Archaeologia historica
AJ – Acta judiciaria consistorii Pragensis (Soudní akta konzistoře pražské)
AKČ – Archiv Koruny české
APK – Archivní prameny Kolínska
AR – Archeologické rozhledy
ASČ – Archeologie ve středních Čechách
AUC – Acta Universitatis Carolinae
CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM – Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CIB – Codex iuris Bohemici
CIM – Codex iuris municipalis regni Bohemiae
ČČH – Český časopis historický
ČMKČ – Časopis Muzea království Českého
ČMM – Časopis Matice moravské
ČNM ŘH – Časopis Národního muzea v Praze, řada historická
ČSČH – Československý časopis historický
DALIMIL – Dalimilova kronika
DD – Desky dvorské
DP – Documenta Pragensia
DRC – Decem registra censuum
FRB – Fontes rerum Bohemicarum
FTB – Formulář Tobiáše z Bechyně
HD – Hospodářské dějiny
HDEM – Historická demografie
HG – Historická geografie
HO – Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie
CHRON. AUL. REG. – Zbraslavská kronika (Chronicon Aule Regie)
KOSMAS – Kosmova Kronika Čechů
Katalog – Katalog listin a listů
LC – Libri confirmationum (Knihy konfirmační)
LEr – Libri erectionum (Knihy erekční)
Listiny – Listiny klášterů Sedleckého a Skalického
Listy – Listy kláštera Zbraslavského
LOC – Libri ordinacionum cleri 1395–1416

MGH – Monumenta Germaniae Historica
 MV – Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia
 NFTB – Nově nalezený zlomek Formuláře Tobiáše z Bechyně
 OSN – Ottův slovník naučný
 PaSČ – Památky středních Čech
 PMK – Práce muzea v Kolíně
 PP – Průzkumy památek
 PSH – Pražský sborník historický
 RBM – Regesta diplomatica nec nec epistolaria Bohemiae et Moraviae
 RBMV – Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.
 RDP – Registra decimarum papalium
 REG. CAR. – Registrum Caroli
 RTT – Reliquiae tabularum terrae
 RTT CIT. VET. – Reliquiae tabularum terrae citationum vetustissimae
 SAP – Sborník archivních prací
 SNM ŘH – Sborník Národního muzea v Praze, řada Historie
 SUMMA GERH. – Summa Gerhardi
 Účet pokladníka – Účet pokladníka pražského arcibiskupství z let 1382–1383
 Visitační protokol – Visitační protokol pražského arcijáhna Pavla z Janovic
 ZÁKL. MÍSTOP. PR. – Základy starého místopisu pražského
 Zbytky register – Zbytky register králův římských a českých
 ZLÁ LÉTA – Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.

Soupis citovaných pramenů

AČ – *Archiv český I*, PALACKÝ, František (ed.), Praha 1840, zde zejména *Registra zápisůw kráľowských i obecných r. 1453 a 1454 sepsaných*, s. 493–546; *II, Registra zápisůw kráľowských i obecných r. 1454 sepsaných (pokračování)*, TÝŽ (ed.), Praha 1842, s. 175–208 a 444–481; *III*, TÝŽ (ed.), Praha 1844; *VI*, TÝŽ (ed.), Praha 1872; *VII*, KALOUSEK, Josef (ed.), Praha 1887; *XIV, Listiny klášterů sedleckého a skalického*, KALOUSEK, Josef (ed.), s. 380–437; *XXVII, Zprávy o statcích venkovských z archivu města Prahy (A–K)*, DVORSKÝ, František (ed.), Praha 1904; *XXVIII, Zprávy o statcích venkovských z archivu města Prahy (L–Z)*, TEIGE, Josef (ed.), Praha 1912; *XXXI, První kniha Provolací desk dvorských (1380–1394)*, FRIEDRICH, Gustav (ed.), Praha 1921; *XXXV, Druhá kniha Provolací desk dvorských (1395–1410)*, TÝŽ (ed.), Praha 1935; *XXXVI, Třetí kniha svolací (1411–1448) a Rejstřík manství vyšehradského*, TÝŽ (ed.), Praha 1941; *XXXVII/3, Čtvrtá kniha Provolací desk dvorských (1453–1480)*, TÝŽ (ed.), Praha 1944.

AJ – *Acta Judiciaria consistorii Pragensis I (1373–1379)*, TADRA, Ferdinand (ed.), Praha 1893; *II (1380–1387)*, TÝŽ (ed.), Praha 1893; *III (1392–1393, 1396–1398)*, TÝŽ (ed.), Praha 1896; *IV (1401–1404)*, TÝŽ (ed.), Praha 1898; *V (1406–1407)*, TÝŽ (ed.), Praha 1899; *VI (1406–1407)*, TÝŽ (ed.), Praha 1900; *VII (1420–1424 a dodatky)*, TÝŽ (ed.), Praha 1901.

AKČ – *Archiv Koruny české V (Catalogus 1378–1437)*, HAAS, Antonín (ed.), Praha 1947; *VI (Catalogus 1438–1526)*, HAAS, Antonín (ed.), Praha 1958.

Cancellaria Arnesti – *Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubic*, TADRA, Ferdinand (hrsg.), Wien 1880.

CDB – *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805–1197)*, FRIEDRICH, Gustav (ed.), Pragae 1904–1907; *II (1198–1230)*, IDEM (ed.), Pragae 1912; *III.1–2 (1231–1240)*, FRIEDRICH, Gustav – KRISTEN, Zdeněk (edd.), Pragae 1942–1962; *III.3. Acta spuria et additamenta*, FRIEDRICH, Gustav – KRISTEN, Zdeněk – BYSTRICKÝ, Jan (edd.), Olomucii 2000; *III.4. Index nominum et glossarium*, BYSTRICKÝ, Jan (ed.), Olomucii 2002; *IV.1–2 (1241–1253)*, ŠEBÁNEK, Jiří – DUŠKOVÁ, Sáša (edd.), Pragae 1962–1965; *V.1–3 (1253–1278)*, IDEM (edd.), Pragae 1974–1982; *VI.1 (1278–1283)*, SVITÁK, Zbyněk – KRMÍČKOVÁ, Helena – KREJČÍKOVÁ, Jarmila – NECHUTOVÁ, Jana (edd.), Pragae 2006.

CDM – *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XIII (1400–1407)*, BRANDL, Vincenc (ed.), Brünn 1897; *XV (Nachträge 1207–1408)*, BRETHOLZ, Bertold (ed.), Brünn 1903.

CIB – *Codex iuris Bohemici II/3. Scripta ad republicam administrandam spectantia*, JIREČEK, Hermenegild (ed.), Pragae 1889.

CIM – *Codex iuris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia měst pražských*, ČELAKOVSKÝ, Jaromír (ed.), Praha 1886; *II. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1225 až 1419*, TÝŽ (ed.), Praha 1895; *III. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1420 až 1526*, ČELAKOVSKÝ, Jaromír – FRIEDRICH, Gustav (edd.), Praha 1948.

Císařské povinné otisky stabilního katastru – indikační skici, zpřístupnil Ústřední archiv zeměměřičství a katastru v Praze, dostupné on-line z: archivnimapy.cuzk.cz.

DALIMIL – *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. Vydání textu a veškerého textového materiálu*, DAŇHELKA, Jiří – HÁDEK, Karel – HAVRÁNEK, Bohuslav – KVÍTKOVÁ, Naděžda (edd.), Praha 1998.

Das St. Pauler Formular – *Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.*, LOSERTH, Johann (hrsg.), Prag 1896.

DESKY DVORSKÉ – *Desky dvorské VII, kniha půhonná I (1383–1407)*, FRIEDRICH, Gustav (ed.), Praha 1929.

DRC – *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum precedente*, EMLER, Josef (ed.), Praha 1881.

FRANTIŠEK PRAŽSKÝ – *Chronicon Francisci Pragensis*, In: FRB Series Nova I, ZACHOVÁ, Jana (ed.), Praha 1997. *Česky Kroniky doby Karla IV.*, BLÁHOVÁ, Marie – PAVEL, Jakub – ZACHOVÁ, Jana (edd.), Praha 1986, s. 55–173.

FTB – *Formulář Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, NOVÁK, Jan Bedřich (ed.), Praha 1903.

HÁJKOVA KRONIKA – HÁJEK Z LIBOČAN, Václav, *Kronika Česká*, KOLÁR, Jaroslav (ed.), Praha 1981.

CHRON. AUL. REG. – *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, in: FRB IV, EMLER, Josef (ed.), Praha 1884, s. 3–337. Moderní český překlad: *Zbraslavská kronika. Chronicon Aule*

regie, HEŘMANSKÝ, František – MERTLÍK, Rudolf – FIALA, Zdeněk – BLÁHOVÁ, Marie (edd.), Praha 1976.

KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ – *Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae*, In: FRB II, EMLER, Josef (ed.), Praha 1874, s. 201–237. Česky *Pokračovatelé Kosmovi*, BLÁHOVÁ, Marie – HRDINA, Karel – TOMEK, Václav Vladivoj (edd.), Praha 1974.

Katalog listin a listů – *Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomataře I (květen 1283–květen 1287)*, HAVEL, Dalibor (ed.), Brno 2011.

KOSMAS – *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, BRETHOLZ, Bertold (hrsg.), MGH, Nova series 2, München 1995. Český překlad *Kosmas, Kronika Čechů*, HRDINA, Karel – BLÁHOVÁ, Marie – WIHODA, Martin – MORAVCOVÁ, Magdaléna (edd.), Praha 2011.

KRONIKA HUSITSKÁ – *Vavřinec z Březové: Husitská kronika, Píseň o vítězství u Domažlic*, BLÁHOVÁ, Marie (ed.), Praha 1979. Dále také *Vavřince z Březové Kronika husitská*, In: FRB V, GOLL, Jaroslav (ed.), Praha 1893, s. 327–534.

KRONIKA PRAŽSKÉHO KOSTELA – *Cronica ecclesiae Pragensis Benessii Krabice de Weitmile*, In: FRB IV, EMLER, Josef (ed.), s. 459–548. Česky *Kroniky doby Karla IV.*, BLÁHOVÁ, Marie – PAVEL, Jakub – ZACHOVÁ, Jana (edd.), Praha 1986, s. 173–269.

LC – *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I/I (1354–1362)*, TINGL, Franciscus Antonius (ed.), Pragae 1867; *I/2 (1363–1369)*, EMLER, Josef (ed.), Pragae 1874; *II (1369–1373)*, TINGL, Franciscus Antonius (ed.), Pragae 1868; *III–IV (1373–1390)*, EMLER, Josef (ed.), Pragae 1879; *V/1–3 (1390, 1391–92, 1393–99)*, TINGL, Franciscus Antonius (ed.), Pragae 1865–1866; *VI (1399–1410)*, EMLER, Josef (ed.), Pragae 1883; *VII (1410–1419)*, IDEM (ed.), Pragae 1886; *VIII–X (1421–1436)*, IDEM (ed.), Pragae 1889.

LEr – *Libri erectionum archidiocesis Pragensis saeculo XIV. et XV., I (1358–1376)*, BOROVIČ, Clemens (ed.), Pragae 1873; *II (1375–1388)*, IDEM (ed.), Pragae 1878; *III (1385–1390)*, IDEM (ed.), Pragae 1879; *IV (1390–1397)*, IDEM, Clemens (ed.), Pragae 1883; *V (1398–1407)*, IDEM, Clemens (ed.), Pragae 1889; *VI (1397–1405)*, PODLAHA, Antonius, Pragae 1927; *VII (1406–1408)*, PELIKÁN, Jiří – PÁTKOVÁ, Hana (edd.), Praha 2002.

Listiny – *Listiny klášterů sedleckého a skalického*, KALOUSEK, Josef (ed.), In: AČ XIV, s. 380–437.

Listy – *Listy kláštera Zbraslavského*, TADRA, Ferdinand (ed.), Praha 1904.

LOC – *Libri ordinacionum cleri 1395–1416 I–III*, PODLAHA, Antonín (ed.), Praha 1910–1922.

MNICH SÁZAVSKÝ – *Monachi Sazawiensis continuatio Cosmae*, In: FRB II, EMLER, Josef (ed.), Praha 1874, s. 238–269. Česky *Pokračovatelé Kosmovi*, BLÁHOVÁ, Marie – HRDINA, Karel – TOMEK, Václav Vladivoj (edd.), Praha 1974.

MV – *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia IV (Acta Gregorii IX. Pontificis Romani, 1370–1378)*, STLOUKAL, Carolus, Pragae 1949–1953; *V (Acta Urbanii VI. et Bonifatii IX., 1378–1404)*, KROFTA, Kamil (ed.), Pragae 1903–1905.

Nejstarší kniha města Českého Brodu – SCHUZL, Václav, *Historické zprávy o nejstarší knize m[ěsta] Brodu Českého z l. 1421–1496*, In: Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, č. 6, 1899, s. 1–45.

NFTB – *Nově nalezený zlomek formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, ŠEBESTA, Eduard (ed.), Praha 1905.

Popis odcizených statků – *Popis odcizených statků duchovenstva postoupených komoře královské roku 1454*, TOMEK, Václav Vladivoj (ed.), In: AČ XIV, s. 368–379.

PULKAVOVA KRONIKA – *Pribiconis de Radenin dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae*, In: FRB V, GOLL, Jaroslav (ed.), Pragae 1893, s. 1–326. Česky *Kroniky doby Karla IV.*, BLÁHOVÁ, Marie – PAVEL, Jakub – ZACHOVÁ, Jana (edd.), Praha 1986, s. 269–445.

RBM – *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I (600–1253)*, ERBEN, Carolus Jaromir (ed.), Pragae 1855; *II (1253–1310)*, EMLER, Josef (ed.), Pragae 1882; *III (1311–1333)*, IDEM (ed.), Pragae 1890; *IV (1333–1346)*, IDEM (ed.), Pragae 1892; *V.1–5 (1346–1355)*, RYNEŠOVÁ, Blažena – SPĚVÁČEK, Jiří – ZACHOVÁ, Jana (edd.), Pragae 1958–2005; *VI. 1–3 (1355–1358)*, MENDL, Bedřich – LINHARTOVÁ, Milena (edd.), Pragae 1928–1954; *VII. 1–5 (1358–1363)*, IDEM (edd.), Pragae 1954–1964; *VIII.1 (1364–1378)*, BLECHOVÁ, Lenka (ed.), Praha 2014.

RBMV – *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. I/1–8 (Fontes archivi capituli metropol. eccl. Pragensis)*, JENŠOVSKÁ, Věra (ed.), Praha 1967–1981; *II (Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis)*, VAVŘÍNEK, Vladimír (ed.), Praha 1968.

RDP – *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecézí Pražské*, TOMEK, Wáclaw Wladiwoj (ed.), Praha 1873.

REG. CAR. – *Anecdotorum S. R. J. Historiam ac Ius publicum ilustrantium collectio (Registrum Caroli)*, GLAFEY, Adamus Fridericus (ed.), Dresdae – Lipsiae 1739.

Rentovní rejstřík města Českého Brodu – *Rentovní rejstřík města Českého Brodu z roku 1449*, BERÁNEK, Karel – DVOŘÁK, Miloš (eds.), In: APK, 1997, s. 10–57.

RTT – *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I*, EMLER, Josef (ed.), Pragae 1870; *II*, EMLER, Josef (ed.), Pragae 1872.

RTT CIT. VET. – *Reliquiae tabularum terrae citationum vetustissimae*, DVORSKÝ, František – EMLER, Josef (edd.), Praha 1868.

Staré letopisy české – *Staré letopisy české z Vratislavského rukopisu novočeským pravopisem*, ŠIMEK, František (ed.), Praha 1937.

SUMMA GERH. – *Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der Zeit Johann von Böhmen 1336-1345*, TADRA, Ferdinand (hrsg.), Wien 1882.

TEREZIÁNSKÝ KATASTR – *Tereziánský katastr český, sv. 2, rustikál (kraje K–Ž)*, CHALUPA, Aleš (ed.), Praha 1966.

Účet pokladníka – *Účet pokladníka pražského arcibiskupství z let 1382–1383*, CHALOUPECKÝ, Václav (ed.), Praha 1912.

UFB – *Über Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im XIII., XIV. und XV. Jahrhundert, II*, PALACKY, Franz, Prag 1842.

Visitační protokol – *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz archidiaconum Pragensem factae*, HLAVÁČEK, Ivan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (edd.), Pragae 1973.

ZÁKL. MÍSTOP. PR. – *Základy starého místopisu pražského I (Staré Město)*, TEIGE, Josef (ed.), Praha 1910.

Zbytky register – *Zbytky register králův římských a českých 1361–1480*, SEDLÁČEK, August (ed.), Praha 1914.

ZLÁ LÉTA – *Vypravování o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, In: FRB II, EMLER, Josef (ed.), Praha 1874, s. 335–368.

Zlomky účtů stavby pražské katedrály (1372–1378) – *Solutio Hebdomadaria Pro Structua Templi Pragensis: stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I.*, SUCHÝ, Marek (ed.), Praha 2003, s. 15–20 a 77–88 (soupis povozníků).

ŽIVOT ARNOŠTA – *Viléma, děkana kapituly vyšehradské Život Arnošta, arcibiskupa pražského*, In: FRB I, TRUHLÁŘ, Josef (ed.), Praha 1873, s. 385–400.

ŽIVOTOPIS ARNOŠTA – *Životopis Arnošta z Pardubic od Valentina Krautwalda*, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – ZACHOVÁ, Jana (edd.), Pardubice 1997.

Soupis použité literatury

Atlas krajiny České republiky, Praha 2009.

BÁRTA, Stanislav, *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*, Brno 2016.

BERÁNEK, Karel – DVOŘÁK, Miloš, *Nejstarší privilegia města Českého Brodu*, In: SSH, roč. 25, 1999, s. 3–47.

BERÁNEK, Karel – DVOŘÁK, Miloš, *Rentovní rejstřík města Českého Brodu z roku 1449*, In: APK, 1997, s. 9–93.

BERÁNEK, Michal, *Vesnické osídlení v zázemí vrcholně a pozdně středověké Prahy. Sídelně–historický vývoj a zemědělství v příměstských oblastech*, Diplomová práce FF UK, 2013.

BERÁNEK, Michal, *Zaniklá vesnice Žák. K problematice raně novověkých sídelních forem*, Bakalářská práce FF UK, 2010.

BEZDÍČKOVÁ, Aneta, *Středověké předměstí z pohledu archeologie na příkladu Českého Brodu*, Bakalářská práce FF Univerzita Pardubice, 2016.

BITTNEROVÁ, Barbora, *Českobrodská kniha kšaftovní (1444) 1452–1590 (1597)*, Bakalářská práce FF MUNI, 2014.

BLÁHOVÁ, Marie, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv.3, Praha 1995.

BOBKOVÁ, Lenka – BARTLOVÁ, Milena, *Velké dějiny země Koruny české, díl IV.b*, Praha – Litomyšl 2003.

BOBKOVÁ, Lenka, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018.

BOHÁČ, Zdeněk, *Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské*, Praha 1978.

BOHÁČ, Zdeněk, *K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách*, In: HG, sv. 17, 1978, s. 3–59.

- BOHÁČ, Zdeněk, *K raně středověkému osídlení Čech*, In: HG, sv. 11, 1973, s. 209–226.
- BOHÁČ, Zdeněk, *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, In: HG, 20, 1982, s. 15–88.
- BOHÁČ, Zdeněk, *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*, In: ČSCH, roč. 21, 1973, s. 369–388.
- BOHÁČ, Zdeněk, *Patrocinia románských kostelů v Čechách*, In: HG, sv. 8, 1972, s. 31–52.
- BOHÁČ, Zdeněk, *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, In: HG, sv. 18, 1979, s. 165–203.
- BROUČEK, Stanislav (red.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, sv. 3 (O–Ž)*, Praha 2007, s. 976–981.
- BURGET, Josef, *Raně středověký kostel v Živohošti a jeho proměna v období vrcholné gotiky*, In: PASČ, roč. 1, 1985, s. 50–60.
- ČAPSKÝ, Martin, *Osudové zvraty lipanského vítěze. Diviš Bořek z Miletínka jako představitel umírněného husitského křídla*, In: DRDA, Miloš – VYBÍRAL, Zdeněk – SMRČKA, Jakub (edd.), *Jakub Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách*, Tábor 2007, s. 585–608.
- ČAREK, Jiří, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985.
- ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie, *Urbář kláštera Břevnov z roku 1406*, In: ČNM ŘH, roč. 161, č. 3–4, 1992, s. 79–107.
- ČECHURA, Jaroslav, *Hospodářský vývoj klášterních velkostatků v předhusitských Čechách*, In: HO, č. 3–4, 2000, s. 75–79.
- ČECHURA, Jaroslav, *Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku*, In: ČČH, roč. 88, č. 4, 1990, s. 465–498.
- ČELAKOVSKÝ, Jaromír, *Klášter Sedlecký, jeho statky a práva před válkami husitskými*, Praha 1916.
- ČORNEJ, Petr, *30. 7. 1419. První pražská defenestrace*, Praha 2010.

ČORNEJ, Petr, *Lipanská křižovatka. Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1992.

ČORNEJ, Petr, *Velké dějiny zemí Koruny české, díl V.*, Praha – Litomyšl 2010.

ČORNEJOVÁ, Ivana – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VLNAS, Vít, *Velké dějiny zemí Koruny české, díl VIII.*, Praha – Litomyšl 2008.

ČTVERÁK, Vladimír – LUTOVSKÝ, Michal – SLABINA, Miroslav – SMEJTEK, Lubor, *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003.

DITTRICH, Tomáš – ŽIŽKA, Jan, *Románský kostel ve Skramníkách*, In: PASC, sv. 1, 1985, s. 159–160.

DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1, Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927

DOLEŽALOVÁ, Eva, *Svěcenci pražské diecéze 1395–1416*, Praha 2010.

DURDÍK, Tomáš, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000.

DVOŘÁK, František, *Kolínsko a Kouřimsko: obraz poměrů přírodních, života obyvatelstva i paměti časů minulých, Díl první, svazek druhý, Pravěk Kolínska*, Kolín 1936.

DVOŘÁK, Miloš, *Bitva o Český Brod 27. května 1434*, Český Brod 1994.

DVOŘÁK, Miloš, *Českobrodská privilegia císaře Zikmunda z r. 1437*, In: APK, 1996, s. 3–10.

DVOŘÁK, Miloš, *Českobrodské pivovarnictví v předbělohorské době*, Český Brod 1996.

DVOŘÁK, Miloš, *Český Brod: Stručné dějiny*, Český Brod 1992.

DVOŘÁK, Miloš – DVOŘÁK, Ladislav, *Historická topografie města Českého Brodu, 1. část*, In: PMK, sv. 2, 1982, s. 49–67; *2. část*, In: PMK, sv. 3, 1984, s. 85–104; *3. část*, In: PMK, sv. 4, 1987, s. 27–55; *4. část*, In: PMK, sv. 5, 1989, s. 17–37; *5. část*, In: SSČ, roč. 21, 1995, s. 113–126; *6. část*, In: APK, 1998, s. 3–30.

DVOŘÁK, Miloš, *Městská správa v Českém Brodě a její písemnosti do roku 1621*, In: SAP, roč. 32, č. 1, 1982, s. 170–220.

DVOŘÁK, Miloš, *Odbytové problémy městské ekonomiky: Český Brod a kutnohorská oblast*, In: HD, roč. 4, 1979, s. 205–248.

DVOŘÁK, Miloš, *Románský most v Českém Brodě*, In: APK, sv.3, 1993, s. 13–16.

DVOŘÁK, Miloš, *Středověká archeologie a bývalý dům čp. 104 v Českém Brodě*, In: Českobrodský zpravodaj, březen 1995, s. 3.

DVOŘÁK, Miloš, *Žitomíř*, In: APK, sv. 4, 1994, s. 27

EKERT, František, *Posvátná místa král. hl. města Prahy, díl I.*, Praha 1996².

FIALA, Zdeněk, *Předhusitské Čechy*, Praha 1968.

FIALA, Zdeněk, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. do poloviny 14. století*, In: SH, sv. 3, 1955, s. 64–88.

FOLTÝN, Dušan, *Celly a probostství kláštera svatého Jana Křtitele na Ostrově: Zamyšlení nad problematikou benediktinských pobočných domů v raně středověkých Čechách*, In: SOMMER, Petr (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha 2006, s. 277–289.

FOLTÝN, Dušan, *K typům a funkcím cisterciáckých probostství v předhusitských Čechách*, In: CHARVÁTOVÁ, Kateřina (ed.), *900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze*, Praha 2000, s. 79–97

FROLÍK, Jan, *Archeologický výzkum Českého Brodu v letech 1994–1995*, In: AR, roč. 48, č. 4, 1996, s. 737–747.

FROLÍK, Jan, *Archeologický výzkum městského opevnění v Českém Brodě v roce 1997*, In: ASČ, roč. 2, 1998, s. 385–394.

GRAUS, František, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, díl II*, Praha 1957

HENDRYCHOVÁ, Soňa – FROLÍK, Jan, *Kostel sv. Václava v Žabonosech (okres Kolín) a jeho počátky*, AH, roč. 41, č. 1, 2016, str. 229–240

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Administrace pražské diecéze na sklonku první poloviny 15. století*, In: TÁŽ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 354–370.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Arnošt z Pardubic*, Praha 2008.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, In: PSH, roč. 27, 1994, s. 15–23.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Donace církevním institucím v Čechách v prvním dvacetiletí 15. století (Statistický přehled)*, In: PÁNEK, Jaroslav – POLÍVKA, Miloslav – REJCHRTOVÁ, Noemi (edd.), *Husitství – Reformace – Renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, sv. 1, Praha 1994, s. 251–261.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě*, In: HRDINA, Jan – MAŘÍKOVÁ, Martina (ed.), *Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*, Praha 2011, s. 9–44.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Úpadek nebo růst? K situaci církve v Čechách ve 14. století*, In: TÁŽ (ed.), *Traditio et Cultus Miscelanea Historica Bohemica: Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha 1993, s. 51–63.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – ZACHOVÁ, Jana, *Život Arnošta z Pardubic podle Valentina Krautwalda*, Pardubice 1997.

HOFFMANN, František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.

HORNÍČKOVÁ, Kateřina, *Pražský biskup Meinhard a umělecký patronát ve 12. století*, In: STUDNIČKOVÁ, Milada (ed.), *Čechy jsou plné kostelů: kniha k počtě Anežky Merhautové*, Praha 2010, s. 245–249

HRUBÝ, Václav, *Břevnovská falza*, In: ČČH, roč. 26, 1920, s. 94–126.

HRUBÝ, Václav, *Příspěvek ke kritice formulářové sbírky biskupa Tobiáše z Bechyně*, In: ČMKČ, roč. 89, 1915, s. 289–297 a 385–395.

HŮRKA, Martin, *Stavební aktivity pražských měšťanů na svých venkovských statcích ve středověku*, Diplomová práce FF UK, 2009.

CHADT–ŠEVĚTÍNSKÝ, Jan Evangelista, *Dějiny lesů a lesnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Písek 1913.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterského řádu v Čechách 1142–1420, II. Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2014.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Inventáře klášterních dvorů*, In: AH, roč. 15, č. 1, 1990, s. 125–134.

CHMÁTAL, Jonáš, *Pražská staroměstská rodina Rokycanských*, Bakalářská práce FF UK, 2009.

JAN, Libor, *Václav II: král na stříbrném trůnu, 1283–1305*, Praha 2015.

JANIŠ, Dalibor, *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302). K problematice lenních a lokačních listin*, In: ČMM, roč. 116, č. 2, 1997, s. 325–346.

KAFKA, František, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378), I. díl*, Praha 1993.

KAFKA, František, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, In: ČČH, roč. 88, č. 3, 1990, s. 225–251.

KIBIC ML., Karel – KRÁLOVÁ, Bohumila, *Ke stavební historii kostela Nejsvětější Trojice v Dobřichově*, In: PASČ, roč. 24, č. 2, 2010, s. 61–71.

KIBIC ML., Karel, *Kvádrové zdivo kostela v Tismicích*, In: Dějiny staveb, 2011, s. 15–27.

KINCL, Jaromír, *Dva testamenty šlechtice Kojaty*, In: AUC Iuridica, roč. 24, sv. 3, 1978, s. 301–320.

KLÁPŠTĚ, Jan – ŽEMLIČKA, Josef, *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, In: ČSČH, roč. 27, č. 6, 1979, s. 884–906.

KLÁPŠTĚ, Jan, *Černokostelecko jako kolonizační oblast*, In: HG, sv. 10, 1973, s. 123–138.

KLÁPŠTĚ, Jan, *O rané šlechtě v českých zemích*, In: DOLEŽALOVÁ, Eva – MEDUNA, Petr (eds.), *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít*, Praha 2011, s. 61–66.

KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012.

- KLÁPŠTĚ, Jan, *Středověké osídlení Černokostelecka*, In: PA, roč. 69, 1978, s. 423–475.
- KLIMEK, Tomáš, *Krajiny českého středověku*, Praha 2014.
- Kolínsko – území s archeologickými nálezy: výstava*, Kolín, 1999.
- KONEČNÝ, Stanislav, *O zakládací listině města Poličky*, Litomyšl 2008.
- KRMÍČKOVÁ, Helena, *Edice středověkého diplomatického materiálu*, Brno 2014.
- KROFTA, Kamil, *Začátky české berně*, ČSČH, roč. 36, 1930, s. 1–26, 237–257, 437–490.
- KUBÁSEK, Jakub, *Krajina Českobrodsko*, Bakalářská práce PřF UPOL, 2016.
- KUBŮ, Eduard, *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)*, In: HG, sv. 18, 1979, s. 205–232.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl I.*, Praha 1996.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl III.*, Praha 1998.
- KUČA, Karel, *Půdorysné typy sídel: mapa*, In: Atlas krajiny České republiky, Praha 2009, s. 82–83
- KUDRNÁČ, Jaroslav, *K vývoji slovanského osídlení v Klučově a v Pošembeří na Českobrodsku v 6.–9. století*, In: ASČ, č. 6/2, 2002, s. 441–491.
- KUDRNÁČ, Jaroslav, *Slovanská hradiska a vesnická sídliště na Českobrodsku před vznikem slavníkovského knížectví*, In: SNM ŘH, roč. 39, č. 1–2, 1985, s. 15–22.
- KUDRNÁČ, Jaroslav, *Slovanská vesnická sídliště v okolí tismického hradiště na Českobrodsku*, In: AR, č. 42, sv. 3, str. 369–390.
- KYPTA, Jan – ŠULC, Jaroslav, *Kachle ze dvora Votělež u Kouřimi*, In: PaSČ, roč. 20, č. 2, 2006.
- LÁNÍK, Jaroslav, *Vývoj pozemkové držby pražského arcibiskupství od 10. do 14. století*, In: HG, sv. 20, 1982, s. 113–123.

LHOTÁK, Jan, *Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového příslušenství zeměpanských měst ve středověku*, In: ČČH, roč. 111, č. 3, 2013, s. 517–562.

LUTOVSKÝ, Michal – PETRÁŇ, Zdeněk, *Slavníkovci*, Praha 2004.

LUTOVSKÝ, Michal, *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 200.

MARÁZ, Karel – HAVEL, Dalibor, *K edici Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, její minulosti a současnosti*, In: KRAFL, Pavel (ed.), *Almanach medievisty-editora*, Praha 2011, s. 19–29.

MAŘÍKOVÁ, Martina, *Finance v životě pražské metropolitní kapituly*, Praha 2018.

MAUR, Eduard, *Morová epidemie roku 1380 v Čechách*, In: HDEM, roč. 10, 1986, s. 37–71.

MEDEK, Václav, *Osudy moravské církve do konce 14. věku. Dějiny olomoucké arcidiecéze*, Praha 1971.

MENCL, Václav, *Panské tribuny v naší románské architektuře*, In: Umění, roč. 13, 1965, č. 1, s. 29–62.

MERHAUTOVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983.

MERHAUTOVÁ, Anežka, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971.

MEZNÍK, Jaroslav, *Karel IV., patriciát a cechy*, In: ČSČH, roč. 63, 1965, s. 202–217.

MEZNÍK, Jaroslav, *Převrat ve Starém Městě pražském roku 1350*, In: PSH, roč. 1, 1964, s. 7–20.

MEZNÍK, Jaroslav, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 75, 1965.

MEZNÍK, Jaroslav, *Z problematiky středověkého patriciátu*, In: ČSČH, roč. 5, 1963, s. 628–637.

MIŠKOVSKÁ, Zuzana, *Týnec nad Labem*, In: APK, sv. 4, 1994, s. 29–30.

MOTYKOVÁ, Karla, *Archeologický příspěvek k dějinám hradiště a hradu Oldříš*, In: *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, č. 36, 2002, s. 46–67.

MRVÍK, Vladimír Jakub, *Dějiny obce Přistoupim do konce 18. století*, pasport, Český Brod 2010.

MRVÍK, Vladimír Jakub, *Nižší šlechta na Černokostelecku v období raného novověku*, Diplomová práce FF UK, 2009.

MRVÍK, Vladimír Jakub, *Historická topografie města Českého Brodu (VII): vnitřní město – dokončení*, In: *APK*, 2016, s. 3-144.

MRVÍK, Vladimír Jakub, *Trojanové z Bylan a Rossfeldu*, In: *Heraldika a genealogie*, roč. 36, č. 2–3, 2003, s. 96–176.

MÜLLER, Václav, *Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin 15. a 16. století*, Praha 1905.

MUSIL, František, *Sídelní a geografický aspekt farní sítě ve středověkých Čechách. Vysokomýtský děkanát v době předhusitské*, In: CHODĚJOVSKÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert (edd.), *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012, s. 41–63.

MUSÍLEK, Martin, *Patroni, klienti, příbuzní: sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015.

NECHVÁTAL, Bořivoj, *Dvě zaniklé středověké osady u Radomyšle (okres Strakonice)*, In: *AH*, roč. 42, č. 2, 2017, s. 773–787.

NEUHÄUSLOVÁ-NOVOTNÁ, Zdeňka – MORAVEC, Jaroslav, *Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky*, Praha 1998.

NODL, Martin, *Sociální aspekty středověkého městského pivovarnictví*, In: *Dobrou chuť, velkoměsto*, DP XXV, Praha 2007, s. 53–69.

NOVOTNÝ, Jaroslav, *Svobodní rychtáři na Moravě, ve Slezsku a v sousedních zemích německé kolonisace*, In: *Sborník Československé akademie zemědělských věd. Historie a muzejnictví*, roč. 31, č. 1 a 2, 1958. s. 39–49 a 97–104.

NOVOTNÝ, Robert, *Lenní soustava v lucemburské epoše*, In: ŠMAHEL, František – BOBKOVÁ, Lenka (edd.), *Lucemburkové: Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012, s. 339–345.

NOVOTNÝ, Robert, *Šlechta*, In: CERMANOVÁ, Pavlína – NOVOTNÝ, Robert – SOUKUP, Pavel (edd.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 290–317.

NOVÝ, Rostislav, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, In: SMP 2, 1991, s. 125–146.

NOVÝ, Rostislav, *Hospodářské a sociální poměry doby Karla IV.*, In: VANĚČEK, Václav (ed.), *Carolus Quartus*, Praha 1984, s. 39–74.

NOVÝ, Rostislav, *Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století*, In: ČSČH, roč. 19, č. 3, 1971, s. 397–418.

NOVÝ, Rostislav, *K sociálnímu postavení farního kléru v době předhusitské*, In: SH, roč. 9, 1962, s. 137–192.

NOVÝ, Rostislav, *Nejstarší český urbář z let 1283–84*, In: ČSČH, roč. 8, č. 2, 1960, s. 210–227

NOVÝ, Rostislav, *Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách*, In: ČSČH, roč. 21, č. 1, 1973, s. 73–109.

NOVÝ, Rostislav, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972.

OEHM, Vincenc, *Paměti královského města Kouřimě, I. díl*, Praha 1894.

Ottův slovník naučný, díl 26, Praha 1907, s. 672.

PALACKÝ, František, *Popis králowstwí Českého w jazyku českém i německém*, Praha 1848.

PALACKY, Franz, *Über Formelbücher zunächst im Bezug auf böhmische Geschichte: II. Teil*, Prag 1847.

PÁTKOVÁ, Hana, *Pražské elity a vizitační protokol Pavla z Janovic*, In: DP, roč. 22, 2004, s. 69–71.

PÁTROVÁ, Katrin, *Probošt versus kapitula. K problematice majetkových vztahů uvnitř vyšehradské kapituly do doby husitské*, In: MHB, roč. 11, 2007, s. 79–93.

PEKAŘ, Josef, *Kniha o Kosti, díl první*, Praha 1909.

PETRÁČEK, Tomáš, *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek: fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10. – 12. století*, Praha 2012.

PETRÁŇ, Josef, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.

PETRÁŇ, Josef, *Dějiny hmotné kultury, díl I, sv. I a II: Kultura každodenního života od 13. do 15. století*, Praha 1985.

PETRÝL, Josef, *Nálezy mincí jako doklady dějinného vývoje na Českobrodsku*, In: *Vlastivědný sborník Českobrodsko*, díl I, 1957, s. 35–50.

PODLAHA, Antonín – Josef HLÁVKA, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Českobrodském*, Praha 1907.

PODLAHA, Antonín, *Posvátná místa království Českého: dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v království Českém. Řada první, Arcidiecese pražská. Díl I, Vikariáty českobrodský, černokostelecký, mnichovický a prosecký*, Praha 1907.

POLÍVKA, Miroslav, *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, *Rozpravy ČSAV*, roč. 92, seš. 1, 1982.

PRAŽÁK, Jiří, *Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276*, In: *SAP*, roč. 5, č. 1, 1955, s. 159–203.

PRIX, Dalibor – VŠETEČKOVÁ, Zuzana, *Středověký kostel sv. Bartoloměje v Praze 9 - Kyjích do počátku husitských válek*, In: *Umění*, roč. 41, č. 3-4, 1993, s. 231-261.

PRIX, Dalibor, *Umělecké památky Prahy, Velká Praha, část M–Ž, díl M–U*, Praha 2017.

PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny, díl I, A–H*, Praha, 1947.

PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny, díl II, CH–L*, Praha, 1949.

PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny, díl III, M–Ř*, Praha, 1951.

PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny, díl IV, S–Ž*, Praha 1957.

RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada, *Poznámky k dosavadnímu datování některých raných kostelů v Čechách*, In: Sborník národního muzea v Praze, Řada A – Historie, sv. 37, č. 2–3, 1983, s. 117–128.

REITINGER, Lukáš, *Vratislav. První král Čechů*, Praha 2017.

RIŠLINK, Vladimír, *Gotická architektura na Českobrodsku a ohlasy dvorských hutí druhé poloviny 14. století*, Diplomová práce FF MU, 1997.

ROUBÍK, František, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959.

RYKL, Michael, *Proměny a souvislosti středověkých staveb ve Vyšehořovicích u Českého Brodu*, In: Castellologica bohémica, roč. 4, 1994, s. 143–164.

SEDLÁČEK, August, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, sv. 2*, RŮŽEK, Vladimír (ed.), Praha 2001.

SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl XV*, Praha 1927.

SEDLÁČEK, August, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1998².

SEDLÁČEK, August, *Příspěvky k nejstarší moravské topografii*, In: ČMM, roč. 30, 1906, s. 171.

SEDLÁČEK, August, *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*, Praha 1920.

SEVERIN, Karel, *Trstenickou stezkou cestou necestou*, In: Pomezí Čech a Moravy: sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy č. 4, 2000, s. 353–388.

SCHUZL, Václav, *Historické zprávy o nejstarší knize m[ěsta] Brodu Českého z l. 1421–1496*, In: Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, č. 6, 1899, s. 1–45.

SKRUŽNÝ, Ludvík – ŠPAČEK, Jaroslav, *Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin*, In: Muzeum a současnost, roč. 15, 1997, s. 105–154.

SLÁMA, Jiří, *K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu*, AR 37, 1985, s. 334–342.

SLÁMA, Jiří, *Slavíkovci v pohledu současného bádání*, In: Atiqua Cuthna 2, Praha 2007, s. 9–13.

SLÁMA, Jiří, *Střední Čechy v raném středověku*, Praha 1988.

SLÁMA, Jiří, *Svatý Prokop – život v legendě a ve skutečnosti*, In: SOMMER, Petr (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha 2006, s. 99–103.

SMETÁNKA, Zdeněk, *Legenda o Ostojovi: Archeologie obyčejného života*, Praha 2010.

SMETÁNKA, Zdeněk, *Život středověké vesnice: zaniklá Svídna*, Praha 1988.

SOMMER, Jan, *Gotické kostely s obrannými zařízeními na českém venkově*, In: Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy, č. 1, 1988, s. 195–200.

SOMMER, Jan, *Ke stavební historii kostela sv. Šimona a Judy ve Viticích*, In: PASČ, roč. 2, 1987, s. 64–69

SOMMER, Jan, *Poznámky k typologii, konstrukci a provozu gotických venkovských kostelů v Čechách, část I.*, In: Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností. roč. 37/107, č. 1, 1999, s. 1–14.

SOMMER, Jan, *Westwerk kostela sv. Jakuba Většího v Kounicích*, In: Památky a příroda, roč. 13, č. 8, 1988, s. 465–468.

SOMMER, Johann Gotfried, *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band 12: Kaurzimer Kreis*, Prag 1844.

SOVADINA, Miroslav, *Jindřich z Lipé, I. část*, In: ČMM, roč. 120, č. 1, 2001, s. 5–37.

SOVADINA, Miroslav, *Jindřich z Lipé, II. část*, In: ČMM, roč. 122, č. 1, 2003, s. 21–61.

SPĚVÁČEK, Jiří, *Karel IV.: život a dílo*, Praha 1979.

- SPĚVÁČEK, Jiří, *Václav IV.: 1361–1419: k předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986.
- SUCHÝ, Marek, *Solutio Hebdomadaria Pro Structura Templi Pragensis: stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378, díl I.*, Praha 2003.
- SVOBODA, Jiří – VAŠKŮ, Zdeněk – CÍLEK, Václav, *Velká kniha o klimatu zemí Koruny české*, Praha 2003.
- SVOBODOVÁ–LADOVÁ, Miluše, *Zvláštní místní práva v Praze*, In: PSH, roč. 8, 1973, s. 95–185.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav, *České dějiny: Dílu I. část 5., Středověká kolonisace v zemích českých*, Praha 1938.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav, *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*, Praha 1938.
- ŠIMEK, Tomáš, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI díl, Východní Čechy*, Praha 1989.
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce, díl I: Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1995².
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce, díl II: Kořeny české reformace*, Praha 1996².
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce, díl III: Kronika válečných let*, Praha 1996².
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce, díl IV: Epilog bouřlivého věku*, Praha 1996².
- ŠMILAUER, Vladimír, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 2015².
- ŠLÉGR, Jaroslav, *Chrást u Přistoupimi*, In: Českobrodské listy, 42/1886, 6. 11. 1886, s. 2.
- ŠOLLE, Miloš, *Kouřim v průběhu věků*, Praha 1981.
- ŠRÁMEK, Josef, „Aby události neunikly paměti“. *Středověká listinná falza a kláštery*, In: Ideje, iluze a realita v dějinách. Acta historica Universitatis Silesianae, 2/2009, s. 13–37.
- TOMASZEWSKI, Andrzej, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław 1974.
- TOMEK, Wáclav Wladioj, *Registra decimarum papalium*, Praha 1873.

TOMEK, Wácslaw Wladivoj, *Dějepis města Prahy, díl I.*, Praha 1855 – *díl II.* Praha, 1871 – *díl III.*, Praha 1875 – *díl IV.*, Praha 1879 – *díl V.*, Praha 1881.

TŘEŠTÍK, Dušan – KRZEMIENSKÁ, Barbara, *Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen*, In: GRAUS, František – LUDAT, Herbert (hrsg.), *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, Wiesbaden 1967, s. 70–103.

TŮMA, Josef, *Kolínsko a Kouřimsko. Obraz poměrů přírodních, života obyvatelstva a paměti časů minulých, díl 2*, Kolín 1915.

TUREK, Rudolf, *Slavníkovci a jejich panství*, Hradec Králové 1982.

ÚLOVEC, Jiří a KOL., *Encyklopedie českých tvrzí, I. díl*, Praha 1997.

ÚLOVEC, Jiří a KOL., *Encyklopedie českých tvrzí, III. díl*, Praha 2005.

VANČUROVÁ, Silvie, *Osobnost Jana Sádla ze Smilkova*, Diplomová práce FF UK, 2012.

VANĚK, Vojtěch – KOVÁŘ, Miroslav – HLAVÁČOVÁ, Hana – MACEK, Petr, *Kostel sv. Bartoloměje v Třebovli ve středověku*, In: PP, roč. 17, č. 1, 2010, s. 107–120.

VANĚK, Vojtěch, *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, In: ČČH, roč. 100, č. 3, 2000, s. 497–521.

VANIŠ, Jaroslav, *Svobodníci ve středních Čechách*, Praha 1971.

VÁVRA, Ivan, *Trstenická stezka*, In: HG, č. 6, 1971, s. 77–132.

VÁVRA, Josef, *Bývalé panství Svojšické*, In: SH, roč. 1, 1883, s. 236–243.

VELÍMSKÝ, Tomáš, *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002.

VOJÁČEK, Josef, *Lysá nad Labem: Grunty, domky a jejich majitelé*, Lysá n. L. 2003.

VOREL, Petr, *Česká léna olomouckého biskupství ve 12.–16. století*, In: Východočeský sborník historický, roč. 1, 1991, s. 49–106.

WAGNER, Václav, *Kostel ve Vrbčanech: jeho vznik a vývoj podle archeologických nálezů*. In: BLAŽÍČEK, Oldřich J. (ed.), *Cestami umění: sborník prací k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka*, Praha 1949, s. 48–56.

ŽÁPOTOCKÝ, Milan – PEŠKE, Lubomír – VENCL, Slavomil, *Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen*, Praha 2000.

ZYCHA, Adolf, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen*, Prag 1914.

ŽEMLIČKA, Josef, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007².

ŽEMLIČKA, Josef, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců (1278–1301)*, Praha 2017

ŽEMLIČKA, Josef, *Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století*, In: Sázavsko. Historie – tradice – současnost, č. 7, 2000, s. 5–13.

ŽEMLIČKA, Josef, *Hmotné zabezpečení nejstarších benediktinských klášterů v Čechách*, In: SOMMER, Petr (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha 2006, s. 265–276.

ŽEMLIČKA, Josef, *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993)*, In: BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (edd.), *Milénium Břevnovského kláštera (993–1993)*. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 25–39.

ŽEMLIČKA, Josef, *K organizaci venkovského zázemí středověkých měst*, In: ČČH, roč. 111, č. 4, 2013, s. 681–727.

ŽEMLIČKA, Josef, *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*, In: ČČH, roč. 110, sv. 2, 2012, s. 189–233.

ŽEMLIČKA, Josef, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014.

ŽEMLIČKA, Josef, *Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století*, In: HD, č. 4, 1979, s. 43–68.

ŽEMLIČKA, Josef, *Počátky Čech královských*, Praha 2002.

ŽEMLIČKA, Josef, *Přemysl Otakar II.*, Praha 2011.

ŽEMLIČKA, Josef, *Výzkum hospodářských dějin přemyslovského období (stav, problémy, výhledy)*, In: *Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k narozeninám J. Purše*, Praha 1982, s. 245–261.